

T.C.
BEYKENT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI

**AVRUPA GÜVENLİK VE İŞBİRLİĞİ
KONFERANSI'NIN SOĞUK SAVAŞ'IN
SONA ERMESİNDEKİ ROLÜ**

Yüksek Lisans Tezi

Tezi Hazırlayan:
Onay ÖZÇAYAN

İstanbul, 2019

T.C.
BEYKENT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI

**AVRUPA GÜVENLİK VE İŞBİRLİĞİ
KONFERANSI'NIN SOĞUK SAVAŞ'IN
SONA ERMESİNDEKİ ROLÜ**

Yüksek Lisans Tezi

Tezi Hazırlayan:
Onay ÖZÇAYAN

Öğrenci No:
120771033

Danışman:
Doç. Dr. Armağan GÖZKAMAN

İstanbul, 2019

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “**Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı’nın Soğuk Savaş’ın Sona Ermesindeki Rolü** ” başlıklı bu çalışmanın, bilimsel ahlak ve geleneklere uygun şekilde tarafımdan yazıldığını, yararlandığım eserlerin tamamının kaynaklarda gösterildiğini ve çalışmamın içinde kullanıldıkları her yerde bunlara atıf yapıldığını belirtir ve bunu onurumla doğrularım.25.09.2019

Onay ÖZÇAYAN

T.C.
BEYKENT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ
TEZLİ YÜKSEK LİSANS SINAV TUTANAĞI

25/09/2019

Enstitümüz *Uluslararası İlişkiler* Anabilim Dalı *Uluslararası İlişkiler* Programı yüksek lisans öğrencilerinden 120771033 numaralı **Onay ÖZÇAYAN**'ın "*Beykent Üniversitesi Lisansüstü Eğitim – Öğretim Yönetmeliği*"nin ilgili maddesine göre hazırlayarak, Enstitümüze teslim ettiği "*Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansının Soğuk Savaşın Sona Ermesindeki Rolü*" konulu tezini, Yönetim Kurulumuzun 28/05/2019 tarih ve 2019/22 sayılı toplantısında seçilen ve Taksim Yerleşkesinde toplanan biz jüri üyeleri huzurunda, Beykent Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliğinin 29. maddesinin 3. fıkrası gereğince (60) dakika süre ile aday tarafından savunulmuş ve sonuçta adayın tezi hakkında ~~oyçokluğu~~/oybirliği ile ~~Kabul/Red veya Düzeltme~~ kararı verilmiştir.

İşbu tutanak, 4 nüsha olarak hazırlanmış ve Enstitü Müdürlüğü'ne sunulmak üzere tarafımızdan düzenlenmiştir.

DANIŞMAN
Doç. Dr. Armağan GÖZKAMAN
(Beykent Üniversitesi)

ÜYE
Prof. Dr. Ali Vahit TURHAN
(Beykent Üniversitesi)

ÜYE
Doç. Dr. Armağan Emre ÇAKIR
(Marmara Üniversitesi)

Adı ve Soyadı : Onay ÖZÇAYAN
Danışmanı : Doç. Dr. Armağan GÖZKAMAN
Türü ve Tarihi : Yüksek Lisans, 2019
Alanı : Uluslararası İlişkiler
Anahtar Kelimeler : Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı, AGİK, Doğu-Batı ilişkileri, detant, Helsinki Nihai Senedi, insan hakları, silahların kontrolü

ÖZ

AVRUPA GÜVENLİK VE İŞBİRLİĞİ KONFERANSI'NIN SOĞUK SAVAŞ'IN SONA ERMESİNDEKİ ROLÜ

Bu tez çalışmasında, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı'nın (AGİK) Soğuk Savaş'ın barışçıl bir şekilde sona ermesindeki rolü araştırılmıştır. Çalışma kapsamında yapılan literatür taraması sonucunda, Birinci ve Üçüncü Sepetler bakımından AGİK'in Soğuk Savaş'ın sona ermesinde insan hakları, siyasi ve askeri alanlarda yaptığı etkiler incelenmiştir. Yapılan incelemelerin sonucunda, 1975 Helsinki Nihai Senedi'nin 1989 Doğu Avrupa Devrimlerine yol açan sivil toplum hareketlerine etkileşim kattığı, Güven ve Güvenlik Arttırıcı Tedbirlere (CSBM) dair 1990 Viyana Belgesi'nin askeri şeffaflık sağladığı ve 1990 Avrupa Konvansiyonel Kuvvetler Antlaşması'nın (AKKA) Avrupa'da silahların kontrolü ve silahsızlanmanın çerçevesini sağladığı tespitlerine varılmıştır.

Name and Surname : Onay ÖZÇAYAN
Supervisor : Assoc.Dr. Armağan GÖZKAMAN
Degree and Date : Master of Arts, 2019
Major : International Relations
Keywords : Conference on Security and Cooperation in Europe, CSCE,
East-West relations, détente, Helsinki Final Act, human rights,
arms control

ABSTRACT

THE ROLE OF THE CONFERENCE OF SECURITY AND COOPERATION IN ENDING THE COLD WAR

This thesis intends to examine the role of the Conference on Security and Cooperation in Europe (CSCE) in the peaceful ending of the Cold War. The literature review conducted as part of this thesis provides the human rights, political and military effects of the CSCE process in terms of First and Third Baskets. The review concludes that the Helsinki Final Act of 1975 provided a momentum of interaction to the civil society movements which led to the Revolutions of 1989, the Vienna Document of 1990 on Confidence and Security Building Measures (CSBM) provided military transparency, and the Treaty of 1990 on the Conventional Forces in Europe (CFE) provided the framework for arms control and disarmament in Europe.

İÇİNDEKİLER

Sayfa No.

ÖZ	i
ABSTRACT	ii
ŞEKİL VE TABLOLAR LİSTESİ	v
KISALTMALAR	vi
GİRİŞ	1
1. KURAMSAL ÇERÇEVE, İLGİLİ LİTERATÜR VE METODOLOJİ	5
1.1. Kuramsal Çerçeve	5
1.2. İlgili Literatür	11
1.3. Metodoloji	11
2. AVRUPA GÜVENLİK VE İŞBİRLİĞİ KONFERANSI ÖNCESİNDEKİ DOĞU-BATI İLİŞKİLERİ	20
2.1. Doğu-Batı İlişkileri	20
2.2. Doğu Bloku İç İlişkileri	26
2.3. Sovyet Siyasi Sistemi ve Reform Arayışları	34
2.4. Detantı Helsinki Nihai Senedi'ne Taşıyan Unsur: Ostpolitik	38
3. AVRUPA GÜVENLİK VE İŞBİRLİĞİ KONFERANSI'NIN OLUŞUM SÜRECİ	42
3.1. Konferansın Kökeni	42
3.1.1. Helsinki Davetinin Kökeni	42
3.1.2. Helsinki Sepetlerinin Kökeni	49
3.2. Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı Görüşmeleri	50
3.2.1. Çok Taraflı Hazırlık Görüşmeleri: Helsinki İlkelerinin Oluşumu	50
3.2.2. Birinci Etap Görüşmeleri: Siyasi Değişiklikler ve Müzakereler	67
3.2.3. İkinci Etap Görüşmeleri: İlkelerin Kabul Edilmesi	68
3.2.4. Üçüncü Etap Görüşmeleri ve Helsinki Nihai Senedi'nin İmzalanması: İlkelerin Devletler Açısından Anlamları	72
3.3. Helsinki Nihai Senedi İlkeleri	79

4. AVRUPA GÜVENLİK VE İŞBİRLİĞİ KONFERANSI TAKİP TOPLANTILARI	85
4.1. Birinci Takip Toplantısı (Belgrad).....	87
4.2. İkinci Takip Toplantısı (Madrid)	89
4.3. Üçüncü Takip Toplantısı (Viyana)	92
5. AVRUPA GÜVENLİK VE İŞBİRLİĞİ KONFERANSI'NIN SOĞUK SAVAŞ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ	94
5.1. Soğuk Savaş'ın Barışçıl Olarak Sona Ermesinin Ön Koşulu Olarak Gorbaçov Faktörü	95
5.2. Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı'nın Üçüncü Sepet Bakımından Etkileri.....	97
5.2.1. Doğu Avrupa İnsan Hakları Ağlarının Oluşumu ve Yayılması	99
5.2.1.1. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği	99
5.2.1.2. Polonya.....	101
5.2.1.3. Çekoslovakya	104
5.2.1.4. Macaristan	106
5.2.1.5. Alman Demokratik Cumhuriyeti, Romanya ve Bulgaristan	107
5.2.2. Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı İnsan Hakları Rejiminin Oluşumu	107
5.2.3. 1989 Devrimleri	109
5.3. Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı'nın Birinci Sepet Bakımından Etkileri	113
5.3.1. Güven ve Güvenlik Arttırıcı Tedbirler.....	115
5.3.2. Silahların Kontrolü.....	117
5.3.3. Avrupa'da Sınırların Barışçıl Olarak Değişmesi	120
SONUÇ.....	123
KAYNAKÇA	126

ŞEKİL VE TABLOLAR LİSTESİ

Sayfa No.

Şekil 1. Uluslararası İlişkiler Paradigmaları Üçgeni.....	10
Tablo 1. Soğuk Savaş ve AGİK'in Tarihsel Evrimleri.....	12
Tablo 2. Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı Katılımcı Durumu	46
Tablo 3. Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı'nın Dört Sepeti.....	49
Tablo 4. Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı Kronolojisi	50
Tablo 5. Takip Konferansları Kronolojisi	85
Tablo 6. Soğuk Savaş'ın Sona Ermesinde Etkili Olan AGİK İlkeleri ve Bunların Etkileri.....	95
Tablo 7. Doğu Bloku Rejimleri ve Demokratikleşme Süreçleri	112
Tablo 8. 1988-1989 Atlantik'ten Ural'a NATO-Varşova Paktı Dengesi.....	119

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri,
AGİK	: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı
AGİT	: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
AKKA	: Avrupa Konvansiyonel Kuvvetler Antlaşması
AT	: Avrupa Topluluğu
CBM	: Güven Arttırıcı Tedbirler
CSBM	: Güven ve Güvenlik Arttırıcı Tedbirler
CDE	: Avrupa Silahsızlanma Konferansı
CDU	: Batı Almanya Hristiyan Demokrat Birliği
CIA	: ABD Merkezi İstihbarat Teşkilatı
COMECON	: Karşılıklı Ekonomik Yardımlaşma Konseyi
CSU	: Batı Almanya Bavyera Hristiyan Sosyal Birliği
EUROCULT	: Avrupa Kültür Politikaları Konferansı
GATT	: Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması
ICBM	: Kıtalararası Balistik Füze
IMF	: Dünya Para Fonu
INF	: Orta Menzilli Nükleer Kuvvetler Antlaşması
KGB	: Sovyetler Birliği Devlet Güvenlik Komitesi
KOR	: Polonya İşçileri Savunma Komitesi
KSS	: Polonya Toplumsal Kendini Savunma Komitesi
MBFR	: Karşılıklı ve Dengeli Kuvvet İndirimi
MKS	: Polonya İşletmeler Arası Grev Komitesi
NASA	: ABD Ulusal Havacılık ve Uzay Dairesi
OPEC	: Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü
SALT	: Stratejik Silahların Sınırlandırılması Görüşmeleri
SDI	: ABD Stratejik Savunma Girişimi
SEATO	: Güneydoğu Asya Antlaşması Teşkilatı
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
Stasi	: Doğu Almanya Devlet Güvenlik Bakanlığı

StB : Çekoslovakya Devlet Güvenlik Bakanlığı
TRIP : Eğitim, Araştırma ve Uluslararası Politika Anketi
UNCLOS III : Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi
UNESCO : Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür rgt

GİRİŞ

Bu tez çalışması, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı (AGİK) sürecinin Soğuk Savaş'ın sona ermesindeki rolünü incelemeyi hedeflemektedir. Çalışmanın ana iddiası, AGİK'in Soğuk Savaş'ın sona ermesinin barışçıl bir şekilde gerçekleşmesinde etkili olduğudur. Çalışma kapsamında, Helsinki Nihai Senedi'nin 1989 Devrimlerine yol açan sivil toplum hareketlerine etkileşim kattığı, Güven ve Güvenlik Arttırıcı Tedbirlere (CSBM) dair 1990 Viyana Belgesi'nin askeri şeffaflık sağladığı ve 1990 Avrupa Konvansiyonel Kuvvetler Antlaşması'nın Avrupa'da silahların kontrolü ve silahsızlanmayı sağladığı tespitlerine varılacaktır.

AGİK'in uluslararası bir forum olarak devletler arası ilişkilerde diyalogu sağlayıcı bir rolü olduğu açıktır. Helsinki Nihai Senedi'nin öncesi ve sonrasındaki Doğu-Batı ilişkilerini anlayabilmek için birkaç farklı analiz seviyesini ihtiyaç duyulmuştur. Çalışma bu sebepten, lider (ör: Brejnev, Nixon, Brandt), iç politika (ör: 1980 Polonya Krizi), ulusötesi (muhalif ağlar), uluslararası (takip toplantıları) ve düşünce (ör: Gorbaçov'un yeni Sovyet düşüncesi) analiz seviyelerini kullanan eklektik yöntem kullanılacaktır.

AGİK sürecine “Doğu-Batı ilişkileri” açısından bakıldığında, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB veya Sovyetler Birliği) Doğu Avrupa'da dikte ettiği sınır statükosunun Batı Bloku tarafından tanınması karşılığında insan hakları hükümlerinin kabul edildiği görülecektir. Helsinki Nihai Senedi'nin doğurduğu etkilerden askeri olanlarının güven ve güvenlik arttırıcı tedbirler ve silahların kontrolüne ilişkin rejimleri getirmesi olduğu görülecektir. Bu etkilerden siyasi olanları, AGİK rejiminin sınırların barışçıl değişimine ilkesel açıdan verdiği destektir. AGİK'in Soğuk Savaş'ın sona erme süreci üzerindeki en önemli etkisi olarak Doğu Avrupa'daki muhalif sivil toplum hareketlerini 1989 Devrimlerine hazırlaması incelenecektir.

Çalışma kapsamında, Nihai Senet'in etki alanının devlet düzeyinde tutulması hedeflenirken, süreç içerisinde hükümet dışı aktörleri güçlendirdiği açıklanacaktır. Bu bağlamda, Helsinki Nihai Senedi'nin Çekoslovakya'da 1977 Bildirgesi (*Charta 77*) ve Polonya'da İşçileri Savunma Komitesi (*Komitet Obrony Robotników*, kısaca KOR) gibi muhalif hareketleri nasıl güçlendirdiği tespit edilecektir. AGİK'in desteğiyle

güçlenen ulusötesi ağların (veya ağbağlar) Doğu Avrupa sosyalist rejimlerinin 1989’da yıkılışına yaptığı somut katkıları açıklanacaktır.

Çalışma, kuramsal çerçeveye ek olarak, AGİK’in öncesi, oluşumu, yayılması ve Soğuk Savaş’ın sona ermesiyle ilgili bölümleri kapsayacaktır. AGİK öncesi dönem, 1962 Küba Krizi sonrası detant döneminin başlangıcı ile 1972 Dipoli çok taraflı hazırlık görüşmeleri arasındaki dönemdir. 1962 Küba Krizi sonrasında, dünyanın nükleer felaketin eşiğinden döndüğü için detantın genellikle bu tarihten başlatıldığı vurgulanacaktır. “AGİK’in oluşum dönemi” kavramından kastedilen 1972-1975 arasında konferansın gerçekleştiği dönem olacaktır. Helsinki Nihai Senedi’nin imzasıyla Soğuk Savaş’ın bitişi arasında geçen dönem, “AGİK rejiminin etkiler doğurduğu dönem” olarak kabul edilecektir. AGİK sürecine etki eden Soğuk Savaş şartlarını anlatabilmek için bu tarihlerin dışındaki tarihlerle ilgili bilgilere de yer verilecektir. SSCB Dışişleri Bakanı Vyacheslav Molotov’un 1954 senesinde yaptığı Avrupa Güvenlik Konferansı önerisi ve “Yugoslav-Sovyet ayrımı” gibi olaylar buna örnek verilecektir. 1975-1989 arası dönem AGİK rejiminin yayıldığı ve insan hakları ağların etkileşim kazandığı dönemler olarak ve 1989-1991 aralığıysa Soğuk Savaş’ın sona erme süreci olarak kavramsallaştırılacaktır.

AGİK’in gelişimi ile Soğuk Savaş’ın sona ermesi süreçlerini paralel süreçler olarak işleyecek bu çalışmada, birden fazla analiz seviyesi ve aktör yer alacaktır. Çalışma kapsamında, devlet odaklı analizlerin yanı sıra birey seviyesinde kimlik odaklı unsurlara (ör: Brejnev’in Ukraynalı olması) da yer verilecektir. Çalışma, en geniş anlamda AGİK katılımcılarının, daha dar anlamda Avrupa ülkelerinin, en dar anlamda Varşova Paktı üyesi Avrupa ülkelerinin politikalarını içerecektir.

Soğuk Savaş’ı açıklarken çift kutuplu dünya sistemini isabetli bir şekilde resmedebilmek maksadıyla, Vietnam Savaşı ve Arap-İsrail Savaşları gibi vekil krizlerine yer verilse de sistem seviyesi analizlerde ısrar edilmemeye çalışılacaktır. Bilhassa Sovyet sisteminin yeterli şekilde açıklanması için Doğu Bloku ülkelerinin sosyopolitik yapısına yer yer değinilecektir.

Dış politika doktrinlerinin ve hükümetlerin siyasi şahsiyetler adıyla anılması (ör: Nixon-Kissinger yönetimi), devletlerarası ilişkilere insani kimlikler katan bir tercihtir. Bu tercih, aynı zamanda, bir şahsiyetin politikalarının etkisinin şiddeti oranında ilgili şahsiyete tüzel bir kişilik de kazandırmaktadır. Çalışma kapsamında, bu

şahsiyetlerin gerçek-tüzel kimlik geçişlerine yer verilecektir. Soğuk Savaş yazınında devletlerin ana aktör olarak tasvir edilmesi, devletlerin başkentlerle (ör: Moskova) veya hükümetlerle (ör: Władysław Gomułka yönetimi) özdeşleştirilmesine sebep olduğu, çalışma kapsamında anlaşılabacaktır.

Soğuk Savaş'ın son yıllarında ve sonrasında, yazında uluslararası ilişkilerde sivil girişimin yerinin nerede olduğu sıkça tartışılmıştır. Özellikle “küreselleşme” kavramı, hükümet dışı aktörlerin siyasete katılımını açıklamak için sıkça kullanılmıştır. AGİK'in uluslararası insan hakları normlarının gelişmesine ve insan hakları rejimlerinin tesis edilmesine katkı sağladığı görülecektir. 1975 sonrasında aşağıdan gelen halk hareketleri (örgütlü sivil toplum) ile yukarıdan gelen uluslararası normların (AGİK kaynaklı uluslararası insan hakları rejimi), dünya sistemini ne ölçüde etkilediği örnek olaylarla açıklanacaktır. Çekoslovakya'da muhalif bir tiyatro yönetmeni (Václav Havel) ile Polonya'da bir sendika liderinin (Lech Wałęsa) halk hareketlerini sürükleyerek iktidara gelmeleri, AGİK kapsamında değerlendirilecektir.

AGİK süreciyle Soğuk Savaş'ın sona ermesi arasında ilişki kurmak için Soğuk Savaş sonrasında uluslararası ilişkiler kuramlarının ne tür değişikliklere uğradığı incelenecektir. Disiplinin hangi teorisinin AGİK sürecine nasıl uygulanabileceği konusu tartışılacaktır. Waltz'a göre, artan karşılıklı bağımlılık veya demokratikleşmenin Soğuk Savaş'ın bitişinde hiçbir etkisi yoktur (Waltz 2000, 39). Samuel Huntington'a göre, Helsinki Nihai Senedi, dünyada üçüncü demokratikleşme dalgasının başlatan unsurlardandır ve Doğu Avrupa'yı liberalleştirme lobilerinin oluşmasına ön ayak olmuştur (Huntington 2007, orj. 1991, 104-105). Thomas'a göre, Helsinki Nihai Senedi, devletlerin insan hakları normlarıyla bağlanmasına sebep olmuş ve Soğuk Savaş'ın bitişini hızlandırmıştır (Thomas 2007, orj. 2001, 14).

Çalışmada olay, kavram ve olguları açıklamak için “Hangisi/Hangileri?” ile “Nasıl?” soruları sorulacaktır. “Niçin?” sorusu, bireylerin tercihlerinin ardında yatan ve rasyonel olduğu iddia edilen maksatlarını bulmak ve ileriye dönük tahminler yapmak için başvurulmuş bir sorudur. Siyasi liderlerin şüphesiz belirli hesaplamalar yaparak karar verdikleri düşünülmektedir. Ancak bu durum, kararların sonuçlarının rasyonel kazanımlar getireceği anlamına gelmemektedir. Soğuk Savaş'ın çatışma yaşanmadan sona ermesi ve AGİK'in uluslararası bir örgüt haline gelmesi, insan kararlarının önceden tahmin edilmeyen sonuçlar doğurduğunu göstermektedir. Bu

yüzden, bu çalışma “Niçin gerçekleşti?” sorusu yerine “Hangi amaçla buna karar verildi?” veya “Nasıl sonuçlara yol açtı?” gibi sorular sorulacaktır.

Pozitivist sosyal bilim kuramlarının devletin geleceğe dönük davranış kalıplarını veya sistem değişikliklerini tahmin etme, değiştirme veya engelleme işlevleri gözlemlenmiştir. Bu çalışmada, nesnel verilerin anlamlı bilgi örüntüleri haline getirilmesinde pozitivist yaklaşımlar uygulanacaktır. Diğer taraftan, devletin kimliğiyle ilgili çıkarların (ör: demokrasi kültürünün Avrupa’nın kimliğinde içkin olduğu) özellikle AGİK sonrası dönemde normlar üzerinden takip edildiği görülecektir.

Berlin Duvarı’nın yıkıldığı ve Doğu Avrupa sosyalist rejimlerinin sona erdiği 1989 yılı, Lévesque tarafından gizemli (*enigma*) olarak değerlendirmiştir. 1956 Macaristan, 1968 Çekoslovakya, 1980-81 Polonya Krizleri Doğu Avrupa sosyalizmlerinin ne denli kırılgan olduğunu göstermektedir. Aslen SSCB Komünist Partisi Merkez Komitesi Genel Sekreteri Mihail Gorbaçov, *perestroyka* ve *glasnost*’la Avrupa kıtasındaki sosyalist rejimleri reforme ederek korumayı hedeflemiştir. Lévesque’e göre, Gorbaçov dış politikada idealist bir söylem geliştirse de Doğu Avrupa’daki muhafazakâr sosyalistler Sovyet baskısını devam ettirdiği gözlemlenmiştir. Gerçek reform yanlılarıysa Moskova’dan ancak dolaylı bir destek görmüştür. Lévesque, Gorbaçov’un sosyal demokrat bir Doğu Almanya’yı Varşova Paktı altında tutmayı yeğleyeceğini ifade etmiştir (Lévesque 1997, 253-259). Böylelikle, Gorbaçov’un SSCB’yi Avrupa kimliğiyle tanımlama çabalarının Sovyet kimliğinin altını oyduğu görülecektir.

Yakın siyasi tarih, Soğuk Savaş’ı bireysel ve kurumsal aktörlerin dünya politikası üzerinde, uluslararası sistemin de aktörler üzerinde etkili olabildiğini göstermektedir. Soğuk Savaş tarihi, nitelik ve kabiliyetleri farklı olan aktörlerin sivil veya devlet kaynaklı olabildiğini göstermektedir. Bu yüzden, önemli bireysel aktörlerin resmi veya sivil bireyler olabileceği ve her seviyeden aktörün önemli sonuçlar verebileceği gerçeğinin altı çizilecektir. Bu çalışmada başarılmaması hedeflenen en önemli soyut ideal, tarihsel olayları “mutlak hakikat” olarak ele almak yerine “olayların algıları, algılarınsa kararları karşılıklı olarak belirlediği” bir dünya tasavvurunu güçlendirmek olacaktır.

1. KURAMSAL ÇERÇEVE, İLGİLİ LİTERATÜR VE METODOLOJİ

Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı'nın (AGİK) evrimiyle Soğuk Savaş'ın sona ermesini paralel süreçler olarak idrak edebilmek için farklı epistemolojilerden yararlanmak gerektiği anlaşılmaktadır. Çalışmada, uluslararası ilişkiler kuramlarındaki “düşünsel-maddi ayrımı” gibi ayrımlardan faydalanılmış olup, toplumsal bilgiler “kesin pozitif doğrular” olarak değerlendirilmemektedir. Bu sebepten, incelenen kaynaklardan derlenen bilgilerin analizinde izlenen tarihsel gelişmeler birer milat olarak değil; “süreç örüntüleri” olarak işlenmiştir. AGİK sürecinin kurumsal altyapısı “sepetler” olarak sınıflandırdığından, etki alanları da AGİK sepetleri dahilinde incelenmiştir.

1.1. Kuramsal Çerçeve

Uluslararası ilişkilerin ayrı bir disiplin olarak ortaya çıkması, 1919 senesine dayanmaktadır. Disiplinin temel çıkış sebebi, I. Dünya Savaşı'nın neden çıktığını araştırmak ve savaştaki insan kaybının bir daha yaşanmamasını sağlamaktır. Uluslararası ilişkilerin iki en eski kuramı, realist ve liberal kuramlardır. Realizm egemen devletleri ve güç dengesini, liberalizm ise kolektif güvenlik ve karşılıklı bağımlılık kavramlarını esas alarak uluslararası sistemi kurgulamaktadır. Realizm devlet alanını ahlaktan bağımsız (*amoral*) bir alan olarak görmektedir. Liberal kuramcılar, köken itibarıyla, dış politika yetkililerinin halka karşı sorumlu olması ve uluslararası ilişkilerin demokratik bir tabiat kazanmasını arzulamıştır (Burchill ve Linklater 2005, 6-9)

Uluslararası ilişkilerde Soğuk Savaş boyunca bu iki kuramın epistemolojisi tartışılmamıştır. Steve Smith, 1980'lerde realizm, küreselcilik ve çoğulculuk paradigmaları arasında yaşanan tartışmanın dar bir kapsamda kaldığını savunmaktadır. Yerleşik uluslararası ilişkiler kuramları Soğuk Savaş boyunca pozitivist bilimsel yöntemleri kullanmıştır (Smith 1996, 11-12).

Uluslararası ilişkilerde pozitivism, üç büyük tartışmaya sahne olmuştur. Birinci tartışma, idealizm ile realizm arasında yaşanmıştır. 1920'lerde ortaya çıkan idealizm, aydınlanma düşüncesinden gelen “ilerleme” fikrini desteklemekteydi (Uğrasız 2003, 141-143). İdealist kuramcılardan John A. Hobson, devletler arasında

çıkar çatışmasının kaçınılmaz olduğunu iddia eden realist uluslararası ilişkilere idealist eleştiriler getirmiştir. Hobson'ın tezi, devlet egemenliğinin uluslararası hukukla sınırlandığını, bu yüzden güç odaklı devlet ilişkilerinin isabetli olmadığını iddia eder (Long 1991, 286-290). Hesaplama hatalarını ve maddi (*material*) çıkarları merkeze alan realist ve liberal kuramlarının yerine, düşünsel (*ideational*) çıkarları merkeze alan İnşacı kuramlar yazında bir cazibe merkezi olarak ortaya çıkmıştır (Küçük 2009, 772).

İkinci büyük tartışma, Realizm içerisinde yaşanmıştır. 1960'ların ortasından itibaren Hedley Bull'un öncülüğünü yaptığı ve "davranışçılık" akımını ortaya çıkaran İngiliz Okulu, Realizm'le paylaştığı rasyonalist söyleme rağmen, kaynak daha fazla tarihsel dayanak ve yerleşik normları uluslararası ilişkilere sokmaya çalışmıştır. Smith bu zamana kadar yapılan tartışmaların aynı pozitivist çerçevede yapılmasından ötürü dar tartışmalar olduğunu savunmaktadır (Smith 1996, 33-34).

Üçüncü tartışma, Soğuk Savaş'ın bitişiyle rasyonalizmin eleştirildiği ve kimlik, kültür ile norm gibi kurumların uluslararası politikaya girdiği bir kapsamdadır. Bu tartışma, uluslararası ilişkilerde ilk defa yaşanan epistemolojik bir tartışmadır. "İnşacı dönüş" (*constructivist turn*) diye adlandırılan bu yeni tartışma, pozitivist kuramların rasyonalist kökenine saldırmaktadır (Küçük 2009, 775-778).

Maddeci bir diğer kuram olan Marksizm, Soğuk Savaş'ın bitişiyle "içeriden" sorgulanmıştır. Neo-Gramscici Michael Cox, Sovyet modelinin (a) siyaseten cazibesinin olmadığını, (b) gerçekte tam başaramamış bir devrim olduğunu ve (c) kapitalist piyasada kendi rekabetçi gücünü koruyamadığını belirtmektedir. Cox, Josef Stalin'in birçok Batılı Marksist tarafından da "toplu katliamcı" olarak görüldüğünü belirtmektedir. Stalin sonrasında, Sovyetler Birliği'nin eğitim ve kadınlara eşit haklar verilmesi gibi hususlar Sovyet modelinin olumlu yönleri olsa da toplumsal aydınlanma ve ilerlemede dünyadan geride kalmıştır. Sovyet modelinin teknolojik gelişim yarışı açısından da Batı Bloku'nun sunduğundan daha iyi bir alternatif sunamamıştır (Cox 2011, 1111-1113, 1119).

Hermann ve Lebow, Marksizm'in güncel yöntemlerle ilişkiye giremediğini savunmaktadır. Kendi paradigma bağlamından (ör: emek-sermaye ilişkileri) bağımsız bir birey, grup ve kültür tanımlaması yapmadığından (Herrmann ve Lebow 2004, 18) ve AGİK sürecine uygun görülmediğinden, çalışma kapsamında Marksist kuramdan faydalanılmamıştır.

Soğuk Savaş sonrasında yaygınlaşan feminizm, postmodernizm ve tarihsel sosyoloji kuramları gibi kuramlar, “post-pozitivizm” olarak tanımlanmıştır. Bu epistemolojik ayırım, Smith’e göre açıklayıcı (*explanatory*) veya oluşturuca (constitutive) kuramlar arasında, Liberal kuramcı Robert Keohane’e göreyse rasyonalist (*rational*) ile yansıtmacı (*reflective*) kuramlar arasında gerçekleşmiştir (Smith 1996, 34-37). Alexander Wendt bu üçüncü tartışmada iki kampa ayrılan uluslararası ilişkiler kuramlarını şu şekilde özetlemektedir:

- (1) Natürallizm: Bilim dünyayı daha iyi anlamamızı sağlayacak ilerlemeler sunan bir bütündür.
- (2) Antinatürallizm: Bilim dünyayı açıklayan öznelere arası bir alandır. Dolayısıyla tamamen objektif ve ilerlemeci olması beklenemez (Wendt 2003, 39)

Wendt, liberal kuramcılarının epistemoloji ayırımında “yansıtmacı” olarak nitelendirdiği bu yöntemi, Nicolas Onuf’u takip ederek “inşacı” olarak tanımlamıştır. Wendt’e göre, inşacılık, aktörleri post-pozitivist kuramlarda olduğu gibi sosyolojik olarak incelese de aslen farklı belirleyiciler kullanmaktadır.¹ Aynı şekilde rasyonalist kuramların bazı bireyselse ve maddeci yönlerini paylaşmaktadır. Wendt, bunu “felsefi orta yol” olarak tanımlamaktadır (Wendt 1992, 393) (Wendt 2003, 1-2).

Soğuk Savaşın bitışı, uluslararası ilişkilerde yeni kuramların yer bulmasına imkân sağlamasının yanı sıra, realist güvenlik anlayışının sorgulanmasına da yol açmıştır. J. Philip Rogers, Soğuk Savaş esnasındaki realist güvenlik rejimini Batı Bloku açısından beş şart üzerine kurmaktadır:

- (1) Çift kutuplu dünya sistemi: Avrupa, Kuzey Atlantik Paktı (NATO) ve Varşova Paktı arasında ikiye bölünmüştür. Çift kutuplu sistem, çok kutuplu sisteme nazaran, saldırı risk ve tehditlerini öngörmekte daha isabetlidir.
- (2) Almanya’nın bölünmüşlüğü: Almanya birleşik olduğu 1871-1945 yılları arasında Avrupa için bir istikrarsızlık kaynağı olmuştur. Resmi NATO söyleminde Almanya’nın bir gün birleşeceği fikri yer almasına rağmen, “Alman olmayan” NATO üyeleri için bu birleşme “yanlış” bir gelişme olacaktı.

¹ Örneğin feminist kuram, dünyayı cinsiyetten kaynaklanan eşitsizlikler üzerinden açıklamaktadır. İnşacı kuramda, dünyayı cinsiyet üzerine temellendirme söz konusu değildir.

- (3) Nükleer denge: Sovyetler Birliği ordusunun Batı Almanya sınırına yakın olması sebebiyle, beklenmedik bir Sovyet saldırısı olması halinde, Batı Avrupa ciddi bir tehdit altında olacaktı. Bu yüzden, konvansiyonel caydırıcılığın geride kaldığı durumlarda, nükleer caydırıcılık etkili olacaktı. NATO'nun 1967'den itibaren uygulamaya aldığı "esnek karşılık" doktrinine göre, Varşova Paktı tarafından gelecek bir konvansiyel saldırı durumunda, NATO üyelerinin nükleer silahla karşılık verebilmesine imkân tanınmıştır.
- (4) Doğu Avrupa'daki insan hakları ihlallerinin göz ardı edilmesi: NATO, SSCB'nin 1956 Macaristan ve 1968 Çekoslovakya müdahalelerinde askeri bir eylemde bulunmamıştır. NATO, Avrupa'da genel bir barış sağlamak adına, Doğu Avrupa'daki insanların özgürlükleriyle ilgili konuları göz ardı etmiştir.
- (5) ABD'nin Avrupa'daki varlığı: ABD, II. Dünya Savaşı sonrası itibarıyla Avrupa'nın siyasi, ekonomik ve askeri işlerinde yer almıştır. Avrupa'nın ABD'ye bu alanlardaki bağımlılığı, Avrupa bütünleşmesiyle beraber azalmaya başlamıştır. NATO'nun Soğuk Savaş stratejisi açısından, Avrupa barışı "Sovyetleri dışarıda, Amerikalıları içeride ve Almanları aşağıda tutmaktan" geçmekteydi (Rogers 1993, 4-7).

Rogers, realist güvenlik rejiminin 1970-1990 yılları arasında "erozyona uğradığını" iddia etmektedir (Rogers 1993, 8). Almanya Sovyetler Birliği'nin dağılmasından kısa süre önce birleşmiş, nükleer kabiliyetler konusunda devletler etkin eylemler almış, Doğu Avrupa'daki insan hakları hareketi başarılı olmuş, Sovyetler Birliği'nin yıkılması çift kutuplu dünya düzenini sona erdirmiş ve Avrupa Birliği'nin ayrı bir aktör olarak çıkmasından sonra Avrupa'nın ABD'ye duyduğu ihtiyaç sorgulanmaya başlamıştır.

AGİK süreci, Rogers'a göre, realist güvenlik sisteminin çözülmesini hızlandırmıştır. AGİK, askeri alanda, 1989 tarihinde müzakereleri başlayan Avrupa Konvansiyonel Kuvvetler Antlaşması (AKKA) ve Orta Menzilli Nükleer Kuvvetler Anlaşması (INF) gibi silahların kontrolü antlaşmalarına yol açmıştır. SSCB ve ABD'nin bu antlaşmalarla silahlarını sınırlandırmayı kabul etmesi, aslında çift kutuplu sistemin klasik şekliyle devam etmesini amaçlamaktaydı. AGİK'in insan hakları alanındaki etkileri, Doğu Avrupa rejimlerinin çözülmesini hızlandırmıştır. Bu da

klasik realist güvenlik rejimi paradigmasını çürütmüştür (Rogers 1993, 9-11). Realist paradigma Soğuk Savaş'tan sonra kısa bir müddet çöküş yaşadktan sonra “kendini yenileme” sürecine girmiştir (Sil ve Katzenstein 2010, 27).

Liberal kuramda, devlet çıkarları iktidarın korunması ve ulusal kamuoyunun tatmin edilmesidir. Ancak uluslararası ortamda “karşılıklı bağımlılık” söz konusudur. Devletler seçenekleri inceleyen, hesaplayan ve uygulayan birimlerdir. Çıkarları realist kuramdaki gibi rasyonalite çerçevesinde tanımlayan liberal teoriye göre, uluslararası kurumlar, istikrar sağlama ve plan yapma olanaklarını sunduğu ölçüde devletlerce benimsenip desteklenir. Aktörün davranışlarını alacağı sonuçlara göre yapması, “beklenen sonuçlar mantığı” (*logic of expected consequences*) olarak adlandırılır. AGİK gibi katılımcıların çıkarlarının birbiriyle çeliştiği kurumlarda, ancak müzakere edip karşılıklı tavizler verilerek kararlar alınabilmektedir. Beklenen sonuçlar mantığına göre, insan haklarını ihlâl eden devlet, uluslararası normlarla bağlanmaya yanaşmaz. Bu açıdan, AGİK'in hukuken bağlayıcı olmaması, iktidarın korunması amacına hizmet eder. Liberal kuram, retorik ve pratik arasındaki ayrımı tespit etmekte faydalı olsa da norm ve kimlikten kaynaklanan unsurları açıklamaya çalışmaz (Thomas 2007, orj. 2001, 17-19).

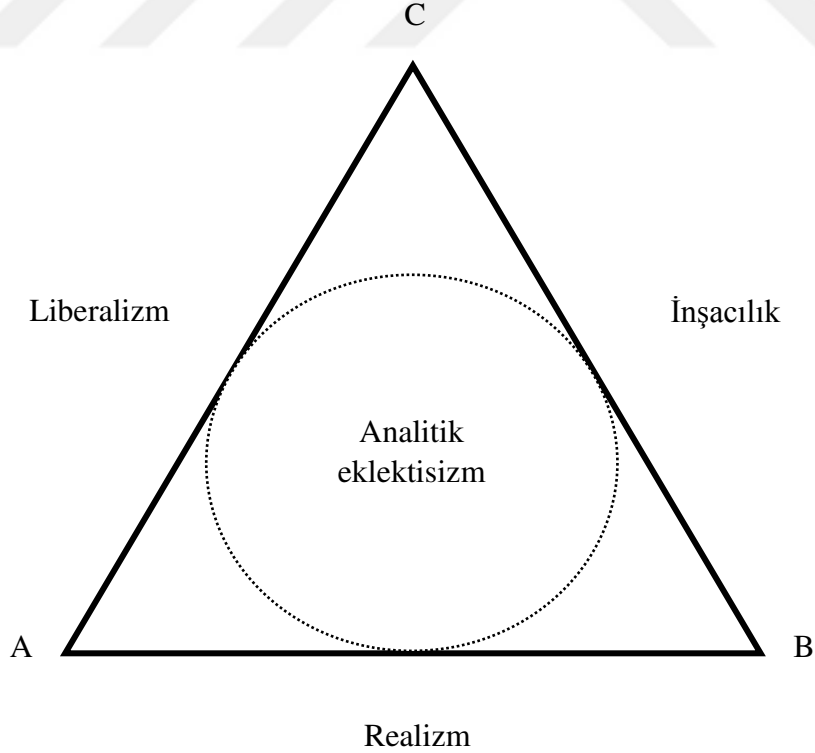
Thomas'ın AGİK'in insani boyutunu “Avrupalı kimliği” çerçevesinde incelemesine yardımcı olan kuram, inşacılıktır. İnşacı kurama göre, devletler diğer devletlerle ilişkilerde kimliğine uygun davranışlar sergiler. Thomas, bu noktada “uygunluk mantığı” (*logic of appropriateness*) kavramına başvurur. Bu mantığa göre, aktör, kimliği ve normlarına uygun davranışlar sergiler. Avrupalı kimliği, Avrupa devletlerine bu kimlik için önemli normlara uymaya, önemli olmayan normları ise değiştirmeye yönelir. 1950'li ve 1960'li yıllarda Doğu ve Batı Avrupa arasında birbirlerinin iç işlerine karışmama ilkesi hâkim olmuştur. Bu bakımdan, iç işleriyle dış işlerinin birbirine karıştırılmaması, Avrupalı devletlerin izlediği ilkesel bir yaklaşım olarak göze çarpar. Batılı temsilcilerin Doğu Bloku'ndaki insan hakları ihlallerini "iç politika" olarak değerlendirip müdahale etmemeleri, bu bakımdan doğaldır. (Thomas 2007, orj. 2001, 19-26).

2008'de ABD, Avustralya, Birleşik Krallık, Kanada, Güney Afrika, Hong Kong, İrlanda, İsrail, Singapur ve Yeni Zelanda'da uluslararası ilişkiler alanında çalışan akademisyenlerin katıldığı bir TRIP (Eğitim, Araştırma ve Uluslararası

Politika Anketi) anketinde (Jordan, ve diğerleri 2009, 1), paradigma tercihi olarak Liberalizm, inşacılık (konstrüktivizm) ve realizm ön plana çıkmıştır. Rudra Sil ve Peter J. Katzenstein, bu üç kuramı da kapsayan bir yöntem tanımlamıştır. “Analitik eklektisizm” şeklinde adlandırılan bu yöntem, yeni bir “-izm” oluşturmadan, fakat diğer “-izm”lerden faydalanılarak işlemektedir. Diğer paradigmaları değiştirmek veya yeni bir paradigma kurmak iddiasında değildir (Sil ve Katzenstein 2010, 24-25). Bu bakımdan eklektik çalışmalar pratik siyasi sonuçlarla ilgilenmektedir.

Realizm, dünya politikasını bir uluslararası sistem çerçevesinde egoist devletler üzerinden açıklamaktadır. Doğu ve Batı Bloklarının nükleer ve diğer alanlardaki mücadelesini anlayabilmek için zorunlu görülmektedir. Liberalizm, uluslararası ilişkilerde ulusötesi aktörleri ve karşılıklı bağımlılıkları anlamak açısından gereklidir. İnşacılık ise aktörlerin kimliklerini hesaba katmak ve uluslararası insan hakları normlarının siyaseti etkileyen bir unsur olarak görebilmek için gereken araçları sağlar.

Şekil 1. Uluslararası İlişkiler Paradigmaları Üçgeni

Kaynak: Beyond Paradigms: Analytic Eclecticism in the Study of World Politics (Sil ve Katzenstein 2010, 27)

1.2. İlgili Literatür

Soğuk Savaş literatürü bağlamında, çalışmada kullanılan üç tür kaynaktan söz edilebilir. Birinci tür kaynak, genellikle resmi devlet görevlileri tarafından hazırlanan görüşme tutanaklarıdır. Diplomatik görüşmelerde siyasi ilişkilerin ilkeler üzerinden kavramsallaştırıldığını görmek açısından bu tür kaynaklar faydalıdır. Helsinki görüşmeleri ve NATO ile Varşova Paktı toplantıları bu türe örnek olarak verilebilir. İkinci tür kaynak, olayların tanığı olan kişilerin çalışmalarıdır. Olayları bizzat yaşayan resmi görevlilerin (Kekkonen, Maresca, Kissinger gibi) konuşma veya analiz yazıları bu türe örneklerdir. Üçüncü tür kaynaklar ise uzman görüşü kabul edilen, akademisyen ve analist görüşleridir.

Daniel C. Thomas, Sarah Snyder ve Michael Cotey Morgan gibi Kuzey Amerikalı, Csaba Békés, Stephan Kieninger ve Oliver Bange gibi Orta Avrupalı akademisyenler, Helsinki Nihai Senedi'nin sürüklediği insan hakları hareketleriyle Avrupa'da sosyalist rejimlerin yıkılması arasında paralellik bulmaktadır. Bazıları, bu yaklaşımı insan hakları hareketinin sürekli olarak ilerlemeye yönlendirdiğini düşünmedikleri için reddetmektedir. Richardson-Little, Helsinki'nin doğurduğu insan hakları hareketinin Doğu Almanya'da gizli polis örgütü Stasi'nin (*Ministerium für Staatssicherheit*) tehdidi altına yaşayan insanların gerçek hislerini açığa çıkardığını kabul etmiş; fakat insan hakları hareketlerinin toplumu kademe kademe eşitlikçi liberal demokrasiye götüreceği fikrine “buldozer mantığı” diyerek karşı çıkmıştır. (Richardson-Little 2015, 69-80). Böylelikle, çalışmaya konu olan eserler arasında, bireylerin uluslararası ilişkilerdeki önemini vurgulayan eserlerin yanı sıra klasik devlet merkezli eserler yer almaktadır.

1.3. Metodoloji

Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı, askeri ve insani alanda barışçıl bir rejim öneren bir “karmaşık uyumcu sistemdir”. Hong’a göre, AGİK’in kendini örgütleyen morfogenetik (veya morfik) bir alanı vardır. Büyük sistemler kendini kendini evirecek örüntüler ve yapılar tesis edeceği düşüncesinden hareketle, konferansın morfik alanının kendisini teşkilata (AGİT) evirdiği çıkarımına varılmıştır. Bu çıkarımda, morfik birimlerin zamanla belirli ve tutarlı bir hâl kazandığı varsayılmaktadır (Hong 2012, 310-316).

Hong'un çalışmasında AGİK'in AGİT'e evrimi dört aşamada açıklanır: 1) rejim oluşumu, 2) rejim gelişimi, 3) rejim geçişi ve 4) rejim dönüşümü. Birinci aşamada (1972-1975), AGİK müzakereleri gerçekleşmiş ve rejimi meydana getiren ilkeler ortaya koyulmuştur. İkinci aşamada (1977-1986), güven artırıcı tedbirler (*confidence building measures* kısaca CBM) Belgrad, Stokholm ve Madrid takip konferansları aracılığıyla rejim gelişmiştir. Üçüncü aşamada, Viyana takip toplantısıyla (1986-1990) "rejim geçişi" gerçekleşir. Bu insani ve askeri bir dizi değişiklik anlamına gelmektedir. Nihayet dördüncü aşama (1991-1994), AGİK'in kurumsal yapısını tamamlayıp teşkilat haline gelmesi sürecini kapsar. 1994 Budapeşte toplantısında, bu kurum Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) halini almıştır. Uluslararası toplumda AGİK rejimi konusunda sağlanan "sosyal uyum" (*social resonance*) ve AGİK'in "kendiliğinden örgütlenen kritiklik" özelliği (*self-organized criticality*) bu dönüşümü mümkün kılmıştır (Hong 2012, 311-322).

Soğuk Savaş'ın kendi evrimine gelindiğinde, tarihler değişebilmekle beraber, şu aşamalarda sınıflandırılabilir: (a) 1945-1962: I. Soğuk Savaş, (b) 1962-1979: Detant, (c) 1979-1985 (II. Soğuk Savaş), (d) 1985-1989: Antant (Hong 1997, 5). Soğuk Savaş'ın tam olarak ne zaman bittiği tartışmalı olduğundan, 1989-1991 aralığı "sona erme süreci" olarak adlandırılabilir.

Tablo 1. Soğuk Savaş ve AGİK'in Tarihsel Evrimleri

AGİK'in Evrimi	Oluşum			Gelişim	Geçiş	Dönüşüm
Yıl	1945	1962	1972	1979	1985	1989
Soğuk Savaş'ın Evrimi	I. Soğuk Savaş	Detant		II. Soğuk Savaş	Antant	Soğuk Savaş Sonrası

Kaynak: (Hong, The CSCE Security Regime Formation: An Asian Perspective 1997, 5)²

² Hong'un çalışmasında yer alan bu tablodaki dönemler, "I. aşama" ve "II. aşama" (*phase*) gibi sayısal şekilde tanımlanmıştır. Aşamaların sayılar yerine "oluşum" ve "gelişim" gibi başlıklarla tanımlanması, daha açıklayıcı bulunmuştur. Bu başlıklar yine Hong tarafından belirlenmektedir. Aynı çalışmada Soğuk Savaş'ın sona erme süreci 1990 senesiyle başlatılmaktadır. Doğu Avrupa Devrimlerinin 1989 senesinde başlaması, çalışma bağlamında bu yılı daha isabetli hale getirmiştir. Aynı çalışmada "Soğuk Savaş'ın Evrimi" ifadesi yerine "Uluslararası İklim" (*International Climate*) ifadesi geçmektedir. AGİK ve Soğuk Savaş süreçlerini aynı doğrultuda inceleyebilmek için bu kavram daha uygun görülmüştür.

Wilson ilkelerinden beri var olan ve AGİK Birinci Sepet *Dekalog*³ bölümünde yer alan “ulusların kendi kaderini tayin hakkı” gibi ilkeler değerlendirildiğinde, Moskova’nın Baltık ülkelerini halen kontrol etmekte olduğu 1989 senesinde, Soğuk Savaş’ın tamamen bittiğini söylemek belki de doğru olmayacaktır. 1989 senesinde, Macaristan, Doğu Almanya, Çekoslovakya, Polonya ve Bulgaristan’da rejim yıkılmıştır. 1989 Malta Konferansı ve 1991 Varşova Paktı’nın feshi kararı veya AGİK açısından 1990 Paris Şartı, Soğuk Savaş’ın bitiş miladı olarak verilebilecektir. Daha bütüncül bir süreç analizi açısından, Soğuk Savaş’ın sona ermesi, belirli tarihlerle kapanışını yapabileceğimiz bir olay değil, farklı süreç unsurlarını içeren bir olgudur. Böylece Soğuk Savaş’ın 1989-1991 yılları arasında tedrici olarak sona erdiğini söylemek gerekecektir.

Doğu Bloku’nun ekonomik ve teknolojik alanlarda Batı’dan geri kalması gibi “maddi kabiliyetlere” ilişkin birçok husus, Soğuk Savaş’ı bitiren nedenler olarak literatürde yer almaktadır. Bu tür nedenler, altyapısal olduklarından, Soğuk Savaş’ın sona ermesinde “SSCB-ABD teknolojik mücadelesi” gibi nicel açıklamalar sunmaktadır. AGİK ile Soğuk Savaş’ın sona erme süreçleri arasında bağ kurabilmek için AGİK süreci kapsamında gelişen diplomatik, askeri, siyasi ve sosyal ilişkiler anlaşılmalıdır. Literatür okumaları, AGİK sonrası Doğu-Batı ilişkilerinin gidişatının “takip toplantıları”, “silahlanmanın kontrolü”, “sınırların ihlal edilmezliği” ve “insan hakları ağlarının yayılması” gibi kavramlarla şekillendiğini göstermektedir.

Çalışmaya konu olan ilişkilerin yer aldığı coğrafya, Avrupa kıtasıdır. Avrupa’nın neresi olduğu veya hangi ülkelerin ne kadar bu kimliğe ait olduğu büyük bir tartışmadır. “Doğu”, “Kuzey” gibi coğrafi yönler, “Avrupa” kelimesinin önüne siyasi ve kimliksele sebeplerle çekişmeli olarak eklenmiştir. Avrupa’nın coğrafi olarak nereden başlayıp bittiği belirsizdir. Özellikle doğuya gidildikçe sınırların netliğini iyice kaybettiğini vurgulamıştır. “Doğu-Batı ayrışmasının aslında Avrupa’nın geniş bir yelpazeye yayılan değerlerinin ayrışması” anlamına geldiğini savunan Özdemir, Demir Perde ülkelerinin bu kültürel ayrışmanın sınırı olduğunu belirtmiştir (Özdemir 2007, 94-98). “Doğu Avrupa” terimiyle kastedilen Sovyetler Birliği’ne bağlı olan rejimlerdir. Bu açıdan yönler, coğrafi bir anlamda kullanılmamaktadır. Tam da bu

³ Bkz. Helsinki Nihadi Senedi İlkeleri bölümü.

nedenle, “Doğu-Batı ilişkileri” kavramı iki kutuplu dünya düzeninde bloklar arası ilişkileri anlatmak amacıyla kullanılmaktadır.

Bugün “Orta Avrupa” denilen bölgenin büyük bir kısmının Soğuk Savaş boyunca coğrafi olarak “Doğu Avrupa” olarak adlandırıldığını hatırlatmak gerekir. “Orta Avrupa” kavramı, 1904’te ilk defa modern Avrupa yazınına girmiştir. Tarihsel Silesya bölgesinin bugün Polonya’ya ait olan kısmında doğan Alman coğrafyacı Joseph Partsch, Orta Avrupa (*Mitteleuropa*) adlı çalışmasında, Orta Avrupa’ya Alman Kayzerliği ile Habsburg Hanedanı toprakları yanı sıra, Felemenk bölgesi, Danimarka, İsviçre ve İtalya ile Fransa’nın bir bölümünü dâhil etmiştir. Fransız coğrafyacı Emmanuel de Martonne, 1930 tarihli Orta Avrupa (*l’Europe Centrale*) adlı çalışmasında Orta Avrupa’yı Almanya, Avusturya, İsviçre, Polonya, Çekoslovakya ve Macaristan ve Romanya olarak tanımlamıştır. 1980’lerin ikinci yarısından bu yana Macar, Çek, Slovak ve Polonyalı akademisyenler tarafından yapılan çalışmalarda, bu ülkeleri Doğu Orta Avrupa, yani Orta Avrupa’nın doğusuna dâhil etmektedir. 1989 sonrasında, Avrupalı ve Kuzey Amerikalı bilim insanları, Rusya’nın Avrupalı kimliğini tartışmaya açmıştır. Bu durum, daha geniş anlamda, Doğu Avrupa’ya hangi ülkelerin dâhil olacağı tartışmasını yaratmıştır (Okey 1992, 102-107). Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı’nın ülkesel alanı Şubat 1981’de Madrid görüşmelerinde, Atlantik Okyanusu ile Ural Dağları arası olarak belirlenmiştir (Freeman 1991, 87). Bu tez çalışmasında, bu tartışmaları dışarıda tutmak amacıyla, Batı Almanya ile Avusturya’nın doğusu, doğrudan Doğu Avrupa olarak adlandırılmaktadır

“Doğu-Batı ilişkileri” kavramının siyasi literatüre girmesi, 1853-1856 Kırım Savaşı’na kadar geri götürülebilmektedir. Sivastopol limanının düşmesi ve Rus Çarlığı karşısında “ittifak güçlerinin” galip gelmesi, Avrupa ülkeleri arasında bir kimlik bilinci sağlamıştır (Mosse 1955, 300). Batı Avrupa, İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra Sovyetler Birliği’ni bir tehdit ve “dış aktör” olarak görmüştür. Avrupa bütünleşmesiyle Avrupalı kimliği yeniden tanımlanırken, Sovyet kimliği, bu bütünleşmenin antitezlerinden biri olmuştur (Güneş 1988, 320).

Avrupa Topluluğu üyeleri, NATO’nun Avrupa kıtasındaki geleceğinin AGİK’in kurumsal rejiminden geçtiğini savunmuştur. Hollanda, insan hakları alanı başta olmak devletlerin şeffaflığı gibi normların kurumsallaşacağını (Kieninger 2016,

235-236), Fransa ve Britanya insan haklarının kurumsallaşmasının baskıcı Doğu Avrupa rejimlerinin zamanla yumuşatacağını (Snyder 2011, 20) düşünmekteydi. Bu çalışmanın temel varsayımı, AGİK mekanizmasının devletlerin irade ve eylemlerinden bağımsız bir alanı olduğudur. AGİK'in kendi kendini örgütlemesini de mümkün kılan morfik alanının Soğuk Savaş'ın sona ermesinde bireysel, yurtiçi, uluslararası ve küresel analiz seviyelerinde meydana getirdiği etkiler çeşitli hipotezleri doğurmuştur.

Hipotez I. Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı'nın tarihsel gelişimi, Soğuk Savaş'ın çözülmesi süreciyle paralel işler.

AGİK rejiminin oluşumu Doğu-Batı ilişkilerinde yumuşama olduğu bir dönemde, gelişimi ilişkilerde ve Doğu Avrupa'da krizler yaşandığı bir dönemde, tesisi Doğu Avrupa rejimleri ve Varşova Paktı'nın çözüldüğü bir dönemde gerçekleşmiştir. Daha demokratik bir Avrupa'yı müjdeleyen 1990 AGİK Paris Şartı'nın öncülü Doğu Avrupa Devrimleri, ardılıysa Varşova Paktı'nın dağılmasıdır. Bu bakımdan, AGİK'in kabulü Doğu Avrupa Komünizmi'nin yıkılmasıyla aynı döneme (hatta bazılarınca aynı anlama) sahiptir.

Hipotez II. AGİK, Doğu Avrupa'da 1989 Devrimleri'ni hızlandırmıştır.

AGİK'in insan hakları ilkelerinin uluslararası norm haline gelmesiyle⁴, Çekoslovakya'da 1977 Bildirgesi (*Charta 1977*) ve Polonya'da Dayanışma Sendikası (*Solidarność*) gibi toplulukların muhaliflikten iktidara gelmeleri kolaylaşmıştır. Böylelikle sosyalist rejimle pazarlık eder konuma gelmişlerdir. Siyasi halk hareketi, demokratikleşme yolunda diğer Varşova Paktı ülkelerde de emsal teşkil etmiştir.

⁴ AGİK'in yaydığı insan hakları normlarının dünya politikasını nasıl etkilediğiyle ilgili kapsamlı bir inceleme için bkz. Daniel C. Thomas – *The Helsinki Effect: International Norms, Human Rights, and the Demise of Communism*.(2001).

Hipotez III. AGİK, silahlanma kontrolü ve güven artırıcı tedbirlerin alınmasıyla Soğuk Savaş'ın çözülme sürecinde ve sonrasındaki askeri güvenlik istikrarına hizmet etmiştir.

AGİK süreci, güven artırıcı tedbirler (CBM) ve AKKA (Avrupa Konvansiyel Kuvvetler Antlaşması) görüşmelerine kaynaklık yaparak Soğuk Savaş'ın tırmanmasına sebep olan askeri üstünlük mücadelesini dizginlemiştir. Sınırlara yakın yapılan askeri tatbikatların komşulara bildirilmesi kuralını getirerek istikrarı güçlendirmiştir. Avrupa'da var olan konvansiyonel kuvvetlerle ilgili şeffaflık ve denetim mekanizmalarını getirmiştir.

Hipotez IV. AGİK, Almanya'nın birleşmesine normatif temel olmuştur.

Helsinki Nihai Senedi, sınırların barışçıl yoldan değiştirilebilmesine açık kapı bırakmıştır. “Sınırların ihlal edilmezliği” kavramı, Doğu Bloku tarafından “sınırların değiştirilmezliği” şeklinde tanımlanmak istense de “ulusların kaderine tayin hakkı” ve “kuvvet kullanmama ve kullanma tehdidinde bulunmama” ilkeleri sınırların fiilen değiştirilebilmesine olanak tanımıştır. İki Almanya'nın birleşme, Çekoslovakya'nın dağılma, Baltık ülkelerinin Sovyetler Birliği'nden ayrılma kararlarına normatif temel sağlamıştır. Avrupa devletlerinin kendi ulusal egemenliklerini ilan etmelerine ön ayak olmuştur.

Ana Hipotez. AGİK, Soğuk Savaş'ın barışçıl bir şekilde sona ermesini sağlamıştır.

1975 Helsinki Nihai Senedi'nin 1989 Doğu Avrupa Devrimlerine yol açan sivil toplum hareketlerine etkileşim katması, Güven ve Güvenlik Arttırıcı Tedbirlere (CSBM) dair 1990 Viyana Belgesi'nin askeri şeffaflık sağlaması ve 1990 Avrupa Konvansiyonel Kuvvetler Antlaşması'nın (AKKA) Avrupa'da silahların kontrolü ve silahsızlanmayı desteklemesi, Soğuk Savaş'ın “sıcak savaşa” dönüşmeden sona ermesine yardımcı olmuştur.

Bu çalışmada, uluslararası sistemdeki değişimin taşıyıcılarının (*change agents*) ne olduklarını tespit etmek için her kuramda ortak olarak kullanılması mümkün olan kavramlar seçilmiştir. Richard K. Herrmann ve Richard Ned Lebow, Soğuk Savaş'ın sona ermesini açıklamak için için şu dört önemli genel belirleyiciyi (*generic parameter*) sunmaktadır:

- (1) Maddi kabiliyetler: İkinci Dünya Savaşı sonrası Almanya'nın bölünmesiyle Orta Avrupa'da oluşan güç boşluğu, yerleşik kuramlar bağlamında kaçınılmaz bir durum olarak kabul edilmiştir. Soğuk Savaş'ın çift kutuplu tabiatı, Avrupa kıtasında kalabilecek bir mücadelenin küresel hal almasına neden olmuştur. Bu açıdan, Sovyetler Birliği'nin küresel bir güç olarak yükselmesi ve dağılması, Soğuk Savaş'ın ortaya çıkması ve sona ermesinin temel nedenlerindendir.
- (2) Düşünceler: Bu belirleyici, Soğuk Savaş'ı ideolojik bir mücadele olarak gören akademisyenlerce desteklenmektedir. Düşünceler açısından, SSCB ve ABD birbirleriyle uyumlu olmayan sistemlere sahiptir. Bolşevik Devrimi'nden beri Batı Kapitalizmi ile Leninist Sosyalizm mücadele etmekteydi. Bir tarafın ideolojisinden feragat etmeden diğer tarafla uzlaşmaya varması imkânsız görülmüştür.
- (3) İç Politika: Bu belirleyiciye göre, süpergüçlerin kendi iç politika değişiklikleri Soğuk Savaş'ının sona ermesindeki kök nedendir. İki süpergüç de yurtiçi ve blok içi (NATO/Varşova Paktı) kamuoyunun tatmin etmesi ve kontrol altında tutması gerekmekteydi. SSCB'nin kendisini oluşturan federatif cumhuriyetler ve Doğu Bloku'yla ilgili politikaları, bu anlamda “iç politika” olarak değerlendirilmektedir.
- (4) Liderler: Birey seviyesindeki analizler, siyasi psikoloji ve inşacı kuramlara ait incelemelerde görülür. Soğuk Savaş'ın ortaya çıkış sebeplerinden biri, birey seviyesinde, Stalin'in “paranoyaları” olmuştur. Aynı şekilde, bu belirleyiciye göre, Gorbaçov'un uzlaşmacı tavrı Soğuk Savaş'ı sona erdiren temel nedenlerdendir. Liderlerin Doğu-Batı ilişkilerini farklı yorumlayışları, Soğuk Savaş'ın gidişatını değiştirmiştir (Herrmann ve Lebow 2004, 5-8). Bu çalışmada lider belirleyicisinden kasıt, liderin ait olduğu yönetimin (hükümetin) siyasi değişikliklere nasıl yaklaştığıdır.

Soğuk Savaş sonrasında, Küba ve Kuzey Kore hariç tüm sosyalist rejimlerin istisnasız olarak pazar ekonomisine geçmesi, Francis Fukuyama ve Samuel Huntington gibi akademisyenlerin eserleri üzerinden “Batı” rejiminin hakimiyeti algısını güçlendirmiştir. Bilindiği gibi, Fukuyama, Soğuk Savaş’ın bitişiyle liberal demokrasinin evrenselleştiğini ve insan hükümetlerinin “son biçimi” olduğunu iddia etmiştir (Fukuyama 1989, 4). Huntington’ın teziyse, “modern dünyada çatışmaların evriminin en son safhasının medeniyetler arasındaki çatışmalar” olacağıdır (Huntington 1993, 22).

Günümüzün dünya politikası değerlendirildiğinde, Rusya Federasyonu’nun askeri ve enerji, Çin Halk Cumhuriyeti’ninse askeri ve ticari bir güç olarak ABD’yle beraber var olması, hatta bu rekabet yarışına Hindistan’ın da doğal kaynakları ve teknik kapasitesiyle dahil olması “kutupluluk” tartışmasını sorgulayıcı niteliktedir. Ama bu kutupluluk tartışması zaten Çin’in bir güç olarak çıkışıyla 1970’lerden beri vâki olan bir gerçekliktir. Dünya yakın siyasi tarihine “kutupluluk” açısından geriye dönük bakıldığında, “çift kutuplu istikrar” kavramında ısrar edilmesinin çok da isabetli olmadığı görülmektedir.

AGİK’in Soğuk Savaş’ın çözülmesi sürecinde hangi alanlarda etkili olduğuna bakıldığında, AGİK rejimi dört ana başlıkta, yani “dört sepet” kapsamında etkiler verdiği görülecektir:

- (1) Birinci Sepet: Katılımcılar arasındaki ilişkileri yönlendiren temel ilkeler ve bir dizi güven oluşturma tedbirlerini kapsayan Avrupa güvenliğine ilişkin sorunlar
- (2) İkinci Sepet: Ekonomi, bilim, teknoloji ve çevre alanlarında işbirliği
- (3) Üçüncü Sepet: İnsani ve diğer alanlarda işbirliği
- (4) Dördüncü Sepet: Konferansın takip edilmesi (Bloed 1990, 46).

AGİK sürecindeki tartışmalar incelendiğinde, bu sepetlerden dördüncüsü olan takip konferanslarının bir sepet olarak “bazen” bu listeye dâhil edilmektedir (Nafzinger 1977, 561). Dördüncü sepetin işlevi, AGİK rejimini sürdürecektir takip mekanizmasını tesis etmesidir. Bunun sayesinde AGİK kendini teşkilata evirmiştir.

İkinci Sepet, üzerinde diğer sepetlere daha az tartışma doğuran sepettir. Buna rağmen İkinci Sepetin “gölgesinin diğer sepetlere düştüğünü” vurgulanmaktadır (Möckli 2009, 121). Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı kapsamında ekonomik

işbirliği vurgulansa, doğrudan ekonomik güvenlik sonuçları doğurduğu görülmemiştir. Bu bakımdan İkinci ve Dördüncü Sepetler süreç (veya altyapı), Birinci ve nc Sepetlerin sonuç (veya üstyapı) açısından etkili olduğu grlmştir. Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı'nın Soğuk Savaş'ın bitişinde ilkesel açıdan doğrudan etkiler gösterdiği alanlar, askeri, siyasi ve insani alanlardır.

AGİK ilkelerinin Soğuk Savaş zerindeki ilk etkisi, Doğu Avrupa'da sivil toplum hareketlerini bir çatı altında birleştirerek Sovyet rejiminin “barışçıl” olarak çözülmesini sağlamasıdır. Bu yüzden bu Doğu-Batı ilişkilerinin yanı sıra, Sovyet siyasi yapısı ve sivil toplum ağlarının tarihsel gelişimi bağlantılı araştırma alanlarıdır. Böylelikle, AGİK'in nc Sepeti düşünceleri, i politikayı ve liderleri etkilediği görülmektedir. Bu alanda, diplomatik, sosyopolitik ve idari değişikliklerle sonuçlar barındırır.

AGİK sürecinin askeri ve siyasi (yani Birinci Sepet bakımından) etkileri, 1990 Viyana Belgesi'yle Güven ve Güvenlik Arttırıcı Tedbirler (CSBM) Doğu-Batı dair 1990 Viyana Belgesi'nin askeri şeffaflık sağladığı ve 1990 Avrupa Konvansiyonel Kuvvetler Antlaşması'nın Avrupa'da silahların kontrolü ve silahsızlanmayı sağladığı tespitlerine varılmıştır.

2. AVRUPA GÜVENLİK VE İŞBİRLİĞİ KONFERANSI ÖNCESİNDEKİ DOĞU-BATI İLİŞKİLERİ

İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesi ile 1975 Helsinki Nihai Senedi aralığında gerçekleşen dünya politikasının yoğunluklu olarak “iki kutuplu” olarak algılandığı anlaşılmaktadır. Detant döneminin getirdiği göreceli yumuşama, ABD ve SSCB'nin dünya politikasını belirleme mücadelesini sonlandırmamıştır. Helsinki öncesindeki “Doğu-Batı ilişkileri” kavramının şekillenmesinde, Küba Krizi ve Vietnam Savaşı gibi tarihsel gelişmelerin yanı sıra, Doğu Bloku ülkelerinin kendi iç ilişkileri ve Sovyet siyasi yapısı gibi unsurların etkili olduğu görülmüştür. Detantı Helsinki Nihai Senedi'ne taşıyan en önemli unsurun Batı Almanya Brandt hükümetinin başlattığı “Doğu Politikası” olduğu görülmüştür.

2.1. Doğu-Batı İlişkileri

Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı öncesindeki dünya politikasını açıklamak için yazında en çok kullanılan kuram, realizmdir. Kenneth Waltz, Soğuk Savaş'ın “çift kutuplu dünya” düzeninde Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyetler Birliği'nin birbirlerini “saplantıya sokan” bir tehdit olarak gördüğünü belirtmiştir (Waltz 1964, 881-882). Soğuk Savaş'ta Doğu-Batı ilişkilerindeki bu “saplantı”, Franz Kernic tarafından Flavius Vegetius'un *De Re Militari* (Askeri Konular Hakkında) adlı eserindeki “*si vis pacem para bellum*” (barış istiyorsan savaşa hazırlan) özdeyişiyle açıklanmaktadır (Kernic 2006, 10).

Soğuk Savaş'ın iki süpergücü, söylemde işbirliği namına ne beyan edilirse edilsin, fiiliyatta rakibi aleyhine güç ve nüfuz arttırma girişiminde olmuştur. Bu girişimler kendini nükleer bir savaş çıkacağı korkusunun yaklaşık kırk yıllık bir zaman dilimi boyunca hissettirmesine neden olmuştur. Bu süreçte, ABD ve SSCB birbirleriyle doğrudan doğruya savaşmasa da dünyanın farklı bölgeleri üzerinde nüfuz kurma mücadelesi vermiştir. Süpergüçlerin çatışması Vietnam, Kongo gibi uzak coğrafyalarda da gerçekleşmiştir. Her iki blok lideri de kendi bloğuna ekonomik, askeri ve hatta ideolojik yardım sağlamış; ülkelerin blok değiştirmesinin önüne geçmeye çalışmıştır. Ayrıca, özellikle her iki taraf da birbirlerini çevrelemeye ve bir diğer tarafın etkisini azaltmaya yönelmiştir.

Vladislav M. Zubok'a göre, "Josef Stalin'in ölümünden sonra Kremlin'in yeni yönetimi, Soğuk Savaş'ın başında kaybolan diplomatik manevra fırsat ve alanlarını kendisine sağlayacak yeni bir dış politika arayışı başlatmıştır". Sovyetler Birliği Komünist Partisi, Şubat 1956 tarihli kongresinde, Stalinist "yeni savaşların ve devrimlerin kaçınılmazlığı" yaklaşımından "barış içinde bir arada yaşama" yaklaşımına geçiş, söylemsel detantı sağlamıştır. Buna rağmen, Doğu ve Batı ilişkilerinde yumuşama sağlanmamıştır. Zubok'un çalışmasına göre, ABD Başkanı Dwight Eisenhower, komünizm karşıtı çevrenin baskısıyla SSCB Komünist Partisi Merkez Komitesi Genel Sekreteri Nikita Kruşçov yönetimiyle görüşmeye gönüllü olmamıştır (Zubok 2007, 152-153).

Bloklar arası ilişkilerde rekabet ve uyuşmazlıklar tırmandırma politikasını doğurmuştur. Tırmandırma genellikle rakip güçlerin birbirine karşı bilinçli şekilde uyguladıkları bir politika olsa da 1962 Küba Krizi esnasında tırmanma eşiği, defalarca önceden öngörülmez şekilde aşılmıştır (Morgan, ve diğerleri 2008, 8-13). Dünya "kriz yönetimi laboratuvarı" benzetmesiyle hatırlanan Küba Krizi'yle ilk gerçek nükleer tehdidini yaşamıştır (Blight, Nye Jr ve Welch 1987, 170-172).

ABD'nin koordine ettiği Domuzlar Körfezi çıkarmasından bir yıl önce Küba, Sovyetler Birliği'yle şeker ve ticaret antlaşması yapmıştır. Bu antlaşmayla Küba SSCB'den 100 milyon Dolar borç almıştır. SSCB Komünist Partisi Merkez Komitesi Genel Sekreteri Kruşçov, Küba'ya Domuzlar Körfezi gibi başka bir müdahalede bulunması halinde ABD'yi roket atmakla tehdit etmiştir (Fagen 1978, 70). Küba Krizi ile beraber "nükleer caydırıcılık" uluslararası sistemde bir güç dengesi mekanizması haline gelmiştir. Kıtalararası balistik füze sistemi (ICBM), ABD Başkanlığı İstihbarat Danışma Kurulu Başkanı ve Ulusal Havacılık ve Uzay Dairesi (NASA) kurucusu James Killian Komitesi tarafından ABD dış politikası için ulusal bir öncelik olarak belirlenmiştir. 1962 yılı itibarıyla SSCB'nin 36, ABD'nin 203 kıtalararası balistik füzesi bulunmaktaydı. Holloway'ın incelediği kaynaklara göre, aynı yıl denizaltından fırlatılan balistik füze (SLBM) sayısı ABD'de 144, SSCB'de 72 olarak kayıtlara geçmiştir (Holloway 2012, 387).

Rusça'da "Karayip Krizi" diye adlandırılan bu krizden yaklaşık bir sene sonra 5 Ağustos 1963'te Moskova'da ABD Başkanı John F. Kennedy ile Nikita Kruşçov arasında Kısmi Nükleer Deneme Yasağı Antlaşması imzalanmıştır. Aslında bu

antlaşmadan önce de nükleer silahlanma yasağı hakkında uluslararası antlaşmalar bulunmaktaydı. Bu karşılıklı görüşme ve antlaşmalar, nükleer yarış ve denemeleri önleyememiştir. ABD, yeraltında ve atmosferde denemeler yaparak silah laboratuvarlarında silah geliştirilmesini mümkün kılacak güçlü bir nükleer program uygulanmıştır (Neidle 1988, 179). Nükleer denemelerin yasaklanması talebinin ilk defa 1950'lerin ortalarında Sovyetlerden geldiği (Futter 2015, 216) ve bunun NATO görüşmelerinde SSCB'nin Batı'nın nükleer gücünü azaltıp kendi güçlü olduğu alan olan konvansiyonel silahta öne geçme niyeti olarak algılandığı göz önüne alındığında (NATO Arşivleri 1954, 15), nükleer silahların Soğuk Savaş'ın "soğuk" kalmasını sağladığı görüşü ağırlık kazanmaktadır (Holloway 2012, 397).

Detant döneminde Doğu-Batı ilişkilerini etkileyen ve Avrupa dışında gerçekleşen olayların en önemlisi Vietnam Savaşı'dır. Fransa'nın Hindeğin Savaşları olarak başlattığı ve sonrasında ABD'nin dâhil olduğu Vietnam Savaşı, Kennedy döneminde başlamış; Lyndon Johnson ve Richard Nixon dönemlerinde devam etmiştir. Johnson yönetiminin Vietnam politikası, Çin'i Vietnam üzerinden çevreleme arzusu üzerine kurulmuştur. 1967 yılına gelindiğinde SSCB'nin 900, ABD'ninse 1054 kıtalararası balistik füzesi (ICBM) bulunmaktaydı. Robert McNamara, bu dönemde ABD'nin SSCB'ye karşı yarışı kaybetme endişesini belirtmiştir (LaFeber 1989, 580-588). 1972 yılında Stratejik Silahların Sınırlandırılması Görüşmeleri (SALT) esnasında beyan edilen stratejik taarruz kuvvetleri verileri incelendiğinde, ABD'nin ICBM miktarı 1054 olarak kalırken, Sovyetler Birliği bu sayıyı beş yılda 1500'e çıkarmayı başarmıştır. Genel taarruz kuvveti olarak SSCB'nin ABD'yle denk bir pozisyona geldiği gözlemlenmiştir (Orkunt 1972, 326-332). Lévesque, 1970'lerin başı itibarıyla ABD'nin SSCB'yi isteksizce de olsa bir süpergüç olarak kabul ettiğini vurgulamıştır (Lévesque 1997, 11). McNamara'nın korkusu, Nixon döneminde ABD'nin başına gelmiş ve SSCB kabiliyet denliğini yakalamıştır.

Detant döneminde, Kremlin'in korkusuysa komünist dünyanın kendi içinde gelişen, "entelektüel mayanın" yarattığı ayrımlardır (Prozumenschikov 1996, 254). Sovyet ideolojisinin meşruiyeti blok içinde sorgulanmaya başlamıştır. Doğu Avrupa'da Marksist felsefeye yenilik getirmeye çalışan Macar György Lukács ve Polonyalı Leszek Kołakowski gibi düşünürler tasfiye edilmiştir. Doğu Avrupa ve Sovyetler Birliği'ndeki demokrasi gösterileri, tutuklanma, sürgün ve cezai işlemle sonuçlanmaktaydı. Özgürlük arayışındaki halk kitleleri de aslında kendilerini Marksist

olarak gören bireylerden oluşmaktaydı. Örneğin, Aralık 1965'te Moskova'da toplanan Andrey Sinyavski ve Yuli Daniel gibi yazarlar önderliğindeki 200 kişilik grup, hükümeti "Sovyet Anayasası'na uygun hareket etmeye" davet etmiştir. Sovyetler Birliği anayasal olarak ifade ve toplanma özgürlüklerini tasdik etmiş olsa da bu grup tutuklanmıştır (M. C. Morgan 2018, 39-40).

Çin-Sovyet ayrımıyla Marksizm içerisindeki ayrım derinleşmiştir. Çin, Sovyetlere bir alternatif olarak ortaya çıkmıştır. Doğu Avrupa'da başlayan liberal hareketler ve Asya'da yükselen Çin modeli, Moskova'nın komünist dünyanın liderliği iddiasını zedelemiştir. Detant döneminde, SSCB'nin ABD karşısında silah kabiliyetleriyle güç gösterisi yapması, liderlik meşruiyeti kazanması için yeterli gelmemiştir. Sovyet karşıtlığının "ABD'yi yenerek" yatıştırılamayacağı görülmüştür (Orkunt 1972 , 327).

Çin Halk Cumhuriyeti ile Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin, Kuzey Vietnam'la ilişkileri ayrı örüntüler izlemiştir. Çin, 1964-1969 seneleri arasında Kuzey Vietnam'a yaptığı altyapı yatırımları kapsamında, yol inşaatı için mühendisler yollamıştır. Yol inşaatlarının Amerikan hava kuvvetlerine karşı savunulması da Çin tarafından sağlanmıştır. Bu dönemde Çin, Kuzey Vietnam'a 1206 km yol, toplam uzunluğu 6854 m olan 395 köprü ve 46938 m'yi bulan 4441 yol menfezi inşa etmiştir. Mayıs 1969'da da Kuzey Vietnam'a Çin'in katkılarıyla hava üsleri kurmuştur. Ayrıca 150 binin üzerinde uçaksavar topçu askeri Kuzey Vietnam'a göndermiştir. Çin istatistiklerine göre Çin birlikleri Vietnam'da 2154 muharebeye girmiştir (Jian 1995, 370-376).

Stalin zamanından beri Vietnam'a ciddi askeri yardımlar yapan Sovyetler ise Vietnam Savaşı'nda Kuzey Vietnam'a elektronik haberleşme uzmanları göndermiştir. Kuzey Vietnam'a saldıracak bir Amerikan uçağının ekipmanını bozan bu uzmanlar, aynı zamanda ABD'nin saldıracağı bölgeleri önceden tespit edip Hanoy yönetimini rahatlatmıştır. Bu sebepten 1971 yılından itibaren Hanoy, Çin'den uzaklaşıp Sovyetler Birliği'ne yakınlaşmaya başlamıştır (Pribbenow 2014, 10).

Çin Halk Cumhuriyeti'nin üçüncü bir dünya gücü olma iddiasıyla ortaya çıkışı, Çin-ABD-SSCB arasında üçlü diplomasiyi doğurmuştur. Gültekin Sümer, ABD'nin Çin-Sovyet ayrımından yararlanamamış olmasını Lyndon Johnson yönetiminin Çin'i "sadece Asya'da değil bütün dünyadaki istikrarsızlıkların kaynağı" olarak görmesine

bağlamaktadır. Sümer'e göre, Amerika Birleşik Devletleri'nin Çin Halk Cumhuriyeti'ni yanına alarak "ortak düşman" Sovyetler Birliği'ne karşı birleşememiş olması, Soğuk Savaş'ta ideolojik tercihlerin "reel politika" tercihlerinin önüne geçtiğini göstermektedir (Sümer 2007, 135). Böylece algıların Doğu-Batı ilişkilerinde aktörleri rasyonel olmayan yönlelere itebildiği görülmektedir. Arnavutluk ve Romanya gibi Avrupa sosyalizmlerine ilham kaynağı olan Maoizm, Sovyetler Birliği'nin Balkanlarda başat güç olması önündeki engellerden birisi olmuştur.

Richard Nixon'ın Kasım 1968'de ABD Başkanlık seçimini kazandıktan sonra ABD'nin Vietnam'dan çekilme koşullarını yüksek politika önceliği yaptığı görülmektedir (Goodman 1986, 54-57). Başkanlık Ulusal Güvenlik Danışmanı Henry Kissinger 1969'da Vietnam müzakerelerinin yapısının Kore Savaşı'ndan farklı olması gerektiğini yazmıştır. Kissinger'a göre, ABD'nin askeri mağlubiyeti veya Güney Vietnam'da rejim değişikliğini kabul etmeyeceğini ve Kuzey Vietnam kuvvetleri ve baskıları ortadan kalktıktan sonra Saigon'da (bugünkü adıyla Ho Chi Minh Kenti) zorla hükümet idame etmek "yükümlülüğünde" olmadığını yazmıştır (Kissinger 1969, 130). Nixon yönetimi, ABD iç muhafazakâr kamuoyu ve anti-Komünist Avrupalı müttefiklerin tepkisinden çekindiğinden "onurlu çekilme" arayışına girmiştir (Sümer 2007, 137).

Bu durum, aslında Soğuk Savaş dönemi boyunca ABD ile SSCB arasındaki rekabetin vazgeçilmez olarak algılandığını göstermektedir. ABD, Vietnam'da yıllarca savaşmış ve çekilmekte çok zorlanmıştır. Bloklar arasındaki rekabet, bu uzak bir coğrafyada ABD'ye büyük kayıplar vermiştir. ABD için Vietnam, sadece Vietnam Savaşı ile ilişkili değildir. SSCB'ye karşı güç rekabetinde nüfuz ve prestij kaybetme korkularıyla ilişkilidir. Bu sebepten, Vietnam Savaşı esnasında, ABD dış politikasında AGİK kurumuyla diyalogun geri planda tutulduğu görülmektedir.

Nixon, 9 Ağustos 1974 tarihli istifası öncesi ve sonrasında, 23 Ocak 1973 tarihli "Onurlu Barış" konuşmasıyla tamamlanan "onurlu çekilme" ve SALT konularında ABD kamuoyu tarafından eleştirilmiştir. Nixon yönetimi, son yıllarında AGİK ile İkinci Dünya Savaşı Doğu Avrupa sınırlarını kabul etmekle ve Sovyetler Birliği'nde gerçekleşen insan hakları ihlallerini sansürlemekle suçlanmaktaydı. Nixon, Güneydoğu Asya'dan çekilmeden önce şiddeti tırmandırıp Kuzey Vietnam'ı yenilgiye zorlayacağını düşünmüştür. Saigon hükümetinin ayakta kalması ABD'nin küresel

imajı için önemliydi. 1969 Kamboçya bombalaması, 1970 Kamboçya işgali, 1971 Laos işgali, 1972 Paskalya saldırısı ve Noel bombalaması gerçekleşmiş fakat Kuzey Vietnam teslim olmamıştır. Nixon yönetiminin Watergate Skandalı sonrasında gerçekleşen istifasından bir yıl sonra Güney Vietnam düşmüş ve S. M. Mergel'e göre, ABD Saigon'un komünistler tarafından ele geçirilmesini engellemek için hiçbir şey yapmamıştır (Mergel 2010, 79, 37, 38, 182).

Detant döneminde Doğu-Batı ilişkilerini etkileyen ve Avrupa dışında gerçekleşen ikinci önemli olay, Arap-İsrail Savaşları olarak gözükmektedir. Muhammed Hasaneyn Heykel, detant döneminde Orta Doğu'da kurulmak istenen iki sistem olduğunu savunmuştur:

- (1) Ortadoğu sistemi: Bu sistem, ilk defa Britanya, Fransa, ABD ve Türkiye tarafından savunulmuştur. Bu sisteme göre, NATO ve SEATO kanalları kullanılarak ABD, Fransa ve Britanya ile Arap ülkeleri, Türkiye, İran, Pakistan ve İsrail bir araya getirilmeyi amaçlanmaktadır. "Kızıl Tehdit" olarak algılanan Sovyetler Birliği'ni Ortadoğu üzerinden çevreleme stratejisi, bu sistemin merkezinde yer almaktadır.
- (2) Arap sistemi: Bu sisteme göre, Ortadoğu ortak çıkarları ve ilişkileri olan tek bir ulustur. Ortadoğu'nun çıkarları Batı'nın çıkarlarıyla aynı olmak zorunda değildir. Batı için Ortadoğu Asya ile Avrupa'nın arasındaki hinterlanddır. Ortadoğu için önemli olan Afrika-Asya bağlantılarından birisi olan Auce Yolu, 1949 Rodos Ateşkes Antlaşması'na aykırı olarak İsrail tarafından silahlandırılmaktadır. İsrail'i destekleyen emperyalist yönelimli Batı'yla ittifak kurmaktansa, Sovyetler Birliği'yle ittifak çıkarlar için uygun görünmektedir. Heykel, Cemal Abdünnasır'ın Ortadoğu'nun SSCB ile sınırının olmaması sebebiyle SSCB'den askeri bir tehdit gelmesinin zayıf olduğunu düşündüğünü ifade etmiştir (Heikal 1978, 718-712).

Sovyetler Birliği'nin özellikle 1967 Savaşı başta olmak üzere, Arap-İsrail Savaşları'ndaki başarısı, Mısır ve Suriye'ye doğrudan ve Çekoslovakya, Doğu Almanya gibi ülkeler üzerinden destek gösterip Üçüncü Dünya gözünde prestijini arttırması olarak kabul edilmektedir. Sovyetler Birliği, Mısır'ı Arap dünyasının lideri yaparak Ortadoğu'da ABD ve müttefiklerine karşı çevreleme denemesinde

bulunmuştur (Erdem 2017, 93-96). Brejnev yönetimi, Arap rejimleriyle işbirliği içerisinde olmanın II. Dünya Savaşı'ndan itibaren kazanılmış en büyük jeopolitik başarı olduğuna inanmaktaydı. Arap-İsrail Savaşları, Zubok'un deyişiyle, Brejnev ile Nixon'ın işbirliğini tehlikeye sokmuştur. Arap ülkelerinin SSCB'nin hesapladığından daha kısa sürede İsrail'e yenilmesi SSCB'nin Ortadoğu'daki nüfuzunu zayıflatmıştır. 1974 Yom Kippur Savaşı sonrasında, Mısır Cumhurbaşkanı Enver Sedat İsrail'le yapılacak barış görüşmeleri için ABD'yi arabulucu olarak tercih etmiştir. Mısır'ın kutup değiştirmesi, Sovyetler Birliği tarafından "ihamet" olarak algılanmıştır (Zubok 2007, 238-240). SSCB Ortadoğu'da nüfuzunu böylelikle tamamen kaybetmiştir.

AGİK'in hemen öncesindeki dönemde, süpergüçlerin maddi kabiliyetlerinin hemen hemen denk olduğu ve böylece uluslararası sistemin dengede olduğu gözlenmektedir. Kutuplar arasındaki bu denge, diğer dönemlere kıyasla daha az asimetriktir.

2.2. Doğu Bloku İç İlişkileri

Sovyetler Birliği'nin Avrupa'da "sosyalizm inşa etme ideolojik ve siyasi doktrini" Balkan ülkelerinde, Doğu Avrupa ülkelerine nazaran daha erken başarısız olmuştur. Artyom (Arutyun) Ulunyan'ın terimiyle "sosyalizmin Balkan kalkını" olarak tasarlanan Bulgaristan, Romanya, Yugoslavya ve Arnavutluk gibi sosyalist ülkelerden Bulgaristan hariç hepsi Sovyetler Birliği çizgisi dışında bir politika izlemiştir (Ulunyan 2013, 8-9, 67). Kronolojik sırayla Yugoslavya, Arnavutluk ve Romanya, Sovyetler Birliği'yle yollarını ayırmıştır. Ulunyan, bu yol ayrımında Balkan milliyetçiliğinin rolüne işaret etmektedir. Balkan liderleri bu dönemde milliyetçiliği güçlendirmek için ayrı ulusal mitler icat etme imkânı bulmuştur. Örneğin, 1974'de Romanya Komünist Partisi Merkez Komitesi Genel Sekreteri Nicolae Ceauşescu kendisini M.Ö. 82'de tahta gelen Trakya Kralı Burebişta'nın reenkarnasyonu olarak lanse etmiştir (Ulunyan 2014, 215).

SSCB'nin Üçüncü Dünya lideri olma hedefi, Ortadoğu ve Balkanlarda sonuçsuz çıkmıştır. Uzakdoğu'da da başatlığı Çin'le paylaşmak zorunda kalmıştır. Bu ayrılmalar, Sovyetler Birliği'nde elde kalan Doğu Bloku ülkelerini de kaybetme korkusunu tetiklemiştir. Doğu Bloğu rejimlerinin uluslararası toplum tarafından tanınması, Brejnev yönetimi için bu yüzden hayati bir gereksinim olduğu

görülmektedir. SSCB'nin maddi kabiliyetlerde ABD'yi yakalaması, “görelî kazanım” hesaplaması açısından, ABD'nin korkularını tetiklemiştir. Dolayısıyla ABD ve SSCB'nin işbirliği yoluna gitmesinin ilk etapta şartların doğurduğu bir zorunluluk olduğu anlaşılmaktadır.

Avrupa Nazi işgalindeyken, kendi şartlarıyla bağımsızlığını kazanan tek ülke Yugoslavya'dır (Békés 2011, 67). Josip Broz Tito önderliğindeki Yugoslav partizanlarının kurduğu rejim, daha II. Dünya Savaşı sürerken 1944'te ideolojik boyutta Sovyetlerden ayrılmıştır. Yugoslavya için Sovyet modelinde, devlet işveren, çalışanlarsa işverenin sömürdüğü emektir. Boris Kidrič ve Edvard Kardelj önderliğinde geliştirilen “Yugoslav modeli”, Sovyet nomenklaturasının emek üzerindeki kontrolüne eleştiri niteliğindedir (Unkovski-Korica 2014, 8-10). Kardelj, Partinin, işçi sınıfının temsil mekanizması olmak yerine bürokratikleştiğini ve oluşan “bürokratik kastın” ekonomik gelişime müsaade etmediğini belirtmiştir (Kardelj 1977, 82). Yugoslavya, bu kendine has politikasıyla, Bağlantısızlar Hareketi'nin öncülerinden olmuştur.

Arnavutluk'un Sovyetler Birliği'yle ayrılması da 1960'lara dayanmaktadır. 1961'de Moskova'dan ayrılıp Çin desteği arayışına giren (Berg-Schlosser 2008, 38) Arnavutluk, Kasım 1960'da Moskova'da bizzat Kruşçov yönetimiyle yüzleşmiştir. 81 Komünist ve İşçi Partisi Moskova Ortak Toplantısı'nda Devlet Başkanı Enver Hoxha ve Başbakan Mehmet Şehu, Kruşçov'un politikalarını düşmanca bulduğu için toplantıyı terk etmiştir. Hoxha'ya göre, Sovyetler Birliği, Marksist-Leninist çizgiden sapmıştır. Hoxha, Moskova'nın Arnavutluk'un içişlerine karışmasını tüm Varşova Paktı üyesi ülkelere hitaben yazdığı 6 Eylül 1961 tarihli mektupla protesto etmiştir (Hoxha 1974, 326-327). 1968 Çekoslovakya müdahalesi sonrası Varşova Paktı'ndan ayrılan Arnavutluk, 1972'de Nixon'ın Çin ziyaretini “tasvip etmediğini ve desteklemediğini” resmi olarak duyurmuştur. Çin'le 1978'de piyade tüfeği, kundak motorlu top, kıyı bataryası ve kıyı taarruz füzeleri alımı antlaşması yapılan kadarki dönemde Çin'le de soğuk ilişkiler yaşamıştır. 1972'de Çin'den talep ettiği askeri ve ekonomik talepleri sonuçsuz kalmıştır (Kreka 2015, 54, 63). Arnavutluk, Moskova'dan ve Pekin'den ayrılmış; bu ayrı duruşu nedeniyle de Helsinki davetini reddetmiştir.

Romanya'nın Sovyetler Birliği'nden kopuşu Romanya İşçi Partisi Genel Sekreteri Gheorghe Gheorghiu-Dej'in son yıllarında başlamıştır. Gheorghiu-Dej'in ölümünden bir sene önce Nisan 1964'te ilan edilen ve "Ulusal Stalinizm Şartı" diye adlandırılan Romanya İşçi Partisi bildirisiyle Romanya'nın Sovyetler Birliği'nden bağımsız politikalar izleyebileceğini göstermiştir (Tismăneanu 1998, 2). Ardılı olan Ceauşescu hükümetinin de bir anlamda politika kılavuzu olan ve kendisinden sonraki Romanya politikasının çizgisini tanımlayan bu bildiri, "sosyalizm tek bir yöntemi ve tarifi olmadığını" vurgulayarak Romanya'nın Sovyetlerden "bağımsızlığı" ve "egemenliğini" dünyaya ve özellikle Moskova'ya şu şekilde duyurmuştur (Tăranu 2006, 8-10): "Ne "ana" parti (ve yavru partiler), ne de "üst" parti ve "ast" partiler vardır. Sadece komünist ve eşit büyük bir İşçi Partisi ailesi vardır. Hiçbir partinin ayrıcalıklı bir konumu yoktur ve olamaz. Hiçbir parti diğer partilere kendi çizgisi ve fikrini dayatamaz. Her parti, güçlenmek ve sosyalist bir toplum inşa etmek için sürdürülen devrim mücadelesinin biçim ve uygulamalarını zenginleştirerek ortak Marksist-Leninist mirasın gelişimine katkı sağlar" (Romanya İşçi Partisi Merkez Komitesi 1964).

Romanya İşçi Partisi'nin adını "Romanya Komünist Partisi" olarak değiştiren Ceauşescu, Gheorghiu-Dej'in "Romanya Stalinizasyonu" diye nitelendirilen kolektivist politikalarını sürdürmüştür. Romanya modeli, merkezi devletin borçlu kalınacak herhangi bir özel teşebbüs olmadığı için ekonomik anlamda iflas edemeyeceği fikrine dayanmaktaydı (Tăranu 2006, 9-10). Romanya'nın içe dönüşü "muğlak bir potansiyele" sahipti. İç politikada tek ülkede sosyalizm ilkesi uygulanırken (Tismăneanu 2002, 50), dış politikada Sovyet-Çin ayrımından yararlanılıp Romanya'ya egemenlik kazandırılmaya çalışılmıştır (Neagoe-Pleşa 2005, 238). Bir başka ilginç durumsa, Batı'nın karşısında konumlanan ve Uzakdoğu'daki müttefikleriyle sıkı ilişkiler içerisinde olan Romanya'nın, Batı Almanya, ABD, Kanada gibi ülkelerle de ekonomik ilişkilerini sürdürmesi olmuştur (Scurtu 2011, 317). SSCB'nin Berlin sorunuyla meşgul olduğu 1969-1973 aralığında, Romanya Kremlin'den tamamen bağımsız bir dış politika izlemiştir. Batı'yla ilişkilerin geliştirilmesini Varşova Paktı içerisinde en ciddi şekilde destekleyen ülke haline gelmiştir (Békés 2014, 264).

Haziran 1969'da Moskova'da düzenlenen Uluslararası Komünist ve İşçi Partileri Toplantısı, komünizmin küresel açıdan ideolojik ve pratik farklılıklarını

göstermektedir. Çin-Sovyet ayrımı derinleşmiş ve her kıtadan parti temsilcileri kendi alternatiflerini sunmaya çalışmıştır. John P. Sontag bu toplantıyla ilgili söylem ve izlenimleri özetleme için Haziran ve Temmuz 1969 tarihli *Volksstimme*, *L'Unità*, *Pravda*, *Izvestiya*, *Rabotniçesko Delo* ve *Tribuna Ludu* gazetelerindeki ilgili haber ve makaleleri incelemiştir. Bu inceleme, uluslararası komünist hareket içerisinde Sovyetler Birliği Komünist Partisi'ne yakınlaşan ve uzaklaşan ülkeleri göstermektedir. Bu dönemde, Boris Velçev, Władysław Gomułka ve Walter Ulbricht uluslararası komünizme gelecek en büyük tehdidin milliyetçilik olduğunu vurgulamaktadır. Böylece “dogmatik” Sovyet modeline Bulgaristan, Polonya ve Doğu Almanya yakın kalmaya devam etmiştir. Batı Avrupalı komünistler ise ulusal partilerin bağımsız ve özerk olmaları gerektiğini savunmuştur. Uluslararası Komünist ve İşçi Partileri Toplantısı'nda, İtalyan komünist lider Enrico Berlinguer, Avusturyalı Franz Muhri ve İspanyol Santiago Carrillo gibi liderler genel geçer bir sosyalist toplum modelinin olmadığını vurgulamıştır. Sontag, Sovyetlerin kendi blok içi prestijini korumak için daha fazla çaba harcamak zorunda olduğuna işaret etmektedir. Zira 1956 Macaristan Devrimi ile 1968 Prag Baharı'na yapılan Sovyet müdahalesi, Avrupalı komünistleri Sovyetlerden uzaklaşmıştır. Mao'nun sunduğu alternatifin uyandırdığı ilgi, Moskova yönetim modeline eleştiriyi de beraberinde getirmiştir (Sontag 1970, 79-90).

Detant dönemi, Doğu Bloku ülkelerine dış ilişkilerde farklı fırsat ve güçlükler doğurmuştur. Macaristan, SSCB'ye sadık kalmak şartıyla Batı'yla ticaret ve diğer ilişkilerin fırsatlarından yararlanma şansı bulmuştur. Polonya, Batı'yla ilişkiler kurarak SSCB'den ödünler koparma eğilimine girmiştir. Doğu Almanya, SSCB desteği ve Batı'yla kurulan yeni ilişkilerle uluslararası tanınma ve istikrar arayışında olmuştur. Bulgaristan, 35 yıllık Todor Jivkov yönetimi boyunca “en sadık Sovyet uydusu” olarak kabul edilmiştir. Çekoslovakya, halk tabanından gelen reform isteklerine uygun bir yönetici bulduktan kısa süre sonra Varşova Paktı müdahalesine uğramış; SSCB'den bağımsız bir dış politika geliştirme eğilimine girememiştir. 1956 Macaristan Ayaklanması sonrasında, yönetime gelen János Kádár'ın dış politikası, Doğu-Batı arasında sıkışık bir doğrultu izlemiştir. Békés, Macaristan'la Polonya'nın detant döneminde yakın hareket ettiğini belirtmiştir. Polonya'nın AGİK sürecinde Macaristan'a göre daha “hırslı” bir politika izlediğini belirtmiştir. Macar diplomasisi Polonya'nın davranışlarını SSCB nezdinde yatıştırmak için kullanılmıştır. Sovyetler Birliği'yle birçok siyasi ve askeri kararda ortak hareket eden Macaristan, ekonomiyi

geliştirebilmek için Batı'dan gelecek teknoloji ve krediye bağımlı kalmıştır. Macaristan, bu yüzden Sovyetler Birliği'ne sadece ekonomi alanında değişiklikler yapılacağını ve reformların siyasi alana sarkmayacağını teminatını vermek zorunda kalmıştır. Békés, Macar-Sovyet ilişkilerini “yapıcı sadakat” (*constructive loyalty*) kavramıyla ifade etmektedir. Macaristan, Küba Krizi'nden AGİK'e kadar geçen sürede önemli olaylarda Sovyetler Birliği'yle aynı konumda yer almıştır. Böylece detant döneminde, Sovyetler Birliği, Macaristan'ın Batı'yla yoğun ve kapsamlı ekonomik ilişkiler kurmasına izin vermiştir. Bu yüzden Macaristan, dış politikasını iç politikasından çok bağımsız tutmak zorunda kalmıştır. Békés, “yapıcı sadakat” politikasını şu bileşenlerle açıklamıştır:

- (1) Çatışmayı önleme: Siyasi alanda ve çok taraflı forumlarda SSCB'ye zıt hareket etmeme
- (2) Esneklik: Sovyet taleplerine uyum sağlama.
- (3) İşbirliğine hazır olma: Sovyet çıkarlarının sağlanması için Varşova Paktı, Karşılıklı Ekonomik Yardımlaşma Konseyi (COMECON) ve çok taraflı ilişkilerde arabulucu rol üstlenme (Békés 2011, 81-87).

Polonya'nın Macaristan'a göre hırslı olması, Batı Avrupa ve ABD'yle SSCB'nin belirlediği seviyeden daha yakın ticari ve endüstriyel ilişkiler kurma hedefiyle bağlantılıdır. Polonya, detant döneminde sırasıyla Władysław Gomułka ve Edward Gierek Polonya Birleşik İşçi Partisi Merkez Komitesi Birinci Sekreterliği görevi yapmıştır. Gomułka, 1950'lerin ikinci yarısından 1970'de istifa edene kadar geçen sürede, COMECON üyelerinin birbirleriyle ekonomik bütünleşmeyi sağlamaları gerektiğini savunmuştur. Detant sayesinde Batı'yla etkileşim imkanlarını arttıran Polonya, dış ticaret açısından yalnızca COMECON'a bağımlı kalmak istemiyordu. Wanda Jarzábek, bu bağımlılık korkusunu “Doğu'da kapana kısılmak” şeklinde ifade etmektedir. Gomułka, Batı'dan borç alınan endüstriyel hammaddenin nakit olarak değil, ürün veya hizmet olarak geri ödenmesini planlamaktaydı. Gierek yönetimi detantın serbestliğinden yararlanıp hammadde ithal etmiş ve böylece Polonya'nın cari açığı artmıştır. Hedeflenen yatırım politikalarının başarıyla uygulanamaması, Polonya'yı derin bir ekonomik krize sürüklemiştir (Jarzábek 2014, 294-304).

Szumski, Romanya örneğindeki gibi daha geniş bağımsızlık arayışına girmedikten, Gierek'in dış politikasını "ılımlı" olarak değerlendirmiştir. Szumski, Sovyet Devlet Güvenlik Komitesi'nin (KGB) Polonya Şefi Vitaliy Pavlov'dan naklen, Brejnev'in detanta bağlılığı ve Gierek'in "sadakati" sebebiyle, Polonya'nın hırslı olduğu konularda SSCB'nin de hoşgörüyü gösterdiğini savunmuştur. Polonya'nın detant yaklaşımı, Sovyet başatlığını kabul etmek fakat detantla Batı'dan gelecek kazanımları gözetmek olarak açıklanabilir (Szumski 2018, 257-275).

Doğu Bloku'nun Sovyetler Birliği'ne karşı sadakati, Iskra Baeva tarafından da işlenmiştir. Baeva, Soğuk Savaş boyunca Bulgaristan'ı "en sadık Sovyet uydusu" olarak adlandırmıştır. II. Dünya Savaşı sonrasında Bulgaristan Komünist Partisi'nde Sovyetler Birliği yanlısı bir tutum gelişmişti. Baeva'ya göre, 1958, 1964 ve 1973 tarihlerinde SSCB'yle antlaşmalar imzalayan Bulgaristan, Sovyetler Birliği'ne "katılmaya hazırdı". Bu yakın ilişkisinden dolayı, Todor Jivkov yönetimi Moskova'dan geri ödemesiz kredi, elektrik, petrol ve tarım desteği almaktaydı. AGİK sürecinde Bulgaristan'ın en önemli hedeflerinden birisi Yugoslavya'nın Blagoevrad (Pirin Makedonyası) bölgesi üzerindeki hak iddialarını "sınırların ihlal edilmezliği" ve "toprak bütünlüğü" ilkeleri üzerinden çürütmeye çalışmıştır (Baeva 2012, 5-8).

Sovyetler Birliği'nin detant döneminde Avrupa'ya yaptığı en ciddi müdahale, Varşova Paktı'nın Tuna Operasyonu olarak kabul edilmektedir. SSCB, Macaristan, Polonya, Bulgaristan ve Doğu Almanya'dan oluşan "Varşova Paktı Beşlisi" 14-15 Temmuz 1968'de Varşova'da ve 3 Ağustos 1968'de Bratislava'da bir araya gelmiştir. Bu görüşmelerde, Çekoslovak temsilcisi de hazır bulunmuştur. Beşlinin temsilci aracılığıyla Prag'a gönderdikleri uyarı mektubu Dubček tarafından olumsuz yanıtlanınca, müdahale etme kararı alınmıştır (McDermott ve Stibbe 2018, 106-107).

Çekoslovakya müdahalesi, Alexander Dubček'in Çekoslovakya Komünist Partisi'nin Birinci Sekreteri olduğu 1968 senesinde gerçekleşmiştir. Dubček'in selefi ve Cumhurbaşkanı Antonín Novotný, Komünist Parti Merkez Komitesi'nde kendi atadığı üyelerin desteğini yitirince görevden alınmıştır. Çekoslovak Cumhuriyeti'nin adını Çekoslovakya Sosyalist Cumhuriyeti olarak değiştiren 1960 yaptığı anayasa değişikliği ile Slovaklara daha önceden verilen kısmi özerkliği tamamen ortadan kaldıran Novotný (Grulich ve Roček 1992, 277), "Bratislava ile Prag arasındaki dengeyi sağlayamamakla" suçlanmıştır. Ocak 1968'de Brejnev'in yakın bir yoldaş

olarak “Saša” diye hitap ettiği Alexander Dubček (Pecka 1968), Ludvik Svoboda Cumhurbaşkanlığı’nda Komünist Partisi Genel Sekreteri olmuştur. (McDermott ve Stibbe 2018, 4).

Dubček’in “insan yüzlü sosyalizm” şeklinde adlandırılan daha demokratik bir rejim yakalama isteği, “Prag Baharı”yla vücut bulmuştur. Nisan 1968’de Çekoslovakya Komünist Partisi’nin onayladığı “Bahar” Eylem Planı, daha az merkezi bir siyasi idare, serbest işletme kurma hakkı, küçük işletmelerin yasallaşması ve basın özgürlüğü hususlarını kapsamaktaydı. Ayrıca meclis iki kamaralı hale getirilmiş ve her kanunun ayrı onaylandığı daha liberal bir sistem tesis edilmiştir (Hejl 2000, 127-136).

Prag Baharı liberalleşmesi, Doğu Almanya lideri Walter Ulbricht veya Polonya lideri Władysław Gomułka gibi diğer Doğu Avrupalı liderlerce eleştirilmiş ve Çekoslovakya Komünist Partisi’ni ikiye bölmüştür. “İnsan yüzlü sosyalizme” muhalefet eden Vasil Bil’ak gibi muhafazakâr parti üyeleri, tarafından eleştirilmiştir. Bil’ak, Temmuz 1968’de Bratislava’da gerçekleştirilen bir Varşova Paktı toplantısında Ukrayna Komünist Partisi lideri Petro Şelest’le görüşmesinde “karşı devrim tehdidini engellemek” için Sovyet müdahalesine davet ettikleri hususunda “söz vermiş”, daha sonra bir KGB görevlisine yazılı müdahale davetiyesini Moskova’ya iletmesi için vermiştir (Kotkin 2009, 23-24).

20-21 Ağustos 1968 Çekoslovakya müdahalesinden sonra Birinci Sekreter Dubček ve Cumhurbaşkanı Ludvik Svoboda istifa etmek zorunda kalmışlardır. Gustáv Husák Cumhurbaşkanı ve Birinci Sekreter olmuş ve Çekoslovakya normalizasyon dönemine girmiştir. Bu dönemde, Çekoslovak nomenklaturası yeniden düzenlenerek, Komünist Parti Merkez Komitesi “Sovyet iktidar organı” haline getirilmiştir. Grulich ve Roček, normalizasyon döneminde, Çekoslovakya’nın Sovyetlerden bağımsız veya Moskova’yla sürtüşen bir dış politika sergilemediğini ifade etmektedir (Grulich ve Roček 1992, 291-293).

Brejnev, 13 Kasım 1968’de Polonya Birleşik İşçi Partisi Beşinci Kongresi’nde, Brejnev Doktrini konuşması yapmıştır. Brejnev, “antisosyalist unsurların tarafsızlık istediği” Çekoslovakya’ya kaderini tayin hakkı verilmesi haline, “Çekoslovakya’nın sosyalist dünyadan kopacağını” ve “NATO ordularının Sovyet sınırlarına varacağını” duyurmuştur (İsviçre Federal Enstitüsü 2010).

Arnavutluk'un Tuna Operasyonu'nu protesto ederek Varşova Pakti'ndan çıkması, Varşova Pakti üyelik hükümlerini tartışmaya açmıştır. Washburn'ün 1971 tarihli çalışmasında, 23 Mayıs 1969 tarihli Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi'nin 56. maddesi olan “Sona ermesiyle ilgili hiçbir hüküm taşımayan ve fesih veya çekilmeyi öngörmeyen bir antlaşma, tarafların fesih veya çekilme ihtimalini kabul etme niyetleri tespit edilmedikçe veya fesih veya çekilme hakkı antlaşmanın niteliğinden zımnen çıkarılmadıkça, feshe veya çekilmeye tabi değildir” hükmü gereğince, Arnavutluk'un çekilişinin yasallığı tartışılmıştır. 13 Eylül 1968 tarih ve 4425 sayılı kanunun Arnavutluk Halk Cumhuriyeti Resmî Gazetesi'nde yayımlanması sonucu, Arnavutluk'un Varşova Pakti'nin iç onayını sağlayan 28 Mayıs 1955 tarih ve 2063 sayılı kanun hükümleri mülga olmuştur. Yine de bu kanun değişikliğinin, yukarıda anılan Viyana Antlaşmalar Hukuku sözleşmesinin 56. maddesine göre açık bir çekilme olup olmadığının netliğe kavuşması, Washburn'e göre Amerikan menfaatine bu zamana kadar hizmet eden NATO'nun gelecekteki durumu için önemlidir. Washburn, Varşova Pakti'nin Avrupa güvenlik konferansının doğuracağı sonuçların “Avrupa'daki Amerikan güvenliği” açısından önemli olduğunu vurgulamıştır (Washburn 1971, 131-134).

1968 Tuna Operasyonu, Doğu Avrupa sivil toplumunda da eleştirilmiş ve rejime muhalefeti ateşlemiştir. Sivil muhalefeti mobilize eden ve insan hakları ağını oluşturulmasında kullanılan ana araç edebiyat olmuştur. Daktilo ve el yazmasıyla yeraltında çoğaltılan “yasadışı” yayınlara yurtiçinde yapıldığında *samizdat* yurtdışında yapıldığında “*tamizdat*” adı verilmektedir. Muhalif sesler, bu yayınlarla dünyaya yaşadıklarını duyurmayı başarmıştır. Horvath'ın deyişiyle, 1970'lerde Soljenitsin, Saharov, Orlov gibi “bir galaksi büyüklüğünde” Sovyet muhalifi, Batı dünyasında ünü bilinen isimler haline gelmiştir. Batılı aydınlar, bu dönemde, Batılı kapitalist ülkelerdeki muhaliflerin Doğulu sosyalist cumhuriyetlerdeki muhaliflere nazaran, devrimlerin gerçek “insani bedelini” ödediklerini kabul etmiştir. Soljenitsin'in deneyimi, sadece bir yazar olarak geçirdiği entelektüel üretim sıkıntısı değil, “*gulag* felaketzedesi” olmasıdır. Birçok dilde *dissident* diye adlandırılan Doğulu sosyalist muhalifler, ulusötesi ağ etkileşimlerini güçlendirmiştir (Horvath 2007, 881, 896).

Alexander Soljenitsin, “rejimin dikenini” olarak adlandırılmaktaydı. 1958'de Sovyet kamuoyu baskısıyla Nobel edebiyat ödülünü reddeden Boris Pasternak'ın

aksine, Soljenitsin 1970’de bu ödülü kabul etmiştir. Soljenitsin’in 1968 Çekoslovakya Tuna Operasyonu gibi birçok Sovyet kararını kapsayan rejim eleştirileri, Kapitalist Dünya’nın yanı sıra Batılı sosyalistler tarafından ilgi toplamıştır. Bu ilgi, ulusötesi ağın yurtiçi ayağını da güçlendirmiştir. Samizdat ağının yayılması rejimi tedirgin etmiş; Ağustos 1973’te Soljenitsin’in Stalin’in toplama kamplarını anlattığı “Gulag Takımadaları” romanının el yazması kopyasına KGB tarafından el koyulmuştur. Dönemin KGB Şefi, Yuri Andropov Soljenitsin’in tutuklanmasından yana olmuştur. Brejnev, Nixon ve Brandt ile sürdürdüğü detant sürecini bozmamak için Batı medyasının takip ettiği bu konuda 1973 tarihinde hemen tutuklama kararı verememiştir. Fizikçi Andrey Saharov ile beraber, Soljenitsin *Pravda* gazetesi başta olmak üzere, yerleşik medya tarafından “vatan haini” ilan edilmiştir (Zubok 2007, 184, 227, 235) (Thomas 2007, orj. 2001, 74-75)

Detant döneminde yeşeren sivil toplum, Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti başta olmak üzere tüm Sovyetler Birliği’nde ve Doğu Avrupa’da yayılan güçlü bir hareket olarak ortaya çıkmıştır. Helsinki Nihai Senedi metnlerinin çoğaltılması ve insan hakları normlarının ulusötesi bir boyut kazanması açısından hayati bir önem taşıyan sivil toplumun rejim üzerindeki etkileri, 1989 Devrimlerine sürekli artmıştır. Böylece sivil toplum, 1989 Devrimlerine giden süreçte, “aşağı yönden” etkilerde bulunmaya devam etmiştir.

2.3. Sovyet Siyasi Sistemi ve Reform Arayışları

Stalin’in ölümünden sonraki dönemdeki Sovyet rejimini SSCB ve Doğu Avrupa’da idare eden tek parti sistemleri incelendiğinde, yerel idarenin karar alma, doğrulama, uygulama ve görevli seçimi faaliyetlerini merkezi idarenin kontrol altında tuttuğu görülmektedir. Sovyet siyasi sistemi, bünyesindeki Baltık ve Orta Asya cumhuriyetleri ve Doğu Avrupa sosyalist cumhuriyetlerinde kopyalanıp, yeniden üretilmiştir (Gill 1994, 1-4).

Sovyet sisteminin Doğu Bloku toplumlarıyla tutarlılığı ayaklanma ve devrimlerle (Kremlin açısından bakıldığında, karşı devrimlerle) sınanmıştır. Kruşçov’un görevi resmen devrildiği 1953-1956 yılları arasında, Polonya’daki ayaklanma bastırılmış, Macaristan’daki ayaklanma devrime dönüşmüştür. Yugoslavya’nın desteğiyle Imre Nagy bastırılarak “Macaristan normalizasyonu”

sağlanmıştır. 1956 örneği, 1968 Çekoslovakya ve 1980-81 Polonya örneklerine “aşağı yönden” gelen reform taleplerini bastırmakta daha istikrarlı olduğunu göstermiştir (Okey 2004, 14-16). “Yukarı yönden” gelen reform taleplerininse (Çekoslovakya’da Dubček ve SSCB’de Kruşçov gibi) merkezi idarenin baskısıyla istifayla sonuçlandığı görülmektedir.

“Sovyet demokrasisi” tezi, vatandaşların seçimlere ve yerel hükümetin kararlarına katılım yapabilmesi açısından, Sovyet nomenklaturasının sistemi meşru göstermesini sağlamaktaydı. Nomenklaturanın sivil tercihlere müdahalelerini Marksist-Leninist Komünizm idealine giden yolda “meşru” göstermiştir (Gill 1994, 10-12). SSCB seçimlerinde her görev için bir aday oylanmaktaydı. Seçimler bayram ilan edilmişti. Devlet tarafından maaşları ödenen ajitatörler, vatandaşların oy kullanmasını sağlamak için seçim kampanyasında aktif çalışıyorlardı. Seçimlerin yapılacağı gün seyahat etmek ancak bir seyahat kartı edinilmesiyle mümkündü. Vatandaşların oyu, o bir adayı seçmek veya seçmemek içindi. 1961-1975 arasında yapılan seçimleri inceleyen Friedgut, olumsuz oy alan seçimlerin mahalli görevlerle kısıtlı kaldığını ve Yüksek Sovyet Prezidyumunu etkilemediğini belirtmiştir. Adayların yenilgisiyle sonuçlanan seçimler 1961’de 249’dan 1975’te 68’e düşmüştür. Bu durumda adaylar merkezi idare tarafından geri çekilmekteydi (Friedgut 1979, 111-135).

Gorbaçov öncesi Sovyet siyasi sisteminde, bir pozisyon için birden fazla aday olmaması ve herkesin seçimlere katılarak önerilen bir aday için oy kullanması, seçimlerin sadece demokratik olmayan rejimi meşrulaştırma aracı olarak kullanıldığını göstermektedir. Yerel idareciler de dâhil tüm bürokrat, asker ve siyasetçiler bir “kariyer yolu” olarak nomenklaturayla ilişki kurmak zorundaydı. Önemli kararların alınmasına genellikle Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkez Komitesi ile SSCB Bakanlar Konseyi ortak karar vermektedir. Parti yetkilileri yasama faaliyetine müdahale edebilmekteydi. Parti Merkez Komitesi’nin yargı mensuplarını değiştirme kararı alma hakkı vardı. Bu unsurlar, Sovyet sisteminin oligarşik yönetim biçimine daha yakın olduğunu göstermektedir. Bu sistemin nasıl bir oligarşi olduğu sorusunun cevabıysa, gerontokratik bir oligarşi olduğudur (Pihoya 2000, 68-74).

“Sovyet Gerontokrasisi”, orta yaşın üzerindekiilerin oluşturduğu Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkez Komitesi Politik Bürosu’nun (Politbüro) iktidarını

tanımlamak için sıkça başvurulmuş bir kavramdır. “Yaşlıların yönetimi” anlamına gelen gerontokrasi, güncel sosyal antropologların da ilgi alanıdır. Kenya’nın göçebe Samburu kabilesiyle ilgili çalışmasında Paul Spencer, tarım, hayvancılık ve çok eşlilik oranı gibi verilerini analiz ederek kararların orta yaş ve üzeri erkeklerin oluşturduğu bir “güç vakumu” tarafından nasıl yönetildiğini incelemiştir. Spencer’ın çalışması, pastoralist gerontokraside erişkinliğin sosyal olarak inşa edildiğini göstermektedir (Spencer 2004).

Taagepera ve Chapman’ın çalışmasına göre, Politbüro 1970’ler genelinde ortalama 15 kişiden oluşmaktaydı. Üyelerinin yaş ortalaması, 1917’de 36.3’ten 1975’te 66.6’ya çıkmıştır. 1970’lerin birinci yarısında bir dönemde, Politbüro’nun yüzde 40’ının (Suslov, Kosigin, Podgorni, Mazurov, Pelşe, Greçko) 70 yaşının üzerinde olduğu kayıtlara geçmiştir. Taagepera ve Chapman’ın bulgularına göre, Brejnev’in kabinesinin yaş ortalamasının Nixon’ın kabinesine göre 5 yaş büyüktü (Taagepera ve Chapman 1977, 296, 299).

Küba Krizi sonrasında, tarım politikası gibi iç politikaları, silahlanma politikası gibi savunma politikaları eleştirilen Kruşçov istifa etmiş; yerine Leonid Brejnev ve Aleksey Kosigin önderliğindeki yeni bir grup yönetime gelmiştir (LaFeber 1989, 570). 1956’ı da Macaristan’ı “normalleştiren” ve Doğu Alman ordusunun kuruluşunda öncülük yapan Kruşçov’u istifaya zorlayan sebeplerin en önemlisi, Sovyet nomenklatura yapısıdır.

Kruşçov, hızlı adımlar atan reformcu bir lider olarak kabul edilmektedir. Reformcu topluluklar, Kruşçov’un ilk yıllarında Stalinist Komünizm’le Batı Kapitalizmi arasında bir yol bulacağını düşünmekteydi. Küba Devrimi’nde Castro’yla yakınlaşan Kruşçov, Üçüncü Dünya’da Sovyet etkileri yaratmıştır. Aralık 1959’da Sovyet Stratejik Roket Kuvvetleri’ni kuran ve Ocak 1960’da Yüksek Sovyet Prezidyumu’na konuşan Kruşçov, kara ordusu asker sayısının azaltılıp nükleer silahlanmaya ağırlık verileceğini söylemiştir. Bu fikri, savunma politikası alanındaki hoşnutsuzluğun nedenlerinden biri olmuştur. Brejnev ise Mayıs 1965’te Stalin’i “savaş kahramanı” olarak ilan ederek itibarını iade etmiştir. 1968 Prag Baharı’nı “normalleştirerek” reformcuları rejimden soğutmuştur (Zubok 2007, 135, 181-182, 190).

Pihoya'ya göre, Kruşçov “çift kanatlı komplonun” kurbanı olmuştur. Bir kanadını Sovyet Devlet Güvenlik Komitesi (KGB) Başkanı Vladimir Semiçastni, bir önceki KGB Başkanı ve Parti-Devlet Kontrol Komitesi Başkanı Aleksandr Şelepın, Tarım Bakanı Yegorçev gibi istihbarat kadrosundan gelen isimler, diğer kanadını Leonid Brejnev, Mihail Suslov, Aleksey Kosigin ve Nikolay Podgorni gibi parti kadrosundan gelen isimler oluşturmaktaydı. Birinci kanat, Brejnev ve ekibi tarafından daha sonra tasfiye edilmiştir (Pihoya 2000, 68-74).

Brejnev döneminde, nomenklatura “altın çağını” yaşamıştır. Komünist Parti, tam bir devlet aygıtı işlevini kazanmıştır. Bakanlık ve devlet dairelerinin ast-üst tüm müdürlük ve birimlerini Komünist Parti Merkez Komitesi'ne benzetmiştir. Bürokrasi kadrosu ile parti kadrosu birbirine bağımlı hale gelmiştir. Bürokrasi bilgi ve belgeleri parti onayı olmadan düzenleyemez, parti de bürokrasinin belgeleri olmadan siyasi işlem yapamaz hale gelmiştir. Kurumlar arasındaki bu koordinasyon ihtiyacı, partiyi idari konulara dahil etmiştir. Pihoya, partinin devlete eklemlenmesini “nomenklaturadan oligarşiye geçiş” olarak tanımlamıştır (Pihoya 2000, 76-77).

Ukrayna'nın Dnyipropetrovsk *oblast*ının bugünkü adıyla Kamianske bölgesinde doğup büyüyen Brejnev'in Komünist Parti Merkez Komitesi Genel Sekreteri olması, Komünist Parti üyesi olmadan önce metalürji alanında eğitim görüp, Ukrayna genelinde zemin etüdü çalışmaları yapmış; daha sonra da II. Dünya Savaşı'nda Ukrayna cephesinde 18. Ordu Siyasi Şubesi'nde görev yapmıştır (SSCB Bilimler Akademisi 1978, 53-55). Brejnev'in kimliği ile ilgili önemli bilgi, Ukrayna'da öğrencilik, teknik uzmanlık ve yerel yöneticilik zamanında Ukraynalı kimliğini ön plana çıkartırken, SSCB yönetimine geçtikten sonra “Sovyet vatandaşı” kimliğini kullanmasıdır (Pirie 1996, 1083-1085). Brejnev'in memleketi Dnyipropetrovsk ile ilgili önemli bilgi, Sovyet metalürjisine kaynak sağlamasıdır. Bu kaynaklar, Moskova'yla bağlantılı bir insan ağı tarafından yönetilmiştir (Sarna 2002, 75-77).

2.4. Detantı Helsinki Nihai Senedi'ne Taşıyan Unsur: Ostpolitik

Detantı Helsinki Nihai Senedi'ne taşıyan Doğu-Batı arasındaki diyalogun *Ostpolitik* (Doğu Politikası) sayesinde sağlandığı görülmüştür. *Ostpolitik* sayesinde, Batı Almanya, başta Doğu Almanya olmak üzere, diğer Doğu Avrupa ülkeleriyle ilişkilerini geliştirmiş ve genişletmiştir. Varşova Paktı açısından bakıldığında, Batı Almanya konusundaki yaklaşımlar Békés'e göre iki gruba ayrılmıştır. Birinci grup, Batı Almanya'yla çözülmemiş herhangi biri sorunu bulunmayan Bulgaristan, Macaristan ve Romanya'dan oluşmaktadır. Bu grup, Batı'yla ekonomik ilişkilerin geliştirilmesine sıcak bakmaktaydı. Doğu Almanya, Çekoslovakya ve Polonya'dan oluşan ikinci grubun Almanya sorunda güvenlik konusunda kaygıları bulunmaktaydı. 11 Aralık 1973 Prag Antlaşması, Çekoslovakya Südet bölgesi üzerindeki Almanya iddiasının kaynağı olan 1938 Münih Antlaşması'nı geçersiz kılmıştır. Böylelikle Almanya sorunu sınırlar açısından çözüme varmıştır (Békés 2014, 262-264). Brandt yönetiminin başlattığı bu girişimin detantı işlevsel bir diyalog ortamına taşıdığı görülmektedir.

Alman Demokratik Cumhuriyeti Sosyalist Birlik Partisi Merkez Komitesi Genel Sekreteri Erich Honecker iki Almanya'nın birbiriyle ilişkileri geliştirmesi fikrine 1970'lerde sıcak bakmazken, 1980'lerde bu fikre olumlu bakan açıklamalar yapmıştır. Honecker, Doğu Almanya nüfusunun ülkede kalmasını sağlamak için tehdit algısı oluşturmak “zorunda kaldığı” birçok kaynakta vurgulanmaktadır. McAdams, Berlin Duvarı'nın inşa edildiği 1961 ile 1966 yılları arasında Sosyalist Birlik Partisi'nin ülkede iç otorite inşa etme süreci geçirdiğini açıklar. Batı Almanya'da Willy Brandt Hristiyan Demokrat-Sosyal Demokrat koalisyonu ile Dışişleri Bakanı olduğu 1966 senesinde, Doğu Almanya'da Sosyalist Birlik Partisi ülkede iktidarı berkitmiştir. Honecker'in selefi Walter Ulbricht, bu koalisyonu Batı Almanya'nın “eski sağcı yolu” olarak olumsuz değerlendirmiştir. Doğu Almanya, Batı Almanya'yla ilişkiler konusunda 1971 senesine kadar savunmacı bir yaklaşım sergilemiştir. Honecker, 11 Kasım 1970 tarihli Sosyalist Birlik Partisi toplantısında Doğu Almanları Batılı kapitalist güçlere karşı hazırlıklı olmaya davet etmiştir (McAdams 2004, orj. 1985, 1-4, 68-71).

Batı Almanya'nın Doğu Almanya'yla ilişkileri önleyen Hallstein Doktrini'nden *Ostpolitik*'e geçiş yapması tüm Doğu Avrupa için önemli bir

gelişmedir. *Ostpolitik*'in ilk göze çarpan yönü, Doğu Avrupa ülkeleriyle ekonomik ilişkilerde yakınlaşma girişimi olmasıdır (Merkel 1974, 805). 1966'da Willy Brandt, "büyük koalisyon" adı verilen Hristiyan Demokrat-Sosyal Demokrat koalisyonunun Dışişleri Bakanı ve Şansölye Yardımcısı seçilmiştir. Brandt 1969'da Sosyal Demokrat Parti'yle seçimleri kazanıp Şansölye olunca, Batı Almanya'da bir güç değişimi yaşanmıştır. Sovyetler Birliği ile Alman Demokratik Cumhuriyeti'nin Batı Almanya ve diğer Batı ittifakı ülkeleri tarafından tanınmasıyla diyalog süreci başlamıştır (Niedhart 2003, 120).

Ostpolitik'in mimarı Egon Bahr, Brandt'a göre Batı Almanya'nın Doğu Almanya'yı tanımamasının Batı Almanya'nın Batı'ya katılımı için gerekli olduğunu belirtmiştir. Helsinki sürecinde SSCB'nin karşısında Batı'nın "barış görüşmeleri" için adım atmasını *Ostpolitik* için gerekli olduğunu ifade etmiştir (Bahr 2005, 23-24). Batı Almanya'yı yöneten Sosyal Demokratik Parti-Hür Demokratik Parti koalisyonunun yanı sıra, muhalefetteki Hristiyan Demokrat Birliği tarafından SALT görüşmeleri de olumlu karşılanmaktaydı. Risse-Kappen, kuvvet indirimi görüşmelerinin Batı Almanya tarafından *Ostpolitik*'in gerçekleşmesi açısından önemli bir konu olarak görüldüğünü belirtmiştir (Risse-Kappen 1992, 194).

Federal Almanya Cumhuriyeti, *Ostpolitik* doğrultusunda SSCB ile 12 Ağustos 1970, Polonya ile 7 Aralık 1970, Çekoslovakya ile 21 Aralık 1972 tarihlerinde imzaladıkları Moskova, Varşova ve Prag Antlaşmalarıyla, Doğu komşularıyla ilişkilerini normalleştirme sürecini başlatmıştır. Birçok kaynakta, Batı Almanya'nın Doğu Bloku ile ilişkilerinin ABD'nin Doğu Bloku ile ilişkilerinden daha hızlı bir tempoda ilerlediği vurgulanmaktadır. SSCB, ABD ve Federal Almanya Cumhuriyeti temsilcileri Valentin Falin, Kenneth Rush ve Egon Bahr arasında Batı Berlin'in statüsü hakkında yapılan müzakereler, Haziran 1971'in sonunda büyük ölçüde anlaşmaya varmıştır. Bu süreçte, Batı Almanya Doğu Avrupa'yla yakınlaşırken, Nixon yönetiminin Vietnam ve SSCB ile silah indirimi konularında elinde somut gelişmeler halen bulunmamaktaydı. Nixon yönetimi, *Ostpolitik*'in ilk dönemlerinde Batı Almanya'nın Doğu Avrupa ilişkilerine daha fazla ağırlık verip NATO çizgisinden uzaklaşmasından çekinmekteydi. ABD'nin *Ostpolitik*'e soğuk bir tutum sergilemesi halindeyse, Batı Almanya'nın tarafsız bir konuma geçmesi veya SSCB etkisi altına girmesi riskleri bulunmaktaydı (Juneau 2011, 278-286).

Honecker, *Ostpolitik*'in yaydığı Alman milliyetçiliğinden çekinmekteydi. AGİK yoluna girmesinin en önemli sebebi, egemen bir ülke olarak dünyada tanınma gayreti olarak açıklanabilir. *Deutschlandsender* radyosu “Alman Demokratik Cumhuriyeti’nin Sesi” adını almış, ülke marşında geçen “Almanya, birleşik babavatan” kısmı kamusal alanda söylenmemeye başlamıştır. Bu yüzden, Doğu Almanya, Temmuz 1971’de COMECON’da daha blok içi işbirliği çağrısı yaparak ve AGİK çok taraflı hazırlık görüşmelerinin yapıldığı 1972 senesinin başlarında Macaristan’ı ziyaret ederek blok içi ilişkiler geliştirmeye gayret göstermiştir. Mayıs 2012’de Doğu Almanya ekonomisinin yüzde 1,3’ünü oluşturan özel sermayenin kısmen katılımına izin veren yarı-özel sektörü ortadan kaldırmıştır. McAdams’a göre, sosyalist ekonomiyi tehdit etmeyecek önemsizlikteki bu düşük yüzdelik oranın tamamen ortadan kaldırılması, ülkede ideolojik bütünlük sağlama kampanyasının bir sonucu olmuştur. Erich Honecker’in karısı ve Kültür Bakanı Margot Honecker bu kampanyayı “kapitalistlere karşı zorlukla kazanılan sınıf savaşını korumak” olarak açıklamıştır. *Ostpolitik* sonrasında da Batı Almanya Honecker yönetimi için “yabancı bir ülke” olmaya devam etmiştir (McAdams 2004, orj. 1985, 129-133, 145).

Avrupa Topluluğu da *Ostpolitik*’i izlemiştir. Fransa, Doğu Almanya’yla ilişkilere sıcak bakmış, İtalya Başbakanı Mariano Rumor Sovyetler Birliği’nin Doğu-Batı Konferansı teklifini yapıcı bir gelişme olarak değerlendirmiştir. AT, 1 Mart 1971 yılındaki Avrupa Politik İşbirliği toplantısında AGİK için bir komisyon oluşturmuştur. AGİK konferansı sadece Komünist Blok’la ekonomik ilişkilerde işbirliği alanında değil, insan hakları alanında değerlendirilmekteydi. AT’nin AGİK çerçevesindeki normatif gündemi, 1969 Davignon Raporu’nda belirlenmiştir. Thomas, bu dönemde “insan hakları” alanının AT dış politikalarının bir parçası haline geldiğini belirtmektedir (Thomas 2007, orj. 2001, 44-45, 56-58).

Helsinki sürecinin başında ABD Dışişleri Bakanı olan William Rogers’ın tercihleri, Başkan Nixon ve Başkanlık Ulusal Güvenlik Danışmanı Kissinger ikilisinden farklı olduğu görülmektedir. Nixon, ülke iç hukukun bu konferansla bağlanmamasını istememiştir. Rogers, AGİK Birinci Etap görüşmelerinde Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanı Gromiko’ya, insanların serbest dolaşımının egemenlik ilkesiyle çelişmek zorunda olmadığını söylemiştir. Rogers, Batı Avrupa gibi bu konferansı insan hakları düzleminde ele almıştır. Nixon, AGİK’in kendi başlattıkları bir süreç olmadığını ve insan hakları konusunun yüksek öncelikli olmadığını

düşünmekteydi. Fikir ayrılıklarından dolayı Rogers, Ağustos 1973’de istifa ederek yerini Kissinger’a bırakmıştır (Kieninger 2016, 238).

AGİK konusunda şüpheleri olan Kissinger’ın Willy Brandt tarafından bu konferansa katılmaya ikna edildiği, Thomas tarafından iddia edilmektedir (Thomas 2007, orj. 2001, 44-45). Varşova Paktı 17 Mart 1969 senesinde Budapeşte’de aldıkları kararla Kuzey Amerika’yı AGİK’e dâhil etmiştir. Kissinger, bunu Sovyetler Birliği’nin NATO’nun varlığının devamını kabul etme “cömertliğinde” bulunması olarak belirtmiştir. Kissinger’a göre, AGİK’e ABD’nin katılmasına Brandt’ın sıcak bakma sebebi, “ABD’nin Avrupa’daki varlığının meşruiyetinin” sağlanmasıydı. Fransa Başbakanı Georges Pompidou ise iki Almanya’nın Avrupa güvenliği konusundaki farklı yaklaşımlarının çok taraflı bir çerçevede “özümsemi” için bu konferansa katılmaya karar vermiştir. Kissinger’a göre, Britanya Soğuk Savaş’ı aşmak için AGİK davetini kabul etmiştir. ABD’nin AGİK konusunda koyduğu şart, Berlin sorunu ve iki Almanya müzakerelerinin çözüme ulaşması olmuştur. Kissinger, 1970’nin ilk yarısında, SSCB Vaşington Büyükelçisi Antonin Dobrinin’e ABD’nin Avrupa’da güvenlik ve işbirliği teklifini kabul ettiğini bildirmiştir (Kissinger 1979, 414-415).

Ostpolitik, detantın AGİK öncesindeki bölümünde, Doğu-Batı ilişkilerinin çatışmadan işbirliğine evrilmesini sağlayan en önemli politika değişikliği olarak değerlendirilmektedir. İşlevsel yararları, Doğu ve Batı Avrupa uluslarının aralarındaki ekonomik ilişkilerin arttırması ve Berlin’in statüsünün ABD-SSCB arasında karara bağlanmasıdır. Bu yararları sayesinde, AGİK çerçevesinde ekonomik ilişkileri düzenleyen İkinci Sepet ilkelerinin konferans boyunca tartışma doğurmadığı ve böylece vaktin diğer sepetlerde (yani askeri işbirliği ve insan hakları konularına) değerlendirildiği görülmüştür. Diğer taraftan “beklenen sonuçlar mantığı” karşıt blokları birbirlerinden faydalanarak görece kazanımlar elde etmek için işbirliğine yanaştırmıştır.

3. AVRUPA GÜVENLİK VE İŞBİRLİĞİ KONFERANSI'NIN OLUŞUM SÜRECİ

ABD'nin içinde bulunmadığı ve Avrupa için kolektif güvenlik ittifakı oluşturmak için 1950'lerden beri diplomatik çabalar veren SSCB, 1960'larda Finlandiya girişimiyle bu çabayı somutlaştırmıştır. Helsinki davetinin Kuzey Amerika ülkelerinin katılımına olanak vermesi, AGİK müzakerelerini devletler hukuku açısından bağlayıcılığı olmayan “gevşek” bir foruma dönüştürmüştür. Helsinki Nihai Senedi'nin ortaya koyduğu ilkeler, ilk başta siyasal ve manevi yönden anlamlar doğurmuştur. Detantın AGİK sürecine taşınması, aynı zamanda mutlak maddi kazanım elde etme arayışından “beklenen sonuçlar mantığına” geçişi temsil etmektedir. Karşıt blokların diyalog ve işbirliği kurmak için karşılıklı bağımlılığı kabul ettikleri görülmektedir.

3.1. Konferansın Kökeni

Avrupa kıtasına kolektif güvenlik sağlayacak bir sistem oluşturmak için başlatılacak girişimler Helsinki davetiyle, bu sistemin etki alanları da “Helsinki Sepetleri” yapısıyla somut hale gelmiştir. Bu davetin ve etki alanlarının kökeni, AGİK oluşumundaki siyasi iradeyi ve AGİK'in potansiyelini anlamak için önemlidir.

3.1.1. Helsinki Davetinin Kökeni

Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı'nın kökeni, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Komünist Partisi'nin Avrupa için bir güvenlik ittifakı kurma çabalarıdır. SSCB Komünist Parti 23. Kongresi (Mart/Nisan 1966 tarihli), AGİK'in kaynak noktası kabul edilmektedir (Fischer 2009, 178). Nisan 1966'da Varşova Paktı Bükreş'te yapılan ABD'yi dışarıda bırakacak bir Avrupa konferansı çağrısında bulunmuştur. 17 Mart 1969 tarihli Varşova Paktı Budapeşte Bildirisiyle Kanada ve ABD de konferansa davet edilmiştir. Finlandiya, 5 Mayıs 1969'da konferansa ev sahipliği yapabileceğini duyurmuştur (Decaux 1993, 9-10). Sovyetler Birliği, Avrupa için bir kolektif güvenlik sistemi oluşturmak adına Avrupa güvenlik konferansı düzenleme fikrini, aslında 1955'te Varşova Paktı kurulmadan kısa bir süre önce ortaya atmıştır.

Sovyet Dışışleri Bakanı Vyacheslav Molotov, 10 Şubat 1954'te Berlin Konferansı'nda Avrupa devletlerinin siyasi, sosyal veya iktisadi sistemlerine bakılmaksızın katılım yapmasını amaçlayan bir Avrupa güvenlik ittifakı önermiştir. Bu öneri, Kernic tarafından Birleşmiş Milletler Şartı'nda geçen kolektif güvenlik sistemi yaklaşımının Avrupa kıtasına uyarlanmış bir hâli olarak değerlendirilmektedir. Bu öneride, Amerika Birleşik Devletleri, Avrupa güvenlik sisteminin bir parçası değildir (Kernic 2006, 10). Berlin Konferansı'nda, ABD Dışışleri Bakanı John Foster Dulles, Birleşik Devletler'in katılımı olmadan Avrupalı devletlerin bir araya gelmesi anlamına gelen bu öneriyi reddettiklerini söylemiştir. Dulles, ABD'nin Avrupa'ya Avrupalılar istemedikçe müdahale etmeyeceğini, fakat Batı Avrupa kökleri dolayısıyla Avrupa'yı savunmasının meşru hakkı olduğunu söylemiştir (ABD Dışışleri Arşivi 1954).

ABD'siz bir Avrupa güvenlik ittifakı kurma teklifi Batı tarafından reddedilen Molotov, bu sefer 26 Mart 1954 tarihinde Yüksek Sovyet Prezidyumu'na Sovyetlerin NATO'ya üye olması için bir öneride bulunmuştur. NATO başvurusu, Molotov'a göre, *Le Monde* gibi medya organlarında olumlu değerlendirilse de ABD'siz bir Avrupa güvenlik sisteminde SSCB'nin başat güç olma riskinden korkulduğundan NATO tarafından reddedilmiştir. Doğu Avrupa'dan bağımsız bir Batı Avrupa güvenlik ittifakı kurulması halindeyse, bu sefer Batı Almanya'nın silahlandırılması SSCB açısından bir risk oluşturacaktı. Batı Bloku, Sovyetlerin bizzat NATO'ya katılmasıyla Avrupa güvenliğinde Sovyet etkinliğinin artabileceğinden çekinmekteydi (Rusya Federasyonu Dış Politika Arşivi 1954).

Molotov'un NATO'ya katılma başvurusu NATO'nun 1954 tarihli ve C-R(54)14 tutanak sayılı Paris toplantısında NATO üyelerince reddedilmiştir. Danimarka temsilcisi Jens Anthon Vestbirk, Belçika temsilcisi André de Staercke ve Hollanda temsilcisi SSCB'nin NATO başvurusu "Avrupa'da kalıcı barışı ve karşılıklı iyi ilişkiler" konusunda Sovyetleri samimi bulmadıklarını belirtmiştir. Kanada temsilcisi Leolyn Dana Wilgress, Sovyetler Birliği'nin NATO'ya katılma talebini "Makyavelist bir hamle" olarak değerlendirmiştir. Türkiye temsilcisi Fatin Rüştü Zorlu'ya göre, SSCB Almanya'nın Batı savunmasına katılmasını engellemek ve NATO üyesi olarak NATO'yu karıştırmak istemekteydi (NATO Arşivleri 1954, 10-16). Britanya Dışışleri Bakanı Anthony Eden, ABD'nin Avrupa güvenliğinde marjnlere çekilmesinin "Avrupa için Monroe Doktrini" olduğunu ve Avrupa'da

Sovyet hegemonyasına yol açacağını belirtmiştir. Böylece Batılı liderler, Molotov'un teklifini reddetmiştir (M. C. Morgan 2018, 78)

Aynı dönemde, Doğu Avrupa ve SSCB'nin dışarda olduğu bir Batı Avrupa güvenlik ittifakı kurulması girişimi, Avrupa Topluluğu tarafından Batı Avrupa Birliği ile denenmiştir. 23 Ekim 1954'de Brüksel'de, Birleşik Krallık, Fransa, Belçika, Lüksemburg ve Hollanda arasında Batı Birliği'ni veya Brüksel Paketi Örgütü tesis eden 1948 Brüksel Antlaşması yenilenerek Batı Avrupa Birliği kurulmuştur. Bu birliğin temel güdüleyicilerinden biri de Doğu Almanya veya Sovyetlerden gelecek tehditlere karşı Batı Avrupa'nın korunmasıydı. Böylece Avrupa Topluluğu'nun "Ortak Dış ve Güvenlik Politikası" sütununa dönüşen "Batı Avrupa Savunma Kimliği" ortaya çıkmıştır. Britanya AT'ye katılana kadar geçen sürede, Britanya-AT ilişkilerinde Batı Avrupa Birliği köprü vazifesi görmüştür (Siousiouras ve Nikitakos 2016, 114, 118-120).

Sovyetler Birliği, Avrupa güvenlik sistemi kurma isteğiyle, NATO'yu devre dışı bırakıp Doğu Bloku ülkelerini "Batı Almanya rövanşizminden koruma" iddiasıyla Doğu Avrupa'daki statükoyu uluslararası toplumda meşru hale getirmeyi hedeflemiştir (M. Brown 2012, 124). John J. Maresca'ya göre, "Sovyet hırsları", Doğu Avrupa ve Baltık statükosunun meşruiyetinin Batı üzerinde sağlama ve bunun bir ötesine geçerek Batı Avrupa'ya da nüfuz edebileceği bir forum bulma arayışına yöneltmiştir (Maresca 1988, 107-108). Sovyetler Birliği'nin 1955 senesine kadarki Avrupa kolektif güvenlik ittifakı kurma girişimlerinin başarısız olması, Varşova Paketi'nin kurulmasıyla sonuçlanmıştır.

Leonid Brejnev yönetime geldikten birkaç ay sonra Nisan 1965'te Avrupa güvenliği için büyük bir konferans düzenlenmesi çağrısını yinelemiştir. 1945 sonrasında Avrupa kıtasında çözülmeyen sorunları çözüme kavuşturmak ve Michael Cotey Morgan'ın ifadesiyle "Soğuk Savaş'ın hastalıklarını iyileştirmek" için bir Avrupa güvenlik konferansının düzenlenmesi (M. C. Morgan 2018, 77). Michael Cotey Morgan ve Daniel Sargent'ın çalışmasına atfen Szumki, Sovyetler Birliği'nin AGİK hedeflerini üç ana başlıkta toplar:

- (1) Uluslararası nüfuz: II. Dünya sonrası Avrupa sınırlarının uluslararası alanda tanınması.
- (2) Ekonomi: Batı sermayesi, teknolojisi ve tüketim ürünlerine erişim.

(3) Meşruiyet: Barış ve işbirliği söylemi temelinde “yeni” bir meşruiyetin sağlanması (Szumski 2018, 264).

Mart 1966’da SSCB Dışişleri Bakanı Andrey Gromiko, güvenlik konferansı önerisini Yüksek Sovyet Prezidyumu nezdinde yeniden gündeme getirmiştir. Varşova Paktı toplantısında Romanya hariç üyeler konferans kararını onaylamıştır. Gromiko Batı Avrupa’dan da bu konuda destek almak için İtalyan temsilcilerle görüşmek üzere Roma ziyaretinde bulunmuştur. Gromiko’nun Batı Avrupa ülkelerine yaptığı ilk öneride de yine Molotov önerisindeki gibi ABD’nin dışarıda tutulmaktaydı. Aslında Fransa Cumhurbaşkanı Charles de Gaulle, ABD’nin Avrupa’daki başatlığından rahatsızdı. Buna ek olarak, Haziran 1966’da Moskova ziyaretinde bulunmuş ve yazılarında Sovyet ekonomisini geliştirmekte olan bir ekonomi olarak değerlendirmiştir. (Decaux 1993, 8-10) (M. C. Morgan 2018, 26, 77, 80).

Batı Bloku, AGİK önerisini kabul etmek için “karşılıklı ve dengeli kuvvet indirimi” (*Mutual and Balanced Force Reductions*, kısaca *MBFR*) sürecini şart koşmuştur (Hong 1997, 188). Görüşmelerin kökeni, 1967’de Belçika Dışişleri Bakanı Pierre Harmel’in NATO Bakanlar Konseyi’ne verdiği Harmel Raporu ve Reykavik Sinyali adıyla bilinen 1968 NATO Bakanlar Bildirisi olarak kabul edilir (Macintosh 1992, 127-128) NATO’nun 1968 tarihli Reykjavik Sinyali, MBFR konusunu Doğu-Batı ilişkileri gündemine almıştır. Varşova Paktı, 17 Mart 1969 Budapeşte Bildirisi’yle konferansa ABD ve Kanada’yı dâhil etmiştir (Möckli 2009, 57).

30-31 Ekim 1969 tarihli Varşova Paktı Prag Bildirisi’yle AGİK’in 1970’in ilk yarısında düzenlenebileceği ifade edilmiştir. Kissinger, bu başlıklar kendisine iletildiğinde, teklifin içeriğine ve zamanlamasına karşı çıkmıştır. NATO, Mayıs 1970 tarihli Roma toplantısında, Berlin sorununun ABD, SSCB, Fransa ve Britanya arasında karara bağlanması ve SALT görüşmelerinde olumlu sonuçlar alınmasını AGİK ön koşulları olarak kararlaştırmıştır. Batı Bloku’nun Helsinki davetini kendine göre bazı şartları tamamlamadan kabul etmemesi, Kissinger’a göre “gerçekçi” bir yaklaşımdı. Böylelikle AGİK geciktirilmiş, fakat ABD SSCB ve Çin ziyaretlerinde bulunabilmiştir (Survival 1969, 394-395) (Kissinger 1979, 415-416) (M. C. Morgan 2018, 84) (Möckli 2009, 58). Avrupa açısından da *Ostpolitik*’in olumlu sonuçları alınmadan konferansın başlatılmadığı görülmektedir. ABD’nin AGİK’i geciktirmesinin başka bir özel sebebi,

Nixon'ın başkanlık seçimlerinden sonra konferansa katılmayı hedeflemesidir (M. C. Morgan 2018, 105).

Sovyetler Birliği, tarafsız ülkeleri de bu konferansı gerçekleştirmek için kendilerini desteklemeye davet etmiştir. Kremlin, hem NATO/AT hem de SSCB/Varşova Paktı üyelerini bir araya getirecek görüşmeleri düzenlemek için öncelikle Avusturya ve Finlandiya hükümetlerinden ev sahipliği girişiminde bulunmalarını yoğun şekilde talep etmiştir. Bu yönde bir girişimi Avusturya kabul etmezken, Finlandiya 5 Mayıs 1969 tarihinde ev sahibi olarak AGİK davetini resmen ilan etmiştir. Bu davet, “Finlandiyalılaştırma” değerlendirmelerine yol açmıştır (Fischer 2009, 178).

Finlandiya'nın davetini kabul eden ülkeler, Amerika Birleşik Devletleri, Avusturya, Belçika, Bulgaristan, Çekoslovakya, Danimarka, Demokratik Alman Cumhuriyeti, Fransa, Federal Almanya Cumhuriyeti, Finlandiya, Hollanda, İngiltere, İrlanda, İspanya, İsveç, İsviçre, İtalya, İzlanda, Kanada, Güney Kıbrıs, Lihtenştayn, Lüksemburg, Macaristan, Malta, Monako, Norveç, Polonya, Portekiz, Romanya, San Marino, Türkiye, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği, Vatikan, Yunanistan ve Yugoslavya'dır. Bu 35 ülke, Helsinki Nihai Senedi imzacısıdır (Bloed 1990, 8) konferans katılımcıları “Andorra ve Arnavutluk hariç tüm Avrupa + ABD + Kanada” şeklinde özetlenebilir (Romano 2009, 705).

Tablo 2. Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı Katılımcı Durumu

		Batı Bloku	Doğu Bloku	Bağılantısız	Tarafsız
Katılımcı üyeler	Avrupa	Belçika, Britanya, Danimarka, Fransa, Federal Almanya Cumhuriyeti, Hollanda, İrlanda, İtalya, İzlanda, Lihtenştayn, Lüksemburg, Malta, Monako, Norveç, Portekiz, San Marino, Türkiye, Vatikan	Alman Demokratik Cumhuriyeti, Bulgaristan, Çekoslovakya, Macaristan, Polonya, Romanya, SSCB	Kıbrıs, Yugoslavya	Avusturya, Finlandiya, İsveç, İsviçre, İspanya ⁵ , Yunanistan ⁶
	Amerika	ABD, Kanada			
Katılmayan Avrupa Ülkeleri		Andorra			Arnavutluk ⁷

⁵ İspanya, görüşmeler sırasında NATO üyesi olmaması sebebiyle tarafsız olarak değerlendirilmiştir ve o dönemde diğer tarafsız ülkelerle blok ilişkisi bulunmamaktadır.

⁶ Yunanistan, 1967 Albaylar Darbesi sonrası NATO'dan çekilmiştir ve o dönemde diğer tarafsız ülkelerle blok ilişkisi bulunmamaktadır.

⁷ Arnavutluk, 1968 Tuna Operasyonu sonrası Varşova Paktı'ndan çekilmiştir ve o dönemde diğer tarafsız ülkelerle blok ilişkisi bulunmamaktadır.

“Finlandiyalılaşma” ve/veya “Finlandiyalılaştırma”, o dönemde Avrupa’da popüler bir siyasi terim olarak görülmüştür. “Küçük devletin dış politikasını yönlendirmek koşuluyla içişlerinde serbestlik tanıma” şeklinde adlandırılan terim, 1960’larda siyaset bilimci Richard Löwenthal tarafından literatüre kazandırılmış ve Bavyera Hristiyan Sosyal Birliği’nden (CSU) Franz-Josef Strauss ve Almanya Hristiyan Demokrat Birliği’nden (CDU) Walter Hallstein (Rieck 2010, 224) siyasi söylemlerinde Sovyet karşıtı amaçlarla kullanılmaktaydı. Der Spiegel dergisi “Vietnamlaşma” ve “Yugoslavyalaşma” gibi terimlerle benzerlik kurmakta, Fransız Le Monde ise Finlandiya’yı “gizli uydu” olmakla itham etmekteydi. Örneğin, Sovyet siyasi suçlu Soljenitsin’in “en uygun olanın hayatta kaldığı” Gulag hapishanesiyle ilgili “Ivan Denisoviç’in Yaşamında Bir Gün” eserinin film uyarlaması 1970’de Moskova korkusundan Finlandiya’da yasaklanmıştır (Der Spiegel 1973, 1973). “Finlandiyalılaşma” terimi, kapitalist toplumu eleştiren Mısırlı Marksist Samir Amin’e göre, Atlantikçi projeye göre daha iyi bir Avrupa inşasının temellerinden biri olabilecek bir tarafsızlık anlamına gelmektedir. Amin, Avrupa Birliği, liberal ve Atlantikçi olduğundan, “Avrupa’nın Amerikanlaşmasına aracı olduğunu” iddia etmektedir (Amin 2007, 75-78).

Fransa Dışişleri Bakanı Maurice Schumann, bu konferansın BM Şartı’yla devletlerin taahhüt edip yerine getirmedikleri (diğer bir deyişle uymaktan caydıkları) “kuvvet kullanmama” ilkesinin fiiliyata geçirilmesi için düzenlenmesi gerektiğini söylemiştir. Schumann’a göre, Doğu ve Batı Almanya’nın eşit tanınması ve Doğu-Batı arasındaki ticaretin geliştirilmesinden ibaret olmamalıdır. AGİK’e katılımın devletlerce kabulünden itibaren, AGİK’le ilgili ön tartışmalar, AGİK’in başarısının detantın başarısıyla eş anlamlı olarak görüldüğünü göstermektedir. Decaux, Helsinki Nihai Senedi’ne giden süreci “detantın zaferi” olarak nitelendirmektedir (Decaux 1993, 9-11)

Finlandiya Cumhurbaşkanı Kekkonen, Viborg ve çevreleyen Karelya topraklarını geri almak karşılığında Doğu Almanya’yı tanımayı önermesi SSCB Helsinki Büyükelçisi Aleksey Kovalev aracılığıyla ve doğrudan Brejnev’le görüşmüştür. SSCB, bu planı kabul etmemiştir. Büyükelçi Risto Hyvärinen’in bu doğrultudaki mektubu Haziran 1968’de yaptığı Moskova ziyaretinde Sovyetlere verdiği mektup, SSCB Dışişleri Bakanlığı tarafından okunmamıştır. Finlandiya’nın AGİK inisiyatifi, Finlandiya’nın tarafsızlığı koruyup Komünist olmaması için Doğu

Almanya'yı tanımak ve “iki Almanya'ya eşit mesafede” olmak anlamına gelmekteydi. AGİK daveti sonrasında Sovyetlerden geri istenen Karelya bölgesi Finlandiya'ya iade edilmese de bu davet sayesinde BM Güvenlik Konseyi'ne üye olabilmış ve 1969'da SALT müzakereleri süreci Helsinki'de başlatılmıştı. Fischer'e göre, Finlandiya'nın korkularını anlamak için bizzat Kekkonen'in 1968 Varşova Paktı Çekoslovakya müdahalesinden sonra Doğu-Batı tartışmaları çerçevesinde “ikinci Çekoslovakya” olma tedirginliğini anlamak gerekmektedir (Fischer 2009, 181-187). Urko Kekkonen, böylece ülkesini Sovyetlerden kurtaran “Milletin Babası” imajıyla Finlandiya'da iyicil bir kişilik kültü oluşturmuştur (Lähdesmäki 2009, 59).

Helsinki davetini reddeden Arnavutluk'un yanı sıra, görüşmelerde temsil edilmeyen diğer Avrupa ülkesi Andorra'dır. “İki vadi” olarak bilinen vadilerden Girona-Andorra yayında la Farga de Moles sınır kapısının ötesinde halen Avrupa Birliği dışı bir toprak olan Andorra, devlet olma kriterlerini o dönemde yerine getirmedigi için katılamamıştır (Molla 2018, 100). AGİK'e katılmayan Avrupa ülkesi Andorra'nın ancak 1996'da AGİT'e katılma sebebi, siyasi kimliğini geç kazanmasından kaynaklanmıştır. 1278 ve 1288'de “*paréage*” adı verilen kondominyum antlaşmalarıyla idaresi Foix Kontu ile Urgell Piskoposu arasında paylaştırılan ve günümüzde bu “eş prens” fonksiyonlarının Fransa Cumhurbaşkanı ile Urgell Piskoposu tarafından üstlenilen Andorra, ilk anayasasını ancak 1993'te imzalamıştır (Emerson 2007, 29). 1981 reformuyla icra ve idare fonksiyonları yeni tesis olan Andorra hükümeti, konferans tarihinde uluslararası tanınırlığı tartışmalı olduğundan Helsinki sürecine katılamamıştır (Becat 1995, 269-270). Monako ise Fransa'nın davetiyle 28 Mayıs 1973 tarihinde, çok taraflı hazırlık görüşmelerinin sonuna doğru AGİK'e katılmıştır. Monako'nun katılımı bu çalışmanın “Çok Taraflı Hazırlık Görüşmeleri” başlığı altında açıklanmaktadır.

AGİK'in kökeninin Sovyetler Birliği'nin 1954'te Molotov'la başlayan Avrupa güvenlik konferans düzenleme çabalarına dayandığı bir gerçektir. SSCB, SALT başlangıç görüşmelerinin de yapıldığı Finlandiya'yı bu konferansın düzenlenmesi için inisiyatif almaya ikna edebildiği görülmektedir. Başta Batı Almanya ve Fransa olmak üzere, Batı Bloku'nda hukuken tarafsız olan Finlandiya başta “Sovyetlerin Truva atı” olarak görülse de daha sonra ABD ve Kanada'nın katılımının Doğu Bloku tarafından kabulü karşılığında AGİK'in düzenlenmesi kabul edilmiştir. İncelemeler, SSCB'nin Finlandiya'yı sosyalizme zorlamaması karşılığında, AGİK konusunda girişim aldığını

ima etmektedir. Finlandiya Cumhurbaşkanı Kekkonen'in kendi iç kamuoyunda "ülkesini Sovyetlerden kurtaran lider" olarak görülmesi, Finlandiya'nın aslında AGİK girişimiyle kendi çıkarlarını korumaya çalıştığını göstermektedir. Helsinki daveti, her güçte ve boyutta ülkenin kendi Avrupa güvenliği yorumlarını gözden geçirmelerini sağlamıştır. Kremlin'in Helsinki davetini mümkün kılma çabası, beklenen sonuçlar mantığı güdülerek Batı Bloğu'yla işbirliğine girme isteğiyle açıklanabilir.

3.1.2. Helsinki Sepetlerinin Kökeni

Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı'nın işbirliği alanları "Dört Sepet" adı verilen dört başlıktan oluşmaktadır. Bu işbirliği alanlarının tanımlanması süreç içerisinde gerçekleşen tedrici bir çalışmadır.

Tablo 2. Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı'nın Dört Sepeti

Kapsam Sepet	Tanım	İşbirliği Alanı	İşlevi
I	Katılımcılar arasındaki ilişkileri yönlendiren temel ilkeler ve bir dizi güven oluşturma tedbirlerini kapsayan Avrupa güvenliğine ilişkin sorunlar	Askeri ve siyasi	- II. Dünya Savaşı sonrası çizilen sınırların resmileşmesi - Askeri manevraların taraflara bildirilmesi - Silahlanmayı kontrol altına alma
II	Ekonomi, bilim, teknoloji ve çevre alanlarında işbirliği	Ekonomik, bilimsel, teknolojik ve çevresel	- Teknik ve ticari bilginin karşılıklı paylaşılarak insanlığa ortak katkı yapma - Çevre konularında ortak tedbirler alma
III	İnsani ve diğer alanlarda işbirliği	İnsani	- İnsan hakları kavramının evrenselleşmesi - İnsani boyut mekanizmasıyla devletlerin insani konulardaki işbirliği
IV	Konferansın takibi	İdari	- Konferansın düzenli hale gelip kurumsallaşması (örgütlenme)

Varşova Pakı 30-31 Ekim 1969 tarihli Prag Bildirisiyle esasen iki maddeyi AGİK gündemi olarak ilan etmiştir: (1) Avrupa devletleri arasındaki karşılıklı ilişkilerinde kuvvet kullanmaktan ve kuvvet kullanma tehdidinin ortadan kaldırılması, (2) Avrupa devletleri arasındaki ticari, ekonomik, teknik ve bilimsel ilişkilerin genişletilmesi (Survival 1969). Bu maddeler AGİK'in Birinci ve İkinci Sepetlerinin kökenini oluşturmuştur.

Ancak sepetlerin gerçek kökeninin NATO'nun Kasım 1971 tarihli bildirisinden ilham alındığını iddia eden birçok Batılı kaynak bulunmaktadır. NATO'nun Varşova Paktı'nın tanımladığı sepetlere “insani güvenlik” faktörünü eklediği görülmektedir:

- (1) Devletlerarası ilişkileri ve güvenliğin bazı askeri yönlerini düzenleyen ilkeler dâhil güvenlik sorunları
- (2) İnsan, bilgi ve fikirlerin serbest dolaşımı ve kültürel ilişkileri
- (3) Ekonomi, uygulamalı bilim ve teknoloji ile saf bilim alanında işbirliği
- (4) İnsan çevresini iyileştirme konusunda işbirliği (Leatherman 2003, 118) (Maresca 2014, 21) (Möckli 2009, 65) (Thomas 2007, orj. 2001, 54)

7 Haziran 1973'te İkinci, Üçüncü ve Dördüncü Sepetler, 8 Haziran'da da Birinci Sepetlerin tüm katılımcılarca onaylanmasıyla Dört Sepet son halini almıştır (Ferraris, ve diğerleri 1979, 40). Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı'nın temel ilkeleri çok taraflı hazırlık görüşmeleri esnasında tanımlanmıştır.

3.2. Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı Görüşmeleri

3.2.1. Çok Taraflı Hazırlık Görüşmeleri: İlkelerin Oluşumu

1972-1975 yılları arasında Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı'nın hazırlık görüşmelerinde üç farklı etapta müzakereler yapılmıştır:

Tablo 3. Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı Kronolojisi

Toplantı	Tarih	Yer
Çok Taraflı Hazırlık Görüşmeleri	22 Kasım 1972 – 8 Haziran 1973	Dipoli-Helsinki
Birinci Etap Görüşmeleri	3 – 7 Temmuz 1973	Helsinki
İkinci Etap Görüşmeleri	18 Eylül 1973 – 21 Temmuz 1975	Cenevre
Üçüncü Etap Görüşmeleri	30 Temmuz 1975 – 1 Ağustos 1975	Helsinki

Kaynak: The CSCE and the End of the Cold War (Badalassi ve Snyder 2018, xii)

Başta beklenilenin üzerinde bir katkısı olan çok taraflı hazırlık görüşmeleri (Bloed 1990, 3), AGİK ilkelerinin oluştuğu dönemdir. ABD ile SSCB arasında imzalanan Moskova ve SALT Antlaşmaları, diplomasinin Doğu-Batı ilişkilerini dönüştürebileceğine dair iyimserliği göstermiştir. Münih Olimpiyatları Krizi ve Yugoslav Havayolları uçağının Hırvat milliyetçiler tarafından düşürülmesi gibi olaylar, Soğuk Savaş korkularını sürdürmüştür. Bu karışık duygular, Finlandiyalı yetkililerin konferans öncesinde yüksek güvenlik önlemleri almasını sağlamıştır (M. C. Morgan 2018, 111).

Görüşmeler öncesinde, Sovyetler Birliği bir blok olarak Batı'nın askeri kanadıyla müzakere etmek istemediğini bildirmiştir. Finlandiya hükümetinin Varşova Paktı ile NATO üyelerini bir araya davet etmesi, bu konferansın “çay partisi” havasında geçtiği başta Finlandiya Dışişleri Bakanı Keijo Korhonen'in ifadeleri olmak üzere birçok kaynakta sıkça ifade edilmektedir (Maresca 2014, 19) (M. C. Morgan 2018, 68) (Leatherman 2003, 106) (Fischer 2009, 187). Helsinki sürecinde amaçlanan format, ABD'nin Batı Bloku'ndaki güvenlik konularındaki müzakere fonksiyonlarını Avrupalı müttefiklerle paylaşmasına imkân tanımıştır (Wenger ve Mastný 2008, 3). Böylece SSCB ve ABD, kendi blok içi müttefikleriyle de güç paylaşımında bulunmuştur.

22 Kasım 1972'deki ilk oturum, betonarme ve hafif ahşap üzerine kurulu olan Helsinki Teknoloji Üniversitesi'nin Dipoli binasında başlamıştır. Görüşmelerin açılışını Dışişleri Bakanı Ahti Karjalainen ve Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Richard Tötterman ile ev sahibi Finlandiya yapmıştır. Tötterman oybirliğiyle Konferans Başkanı seçilmiştir. Tötterman, Konferans Başkan Yardımcısı olarak Finlandiya BM Daimî Temsilcisi Jaakko Iloniemi'yi seçmiştir (Ferraris, ve diğerleri 1979, 10).

Romanya heyeti, başkanlık seçiminde kendileri oy veremedi sandığın kapandığı ve sürecin işleyiş usullerinde kendilerinin oylamaya katılamadığı yönünde itiraz etmiştir. Romanya, Finlandiya tarafının (Tötterman ve Iloniemi) başkanlığa seçilmesini bağımsız bir ülke olarak dayatma olarak algıladığını söylemiştir. İkinci gün, Romanya tarafı kendi hazırladıkları bir metinle gelmiş ve konferans başkanlığının işleyişine dönük kendi önerilerini sunmuştur. Iloniemi iyi ve yetkin bir insan olsa da bu seçiminin emrivaki olduğu ve başkanlığın rotasyonla yapılması gerektiği, Romanya delegasyonu tarafından vurgulanmıştır. Romanya böylece Varşova Paktı'ndan

tamamen bağımsız hareket etmeye başlamıştır. Zira Sovyetler Birliği veya başka bir Varşova Paktı üyesi bu gelişmeye Romanya'nın gösterdiği tepkiyi göstermemiştir (Ferraris, ve diğerleri 1979, 10). Romanya Delegasyonu Şefi Valentin Lipatti, konferans boyunca Sovyetler Birliği'ne karşıt olan görüşleriyle Batı Bloku tarafından sempatiyle karşılanmıştır (M. C. Morgan 2018, 113). Romanya'nın 1968 Çekoslovakya müdahalesine katılmaması ve AGİK sürecinde de kendi namına hareket etmesi, üyesi olduğu Varşova Paktı'ndan fiiliyatta bağımsızlığını göstermektedir.

İlk günün Avrupa açısından en önemli tartışması, Dipoli'deki oturma düzeni yüzünden yaşanmıştır. Finlandiya yetkilileri o zamana kadar iletişimde İngilizceyi kullanmaktaydı. Oturma düzenini de iki Almanya'yı yan yana getirmeyecek şekilde *Federal Republic of Germany (FRG)* ve *German Democratic Republic (GDR)* olarak yapmıştır. Federal Almanya Cumhuriyeti koltukların Fransızca olarak *Allemande, république démocratique* ve *Allemagne, république fédérale*⁸ şeklinde yan yana gelecek şekilde düzenlenmesini talep etmiştir. Bu durumda her iki dilde de iki Almanya yan yana gelecekti. Buna Sovyetler Birliği ve Doğu Almanya itiraz etmiştir. Batı Almanya, Alman milletinin bütünlüğü gerekçesiyle iki Almanya'nın yan yana oturması gerektiği tezini kabul ettirerek iki Almanya'nın yan yana gelmesini sağlamıştır. Oturma düzeni buna göre yeniden düzenlenmiştir. Finlandiya, böylece son anda Fransız alfabesine göre yapma oturma düzenini ayarlamak zorunda kalmıştır. Oturma düzeni tartışmasının yaydığı olumsuz algı Batı'nın Doğu'ya karşı ilk zaferi” algısıyken, olumlu algı “Alman iç çıkarı” yani iki Almanya'nın aynı yerde duracağı teziydi. Willy Brandt'ın hatıratına göre, “Alman iç bağlantısının” tam sağlanmadan AGİK sürecine başlanması halinde, “evlenmek için gün alan çiftlerden birinin düğüne gelmemesi” gibi olacaktı (Bange ve Kieninger 2008, 5-6) (M. C. Morgan 2018, 108) (Hakkarainen 2008, 164-167).

Polonya, “blok” tartışmasını ilk defa başlatan ülke olmuştur (Ferraris, ve diğerleri 1979, 11). Romanya delegasyonu bu konferansın herhangi bir askeri ittifak düzleminde değerlendirilmemesi gerektiğini en çok vurgulayan ve resmen öneren ülke olmuştur. Bu pozisyon Sovyetler Birliği tarafından da desteklenmiştir. Bu müzakerenin “kilit kurucu ilkesi” olan askeri ittifak içermeme ilkesi, “konferans her tür askeri ittifakın dışında yer alır.” maddesiyle vücut bulmuştur (Leatherman 2003,

⁸ Genel kullanım olan *République démocratique allemande* ve *République fédérale d'Allemagne* ifadelerinin tercih edilmediği görülmektedir.

114). Anılan maddede geçen “askeri ittifak dışı” kavramı başta Romanya tarafından “blok dışı” olarak 24 Kasım’da önerilmiştir. En sonunda “blok” kelimesi Belçika’nın önerisiyle “askeri ittifak” kelimesiyle değiştirilmiştir (Ferraris, ve diğerleri 1979, 11). Blokların karşı karşıya gelmemesi için kullanılan kelimelerin özenle seçildiği anlaşılmaktadır.

Karar alma usulü tartışmasında, İsviçre Büyükelçisi Campiche ve Fransa Büyükelçisi André, oydaşma kuralının uygulanması gerektiğini 24 Kasım 1972 tarihinde tartışmaya açmıştır. Bu kural, bir gün önce 23 Kasım’da Dr. Tötterman tarafından “Herhangi bir temsilcinin bir konuyla ilgili kararın alınmasına engel teşkil edecek bir itirazın bulunmadığı durum” şeklinde açıklanmıştır. SSCB kanadı oybirliği usulü isterken, Batı kanadı usule ilişkin kararların oyçokluğuyla alınabileceğini savunmuştur. Batı’nın korkusu oybirliğinin sağlanmaması halinde müzakerenin çıkmaza girme ihtimaliydi. Yine Romanya delegasyonu söz alarak her katılımcının tam anlamıyla eşit olması adına oydaşmadan yana tercih edilmesi gerektiğini vurgulamıştır (Leatherman 2003, 115). İhtilafların barışçıl çözümünde aktif biçimde kullanılan oydaşma usulü, BM Denizler Hukuku III. Konferansı (UNCLOS III), GATT Uruguay Konferansı ve IMF İcra Kurulu toplantılarında kararların alınmasında tercih edilmiştir (Movsisyan 2008, 78).

Aralık 1972’de Cezayir ve Tunus büyükelçiliklerinin Avrupa güvenliği ile Akdeniz bölgesinin güvenliği arasındaki bağlantıya dair mektupları, Tötterman tarafından delegelere okunmuştur (Ferraris, ve diğerleri 1979, 13). Akdeniz bağlantısı, Kuzey Afrika ülkelerini Avrupa güvenliği kapsamına dahil etmektedir. Buna bir başka önemli örnek 1987 senesinde Fas Krallığı’nın Avrupa Topluluğu’na üyelik için başvurması verilebilir. AT başvurusu o dönemde kabul edilmese de Avrupa Birliği (AB) 2008 senesinde Fas’a karşılıklı ilişkilerde Gelişmiş Statü (*Advanced Status*) vermiştir. Martín, Fas’ın AB ile politikalar konusunda işbirliği yaptığını belirtmektedir (Martín 2009, 239). Yugoslavya’nın üç kademeli toplantı önerisi, başta ABD’nin desteğiyle kabul edilmiştir (Ferraris, ve diğerleri 1979, 14). Bu da AGİK’in Belgrad, Madrid ve Viyana takip toplantılarına sebep olmuştur.

Belçika, tarafların sunduğu her öneri çeşitli konu başlıklarına ayrılmasını önermiştir (Leatherman 2003, 118). Bu noktada Poul Villaume, Varşova Paketi ülkeleri ile tarafsız ve bağlantısız ülkelere (*N+N, neutral + nonaligned*) yanı sıra Hollanda,

Belçika ve Danimarka gibi “eşit boyuttaki” NATO üyesi ülkeleri AGİK sürecine yaptığı katkıları vurgulamaktadır. Danimarka, AGİK kapsamının geniş ve kapsayıcı tutulmamasının “daha küçük” ülkelerin diplomatik kabiliyetini arttırdığı tezini savunmuştur. AGİK kapsamının bireylere genişletilmesine Her ülkenin konferans çerçevesinde eşit egemen kabul edilmesi küçük ülkelerin “daha serbest dolaşım” gibi Üçüncü Sepet ilkelerinin şekillenmesine büyük katkılar sağlamıştır. Danimarka Dışişleri Bakanı Knud Børge Andersen Ekim 1972 tarihli Birleşmiş Milletler Genel Kurulu’nda Sovyet vatandaşlarının ülkelerinden çıkarken yaşadıkları şiddetli kısıtlamaları eleştirmiştir. Ocak 1973’te Birleşik Krallık ve İrlanda’yla beraber AT’ye katılan Danimarka, AT ve NATO’nun Üçüncü Sepet sponsorlarından olmuştur (Villaume 2017, 205-217).

Aralık 1972’de, Üçüncü Sepetin serbest dolaşım ve kültürel temas konuları, Doğu ve Batı bloklarını karşı karşıya getirmiştir. Hazırlık görüşmelerinde, ABD AGİK Delegasyon Şefi George Vest, insanlar arasındaki temasın ve fikir alışverişi konusundaki işbirliğinin artırılması gerekliliğini vurgulamıştır. Fransa, Hollanda ve Kanada’nın benzeri konuşmaları, AGİK’in devletlerin dışında bireyleri ilgilendiren bir hâl almasını sağlamıştır. AGİK’in "sadece devlet başkanlarının değil vatandaşların" da meselesi olduğu yönündeki Batı tezine, Sovyetler Birliği ve Doğu Bloku karşı çıkmıştır. Polonya Dışişleri Bakanı Yardımcısı "savaşların Schmidt ile Kowalski ailelerinin arasındaki temas eksikliğinden kaynaklanmadığını" söylemiştir. Britanya Dışişleri Bakanı Alex Douglas-Home "Doğu ile Batı Avrupa arasındaki ilişkilerin, Batı'daki ilişkilere benzemesi gerektiğini" söyleyince, Gromiko "Sovyetler Birliği'nin içişlerinde başkalarından ders almayı kabul etmediğini" söylemiştir. Doğu Almanya delegasyonunun iç hukukuna saygı duyulmadan anlaşmaya hususunda ısrar etmiştir. Brejnev, SSCB'nin “devlet egemenliğine gereken saygı gösterilmesi” halinde, insani ve kültürel temasa açık olduğunu belirtmiştir. Bunda Gromiko'nun insanların dolaşımının "ülkeye düşmanca propagandayı girmesini engellemeyeceği" önermesi etkili olmuştur (M. C. Morgan 2018, 177-178).

Ocak 1973’ün başında dokuz üyeli olan ve dünya üretiminin yaklaşık yüzde 20’si, dünya ticaretinin yüzde 25’ten fazlası ve dünya para rezervlerinin neredeyse yüzde 40’ını elinde tutan Avrupa Topluluğu, Möckli’nin deyişiyle “ekonomik bir dev” haline gelmiştir. AT’nin ekonomik gücü siyasi nüfuzla çevirip çeviremeyeceği önemli bir soru olarak ortaya çıkmıştır (Möckli 2009, 95).

Hazırlık görüşmelerinin ikinci oturumunda Belçika ve Danimarka'nın katılımcılara dağıttığı metinlerde ilk başta üç konu başlığı bulunmaktaydı: (1) siyasi güvenlik, (2) ticari, iktisadi ve teknik işbirliği ve (3) daha serbest insani temas ve bilgi alışverişi (Ferraris, ve diğerleri 1979, 15). Önerilerin dört sepete atılması fikrini Hollandalı bir delegenin hayal ettiği iddia edilmektedir. “İnsani temasın geliştirilmesi” ve “daha serbest dolaşım” kavramlarının birbirleri yerine kullanılabileceği düşünüldüğünde, Kuzey Atlantik Pakı ile Avrupa Topluluğu üyelerinin kendi konferanslarında kullandıkları normatif temeli AGİK'e uyguladıkları görülmektedir. İspanya ve İtalya, önerileri içeren belgeleri tüm katılımcı üye delegelerinden toplamıştır. Daha sonra İsviçre delegasyonu tarafından, şu dört başlığa ayrılmış ve numaralandırılmıştır: (1) güvenlik, (2) ekonomi ve çevre, (3) insani temas, bilgi ve kültürel işbirliği, (4) takip (Leatherman 2003, 119-120). İsviçreli büyükelçi, AGİK sepetlerini “bir ev hanımının çamaşırları renklere göre ayırması” benzetmesiyle açıklamıştır (M. C. Morgan 2018, 109). Böylece Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı'nın faaliyet gösterdiği dört sepet belirlenmiştir.

Bulgaristan, Dışişleri Ticaret Bakan Yardımcısı Penko Penkov'a 19 Ocak 1973'te Willie Brandt'ın bildirisinden kullandığı “Varşova Pakı devletlerle siyasi diyalogun sürdürülmesi” kavramından Brandt'ın ne anladığını bulmak üzere görevlendirmiştir. Penkov, Batı Almanya Dışişleri Bakanlığı'nın kıdemli isimlerinden Jürgen Diesel'le görüşmüştür. Diesel'in Batı Almanya için “diyalog” kavramından anlaşılan diplomatik ilişkilerin kurulması olduğunu belirtmiştir. Baev'in çalışmasına göre, Diesel bu dönemdeki yaklaşma çabalarına tepkisizliği “hayal kırıklığı” olarak ifade etmiştir. Diesel, Bulgaristan'ın bu tavrını “suskunluk” ve “bekleme politikası” olarak değerlendirmiştir (Baev 2016, 171). Bu bakımdan, Romanya hariç Varşova Pakı ülkelerinin Batı ülkeleriyle bireysel karşılıklı politikalar belirlemekten çekindikleri görülmektedir. Doğu Bloku ülkelerinin sunduğu teklif ve tezlerin Kremlin'le çelişki oluşturmaması bu çekingenliği doğrular.

Ocak 1973'te, SSCB “istikrarın sağlanması için tedbirler alınması” konusuyla ilgili tartışmayı başlatmıştır. SSCB'ye göre alınacak bu tedbirlerin kültürel ilişkilerle ayrılması gerektiğini belirtmiştir. Ferraris ve diğerlerine göre, Brejnev'in güven arttırıcı tedbirlerin (CBM) askeri yönünün kültürel işbirliğiyle farklı konular olduğunu kabul etmesi bir yenilik olmuştur. Brejnev'in “örgütler ve bireyler arasındaki temaslar” ve “ekonomik ve teknik işbirliği dâhilinde bilgi paylaşımı” kavramlarını

kullanması, konferansın belirli başlıklarla sınırlandırılması ve bunun dışına çıkılmaması ihtiyacını doğurmuştur (Ferraris, ve diğerleri 1979). AGİK görüşmeleri sayesinde Doğu-Batı ilişkilerinde gözlemlenen askeri işbirliği, 1973'te Fransa Başbakanı Pompidou'ya Soğuk Savaş'ın yakında sona ereceğini düşündürmüştür (Niedhart 2017, 25).

Ocak 1973'te Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı Parlamenterler Birliği ilk defa toplanmıştır. Helsinki Nihai Senedi'nin imzasından önce hayata geçen bu yapı, Parlamenterler Meclisi adıyla AGİT bünyesinde bir örgütsel bileşen olarak halen faaliyetine devam etmektedir. Belçika delegasyonu bu dönemde, "insan hakları" konusunun Avrupa devletleri arasındaki ilişkilerde temel ilke olması önerisini ortaya atmıştır. Sovyetler Birliği delegasyonu bu öneriyi eleştirmiştir. Sovyet Büyükelçisi Lev Mendeleviç, insanların serbest dolaşımı ve serbest kültürel ilişkiye girmesi konularına ağırlık verilmesinin daha önce üzerinde anlaşılmış gündem konularının ötesine geçmek anlamına geldiğini belirtmiştir. Varşova Paketi'nin resmi görüşünü yansıtan Polonya delegesi, insan hakları konusunun Avrupa devletlerinin davranışlarıyla bağlantılı olmadığını savunmuştur. Ayrıca bu konuyu devletlerin birbirlerine yöneltmesi durumunda, egemenlik ve içişlerine karışmama ilkeleri çiğnenmiş olacağını öne sürmüştür. Belçika, bireysel hakların İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nden kaynaklandığını ve bunun devletler tarafından kabul edildiğini vurgulamıştır. Bulgaristan, bu konunun uluslararası ilişkilerin bir konusu olmadığını iddia etmiştir (Thomas 2007, orj. 2001, 65-68).

"İnsanların serbest dolaşımı" konusunun kapsamlı olarak konuşulduğu 1972 ile 1973 yılları arasında Batı Almanya'dan Doğu Almanya'ya yapılan ziyaretler 1,5 milyondan 2,3 milyona çıkmıştır. Doğu Almanya'dan Batı'ya yapılan ziyaretler için yapılan başvurularda "acil ailevi sebepler" gibi bazı durumlarda izin verilmeye başlamıştır. McAdams bunu "*Ostpolitik*'in meyvesi" olarak tanımlamaktadır (McAdams 2004, orj. 1985, 123-124).

Kissinger, Şubat 1973'te dönemin Dışişleri Bakanı Gaston Thorn'a AGİK'e inanmadıklarını ve uzun görüşmelere gerek olmadığını söylemiştir. AGİK'le kazanılacak en iyi şey Kissinger'a göre "ya hiçbir şey ya da banal bir şeydi". Stephan Kieninger'a göre, Nixon-Kissinger ikilisi "konferansın tonunu düşürme" çabasına girişmiş; ancak Batı Avrupa'nın insan haklarıyla ilgili konuları gündeme getirme

abaları ABD'nin çabalarına galip gelmiştir. Fransız ve Alman delegeleriyle Sovyet delegeleri çok taraflı hazırlık görüşmeleri sırasında karşılıklı “bağırma müsabakası” yaparken ABD “düşük bir profil” takınmıştır. ABD Dışışleri Bakanlığı Avrupa Bürosu'nun NATO Bloku'nun için hazırladığı “insan, bilgi ve fikirlerin serbest dolaşımı” gündemini AGİK esnasında terk ettiğı Kieninger tarafından vurgulanmaktadır. Kieninger'a göre, Nixon, SALT ile Vietnam'ı birbirine “bağlıyordu”. Moskova'da Vietnam konusunun çözümü konusunda destek isteyen ABD, SSCB'nin Vietnam'ı etkileme kabiliyetinin sınırlılığını görmüştür. Asya'daki sorunlar ABD'nin AGİK ile ilgili yaklaşım geliştirmesini geciktirmiştir. Ostpolitik'in başarısız olması halinde AGİK'in başarısız olacağı fikri, Kieninger tarafından da belirtilmektedir (Kieninger 2017, 286-296). ABD'nin “düşük profilli” AGİK tutumu Avrupalı NATO ülkelerine Batı adına inisiyatif oluşturma şansı vermiştir (M. C. Morgan 2018, 115) (Savranskaya 2009, 36) (Maresca 2014, 35).

Şubat 1973'te Birinci Sepet kapsamındaki “sınırların ihlal edilmezliğı” ilkesini Cebelitarık'a uygulanmamasını söyleyen İspanya, Cebelitarık üzerinde hak iddia etmiştir. İrlanda Cumhuriyeti'nin Kuzey İrlanda'yla Batı Almanya'nın Doğu Almanya'yla birleşme isteklerini belirtmiştir. Sınırların barışçıl olarak değıştirilebilmesi hakkı, Batı Bloku içerisinde talep edilmekteydi. 1973 başında üye sayısı dokuza çıkan AT, kendi üyeleri arasındaki sınırları kaldırmayı düşünmekteydi. SSCB, sınırlar konusunda, 2625(XXV) sayılı, 24 Ekim 1970 tarihli ve “Devletler Arasında Birleşmiş Milletler Şartı'na Uygun Şekilde Dostane İlişkiler Kurma ve İşbirliğı Yapmaya Dair Milletlerarası Hukuk İlkeleri Hakkındaki Bildiri” (kısaca 1970 BM Dostane İlişkiler Kurma Bildirisi) başlıklı Birleşmiş Genel Kurulu Kararının şu hükmüne atıfta bulunmuştur: “Her devletin, herhangi bir devletin mevcut milletlerarası sınırlarını ihlâl etmek için veya ülke uyuşmazlıkları ve devlet sınırları ile ilgili problemler de dahil, milletlerarası uyuşmazlık çözme aracı olarak kuvvet kullanma tehdidinden veya kuvvet kullanmaktan kaçınma görevi vardır.” SSCB, hükümde geçen “sınır ihlali” ve “kuvvet kullanma tehdidi” kavramlarının birbirinden ayrılması gerektiğı fikrini sonunda kabul ettirmiştir. SSCB'nin bu ayırmadaki hedefi, “ihlal” kelimesinin tercümesinden (*nenaruşimost*) doğan aksaklıklara mahal vermemek ve “sınırlar” konusunu ayrı bir ilke olarak kabul ettirmektir. AT'nin yeni üyesi Britanya'nın bu ayrımı çok çabuk kabul etmesi Batı Almanya'yı kızdırmıştır (Thomas 2007, orj. 2001, 70) (Davy 2009, 8) (BM Enformasyon Merkezi 2007).

“Sınırların ihlal edilmezliği” ilkesi, Sovyetler Birliği açısından Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı açısından en önemli ilkesi olmuştur. Demir Perde lkelerinin mevcudiyeti, Almanya’nın bölünmüşlüğü, Baltık ve Orta Asya lkelerinin SSCB sınırlarında kalması, sınırların değiştirilmemesinden geçmekteydi.

şubat 1973’te Doğu Bloku’nun nc Sepet tartişmalarıyla ilgili görüşlerini bilmiştir. Avusturya Delegasyonu şefi Helmut Liedermann’ın özellikle gençler arasındaki temasın arttırılması için özgürlüğüne değinmesiyle “kültürel temas” tartişması başlamıştır. Polonya Delegasyon şefi Adam Willmann, SSCB Dışışleri Bakanı Gromiko’nun kültürel temas konusundaki Sovyet görüşünde olduğu gibi, ancak devletlerin egemenliğine ve içişlerine müdahale etmemek kaydıyla kültürel temasın gerçekleşebileceğini vurgulamıştır. Polonya’ya göre, dolaşımda olacak bilgilere sınırlandırma getirilmesi “detantın amaçlarını” doğru yansıtmak adına gerekliydi. Devleti merkeze alan bu görüşe, İtalya devletler arasındaki ilişkilerin bile bireyler arasında ilerlediğini, Vatikan göçmen işçilerle ilgili devletlerin insani sorumluluğu olduğunu, İşvire insanların birbirleriyle ilişkilerinde iyi hisler geliştirmesi gerektiğini, Hollanda bireylerin kültürle temasının devletlerin kontrol edemeyeceğini vurgulayarak yanıt vermiştir (Ferraris, ve diğerleri 1979, 18).

Brejnev, Richard Nixon, Valry Giscard d’Estaing, Helmut Schmidt ve Harold Wilson gibi Batı Bloku liderlerine Hollanda Delegasyonunun bu şiddetli talepleriyle ilgili şikayetlerde bulunmuştur. Brejnev’e göre nc Sepet hükümlerinin uygulandığı güvenlik “gvensizlikti” (Morgan, ve diğerleri 2008, 185-186).

Fikirlerin dolaşımı konusu, Doğu Bloku’nun kesin reddiyle hazırlık görüşmelerinde kabul edilmemiştir. Bu konu, Doğu Avrupa’yı bölmüştür. Ferraris ve diğerlerinin notlarına göre, Polonya Moskova’nın düşüncesine yakın bir şekilde, bilginin sınırlandırılması sonucuyla gelmiştir. Thomas’ın çalışmasına göre, AĞİK sürecinde daha liberal bir politika uygulayan Macaristan Batı Bloku’yla yakınlaşmaya çalışmaktaydı. Dışışleri Bakanı Janos Pter, “insanların ve fikirlerin serbest dolaşımı” hükmünün uygulamada olmamasını “Soğuk Savaş’ın son kalıntısı” diye nitelendirmiştir. “İnsanların dolaşımı” hükmü kabul edilse de “fikirlerin dolaşımı” yeterli desteği görememiştir (Thomas 2007, orj. 2001, 74) (Ferraris, ve diğerleri 1979, 18).

SSCB, AGİK bünyesinde Diplomatik Komite adı verilecek bir danışma organı kurulmasını önermiştir. Bu öneriyi Bulgaristan desteklerken, Romanya takip toplantılarının tüm üyelere uygun olması için gevşek bir çerçevede tutulması gerektiğini belirtmiştir. Polonya, yine Helsinki’de gerçekleşen 19-28 Haziran 1972 tarihli Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (UNESCO) Devletlerarası Avrupa Kültür Politikaları Konferansı’nın (EUROCULT) “manevi ürünlerin yayılması” hükmünün yanlış anlaşıldığını belirtmiştir. “Bireylerin manevi zenginleşmesinin desteklenmesi” Polonya’ya göre devlet kontrolünde olmalıydı (Ferraris, ve diğerleri 1979, 18-19) (UNESCO 1972, 33).

McAdams, 1973 senesinde Batı Almanya ile Doğu Almanya’nın aynı anda BM üyesi olmasını önce UNESCO üyeliğine başvuru yapmasına bağlamaktadır. Erich Honecker’in “tarihi öneme haiz bir olay” olarak tanımladığı BM üyeliği McAdams’a göre, UNESCO üyeliğinde Batı Almanya Doğu Almanya’yı desteklemiştir. Alman Demokratik Cumhuriyeti’nin retorik ile pratiği arasındaki ayrımı McAdams, “Doğu Almanya’nın politik muğlaklığı” şeklinde tanımlamıştır (McAdams 2004, orj. 1985, 139-140).

Çok taraflı hazırlık görüşmelerinin ikinci oturumu, Sovyet temsilcisi Mendeleviç’in ABD’yi Avrupa’dan uzaklaştırmak istemediklerini belirtmesi ve Macaristan delegasyonunun Finlandiya Dışişleri Bakanı Ahti Karjalainen’in 50. doğum gününü kutlamasıyla kapanmıştır (Ferraris, ve diğerleri 1979, 19). EUROCULT’ta belirtilen kültürel, sanatsal ve manevi hükümlerin tartışılması, insanlara güzel hislerle yaklaşılması çıkarımının ve doğum günü kutlamasının AGİK müzakere tutanaklarına yansımaya yol açtığı görülmektedir.

Üçüncü oturum AT ve NATO adına Fransa temsilcisi Gérard André tarafından açılmıştır. Batı Bloku, AGİK sepetlerinin incelenmesi işinin çeşitli uzmanlara delege edilerek bu uzmanların çeşitli başkentlere yollanması yönünde karara vardıklarını açıklamıştır. Sovyetler Birliği vakit kaybetmeden çalışma gruplarının oluşturulması yönünde karar verdiklerini birkaç kez üyelere tekrar etmiştir. Mart 1973 tarihinde çalışma grupları geçen sürede oluşumuna ve uzmanlar seçilmiş ve Sepetlerin kapsadığı ilkelerle ilgili çalışmalar başlamıştır. O gün Polonya, AGİK Birinci Sepet yol gösterici ilkelerinin BM’nin 1970 tarihli “Devletler Arasında Birleşmiş Milletler Şartı’na Uygun Şekilde Dostane İlişkiler Kurma ve İşbirliği Yapmaya Dair Milletlerarası Hukuk

İlkeleri Hakkındaki Bildirisi” ile “Uluslararası Güvenliğin Güçlendirilmesi Bildirisi” temel alınarak yapılması gerektiğini vurgulamıştır. Federal Almanya Cumhuriyeti Doğu Avrupa ülkeleri desteğiyle şu yedi ilkeyi öne sürmüştür: sınırların ihlal edilmezliği, toprak bütünlüğü, askeri güç kullanmaktan kaçınma, egemen eşitlik, bağımsızlık, içişlerine karışmama ve uyuşmazlıkların barışçıl çözümü (Ferraris, ve diğerleri 1979, 19-20).

Thomas, bu yedi ilkenin aslında aynı gün Doğu Almanya tarafından yol gösterici ilke arayışının sonucu olarak ortaya atıldığını belirtmektedir. NATO/AT kanadı, “insan, bilgi ve fikirlerin serbest dolaşımı ve kültürel ilişkileri” ile “ulusların kendi kaderini tayin hakkı” ilkelerinin yol gösterici ilkeler olması için yoğun talepte bulunmuştur. İnsan hakları temelli ilke tartışmalarına dört tarafsız ülke Finlandiya, Avusturya, İsveç ve İsviçre de katılmıştır (Thomas 2007, orj. 2001, 68-69).

Mart 1973’ün başında oluşturulan AGİK çalışma grupları, Möckli’nin anlatımıyla aşağıdan yukarıya (*bottom-up*) yaklaşımıyla proje hazırlamaktaydı. Aşağıdan yukarıya yaklaşımının AGİK görüşmelerine uygulanması, Möckli tarafından, “referans alınacak koşulların taslağının müştereken hazırlanması ve ilgili gündem maddelerinin belirlenmesi öncesinde, mevcut tüm önerilerin açık uçlu bir çalışma grubunda görüşülmesi” olarak tanımlanmıştır. Her çalışma grubunun farklı sepetlere eklenecek ilke önerilerini değerlendirmesi için AGİK’in örgüt yapısının daha esnek olması gerekli görülmüştür. İsviçre, örgütsel esnekliğin sağlanması için “gayriresmi mini gruplar” oluşturulmasını teklif etmiştir. Başta destekçi bulmayan bu teklif kısa bir süre içinde kabul edilmiştir. Möckli’nin incelemesine göre, aşağıdan yukarıya yaklaşımı AGİK’i “bürokratik bir proje” haline getirmiştir (Möckli 2009, 114, 120, 134).

Mart 1973 tarihinde, Sovyet delegasyonu, BM Uluslararası Güvenliğin Güçlendirilmesi Bildirisi ile Birinci Sepet ilkeleri arasında bağlantı kurmuştur. 5 Mart’ta İsviçre temsilcisi Büyükelçi Brunner, Sovyetler Birliği’nin özel bir talebine uyan bir çalışma raporu sunmuştur. Buna göre, ilkelerin birbirleri arasında mantıksal bağlar olsa da her ilke ayrı ayrı özerk değerlendirilecekti. Ferraris ve diğerleri, bunun “sınırların ihlal edilmezliği” ilkesinin ayrı bir ilke olarak kabul edilmesi anlamına geldiğini kaydetmiştir. İtalya delegasyonunun müzakere tutanağını içeren 1979 tarihli rapora göre, Batı Almanya’nın Doğu Avrupa’nın desteklediği ilkeleri ortaya koyması,

Ostpolitik'in Batı Bloku'nun "sınır değişikliği" kavramını "ulusların kendi kaderini tayini" kavramından ayrı bir ilke olarak ortaya çıkmaması yönündeki pozisyonunu yıkmıştır. 1970 BM'nin "Devletler Arasında Birleşmiş Milletler Şartı'na Uygun Şekilde Dostane İlişkiler Kurma ve İşbirliği Yapmaya Dair Milletlerarası Hukuk İlkeleri Hakkındaki Bildirisinde" bir arada geçen "sınır değişikliği" ile "halkların kendi kaderini tayini" ilkeleri AGİK'le birbirinden ayrılmıştır (Ferraris, ve diğerleri 1979, 21).

Soğuk Savaş bittikten yirmi yıl sonrasında geriye doğru bakan Davy'ye göre, İkinci Dünya Savaşı sonrası sınırların AGİK'le onanması Doğu Prusya bölgesindeki toprakların Polonya'da kalmasından dolayı Polonya Birleşik İşçi Partisi Merkez Komitesi Genel Sekreteri Edward Gierek'e göre memnuniyet verici bir gelişme olsa da SSCB'ye "faydalı olmamıştır" (Davy 2009, 16).

Mart 1973'te İtalya delegasyonu çalışma grubunun "siyasi güvenlik" konusun kapsamlı ve muğlaklığa yer vermeyecek şekilde ele alması ve ilkelerin uygulamalı açıklamasını içermesi gerektiğini vurgulamıştır. Romanya, "kuvvet kullanımı" kavramının en önemli güvenlik incelemesi konu olduğunu ve buna karşın uygulanacak yasal yaptırımların belirlenmesi gerektiğini iddia etmiştir. 8 Mart'ta, Britanya mini grupların siyasi güvenlik konularının aciliyetlerine göre önceliklendirilmesi gerektiğini belirtmiştir. Malta, Akdeniz güvenliğinin konferans dışına itilmemesi gerektiğini vurgulamıştır. Akdeniz'de gemilerin manevralarına ilişkin tedbirler (CBM) kapsama dahil edilmeliydi. 9 Mart 1973'te "siyasi güvenlik" mini grubu oluşturulmuştur. Bu mini grupla ilgili SSCB'nin talebi uygulama yöntemlerini içermesi ve İsviçre'nin sunduğu uyuşmazlıkların barışçıl çözümlerini içermesi olmuştur. 12 Mart 1973'te mini grup sadece İngilizce dilinde yaptığı oturumla çalışmalarına başlamıştır. Daha hızlı sonuçlar almak için esnek bir çalışma stiliyle devam etmeye karar verilmiştir (Ferraris, ve diğerleri 1979, 23).

Burada belirtilen müzakere tutanakları ile Möckli'nin mini gruplar üzerine açıklamaları, bürokratik uzmanların AGİK'te yaptığı katkıları göstermektedir. "Aşağıdan yukarıya yaklaşımı", konuların teknik olarak ele alınabilmesi için hükümet üyeleri (ör: Şansölye Brandt'ın kendisi) yerine bürokratik personelinin çalışması olarak anlaşılmaktadır. Bürokratik personelden kasıt, çoğunlukla Dışişleri Bakanlığı olmak üzere ülkesine göre nadiren Dış Ticaret Bakanlığı personeli.

Yine AT adına konuşan Fransa, bir koordinasyon komitesi oluşturulması teklifi yapmıştır. Bu komite, sonuçları toplayıp önemli önerileri hükümetler toplantısına sunacaktı. Hükümetlerin bulunduğu toplantıda İsviçre, AGİK'in uyuşmazlıkların barışçıl çözümü fonksiyonu olması gerektiği görüşünde ısrar etmiştir. Polonya, AGİK'in mali ve örgütsel sorunlarının incelenmesi bir grup kurulmasını önermiştir. Norveç'in girişimiyle, çalışma grubu "siyasi güvenlik" bulgusu olarak karşılıklı ve dengeli kuvvet indirimi (MBFR) konusunu katılımcılarla paylaşmıştır. Sovyetler Birliği, askeri ve siyasi konular arasında herhangi bir bağlantı olmaması yönündeki pozisyonunu değiştirmedeği görülmüştür. İsveç MBFR ile AGİK arasında bağ kuran bir belge sunmuştur. Bu belge, önermeler, genel hedefler, CBM ve diğer konular gibi alt başlıklara ayrılmıştır. Yugoslavya, kendisinin davet edilmediği MBFR ilkelerinin başka bir forumun konusu olduğu belirtmiştir. Fransa güvenliğın askeri ve siyasi yönleri birbirlerine bağımlı olsa da AGİK çerçevesinde bir arada kullanmaya zorlamanın gerekli olmadığını vurgulamıştır. Bu noktada, askeri ve siyasi güvenliğin bir arada değerlendirilmesinin kabul ettirilmesinin mümkün olmadığı İtalya delegasyonu tarafından belirtilmiştir (Ferraris, ve diğerleri 1979, 24).

ABD Delegasyonu Şef Yardımcısı John J. Maresca, Eylül 1972'de Moskova'da Kissinger ile Gromiko'nun AGİK'in MBFR süreçlerinin paralel işletilmesi karşılığında anlaşmaya vardığını ifade etmiştir (Maresca 1988, 113). Tarafsız/Bağılantısızların Viyana MBFR görüşmelerine dahil edilmemesinin verdiği kırınglık sebebiyle, Yugoslavya 15 Mart 1973'te AGİK'in silah indirimi kapsamında değerlendirilmemesi gerektiği tepkisini vermiştir (Freeman 1991, 65).

Mart 1973 tarihinde, çalışmalarını devam ettiren Birinci Sepet çalışma grubunun yanı sıra ikinci ve üçüncü sepet için de gruplar oluşturulmuştur. Birinci Sepet kapsamında değerlendirilecek tüm önerilerin üyelere toplanması tamamlanmıştır. Polonya AGİK'in mali ve teknik sorunları için bir çalışma grubu oluşturulması önerisini yinelemiştir. 20 Mart'ta SSCB, Avrupa programı oluşturabilmenin en önemli görev olduğunu ifade etmiştir. 21 Mart'ta Batı Almanya Birinci Sepet için yapıldığı gibi sırayla diğer sepetler için de taslaklar oluşturulması gerektiğini savunmuştur. SSCB, İkinci Sepet kapsamının ayrımcılığın olmaması ve üyelerin birbirlerine karşı "en fazla kayırılan ulus" statüsü olması gerektiğini savunmuştur. Bu öneri 22 Mart'ta Batı tarafından reddedilmiştir. 24 Mart-28 Mart arasında Polonya mali-teknik grubun kurulması için aktif çalışmalara başlamıştır.

Yugoslavya, AGİK usulleriyle ilgili daha önce sundukları belgenin yeni taslaklarını sunmuştur. 29 Mart'ta İsviçre "sınırların ihlal edilmezliği" ilkesinin sınırların barışçıl olarak değiştirilebileceğini reddedip reddetmediğini tartışmaya tekrar açmıştır. SSCB, barışçıl hukuki düzenlemelerle sınırların değiştirilebileceğini ve "insan hakları" ile "ulusların kendi kaderini tayini hakkı" ilkelerinin eklenmesini kabul etmiştir. İtalya delegasyonu, Üçüncü Sepetin ilk görüşmesini "hayal kırıklığı verici" olarak nitelendirmiştir (Ferraris, ve diğerleri 1979, 25-27).

Nisan 1973 tarihinde ilgili çalışma grubunun Doğu Bloku'nun daha önce sunduğu BM Şartı ile BM Genel Kurulu Bildirileri temelinde çalışmalar yaptığı, Ferraris ve diğerleri tarafından sunumlardan gözlemlenmiştir. 5 Nisan'da ilkelerin birbirleriyle ilişkisi konusu son kez tartışılmıştır. Burada üç görüş ortaya çıkmıştır:

- (1) Birbiriyle ilişkili: Bu görüş, İtalya ve Fransa başta olmak üzere Batı Bloku tarafından ileri sürülmüştür. Buna göre, ilkeler birbirleriyle ilişkili olmak üzere birbirlerinden bağımsızdır.
- (2) Birbiriyle bağımlı: Bu görüş, Romanya tarafından ileri sürülmüştür. Buna göre, ilkeler birlikte organik bir bütünü oluşturur.
- (3) Birbirinden bağımsız: Bu görüş, SSCB ve Doğu Almanya başta olmak üzere Doğu Bloku tarafından ileri sürülmüştür. Buna göre, her ilke tekil ve birbirinden ayrı değerlendirilir.

Tartışma sonucunda, Batı Bloku Üçüncü Sepet konusunda başarı elde etmek için taviz vermiş ve ilk defa Doğu Bloku tarafından AGİK öncesinde ortaya atılan AGİK'in siyasi bloklardan uzak bir toplantı olması gerekliliği ilkesine atfen, ilkelerin birbirinden bağımsız olması kabul edilmiştir (Ferraris, ve diğerleri 1979, 27).

Nisan 1973'te Polonya kültürel temaslar, Çekoslovakya eğitim işbirliği ve Doğu Almanya bilginin yayılmasına dair belgelerini sunmuştur. Doğu Bloku'nun Üçüncü Sepet önerileri Batı Bloku için kısıtlayıcı gelmiştir. 4 Nisan'da SSCB, "insani temas" kavramının kültürel işbirliği içerisinde değerlendirilmesi gerektiğini, daha serbest dolaşım hakkı tanınması içişlerine müdahale anlamına geleceğini savunmuştur. SSCB'ye göre insani temaslar ikili ilişkilerle belirlenmesi gereken bir konuydu. 6 Nisan'da hazırlık görüşmelerinin üçüncü oturumunun son günüydü. Fransa, AGİK'in üç etaptan oluşacağını ilan etmiştir. SSCB önderliğinde Doğu Bloku, Fransa'yı

zamanlamanın gecikmesinden ötürü eleştirmiştir. Büyük çoğunluk, verimli sonuçlar çıkması halinde sürenin önemli olmadığı ve zamana karşı yarışılmadığı sonucuna varmıştır (Ferraris, ve diğerleri 1979, 28). “Sınırlar” konusunda istediğine yakınına alan SSCB’nin diğer sepetlerle vakit harcamak istemediği anlaşılmaktadır. Sınırların ihlal edilmezliği, SSCB için Almanya’nın ayrı tutulması, tüm Baltık bölgesinin ile Finlandiya, Polonya, Romanya ve Çekoslovakya’nın doğudaki bazı kısımlarının kendi topraklarında kalması anlamına geliyordu (Maresca 1988, 107-108).

Nisan 1973’ün sonu itibarıyla, mini gruplar diğer askeri müzakerelere atıfta bulunan belgeler sunduğunda, SSCB ve Fransa AGİK’in başka müzakerelerle bağlantısını İtalyan heyetinin tutanağına göre “yüzüncü kez” reddetmiştir. Hazırlık görüşmelerinin dördüncü oturumunun başlangıcı, tarafların pozisyonlarını zor değiştirdiği bir dönem olarak değerlendirilmektedir. Almanya ve İspanya teklifiyle Akdeniz güvenliğiyle ilgili çalışma yürüten mini grubunun çalışmaları sonuca varamamıştır. Finlandiya’nın uyuşmazlıkların barışçıl çözülmesini ön gören taslak çalışması, SSCB tarafından reddedilmiştir. Zira Finlandiya’ya göre, AGİK uluslararası uyuşmazlıkların bir çözüm organı olmalıydı. SSCB’ye göre, bu alan devletlerarası bir statüde kalmalıydı. 11 Mayıs’ta Mali Komite, 17 Mayıs’ta Siyasi Komite konusunda katılımcılar anlaşmaya varmıştır. 1970 BM Dostane İlişkiler Bildirisi güvenliğin siyasi ve askeri yönlerini birlikte tanımlamış, Doğu Bloku bu alanın ayrı kalması isin defalarca tartışmaya müdahalede bulunmuştur. Bu konuda varılan anlaşma, ikisi arasında mavi bir alan olduğudur. Buna göre, siyasi bloklaşmayı dışarıda bırakmak kaydıyla, siyasi ve askeri güvenlik iç içe değerlendirilecekti. Bu yorumlamanın Brejnev Doktrini’ne önlem niteliğinde olduğu görülmektedir (Ferraris, ve diğerleri 1979, 30-32).

Birinci Sepet kapsamına Akdeniz güvenliğini ekleme konusunda etkin şekilde çalışan Malta, Mayıs ayının son günlerinde Akdeniz sahilindeki Arap ülkelerinin de AGİK kapsamına dahil edilmesini önermiştir. Malta Delegasyonu Şefi Evarist Vincent Saliba’nın çabalarıyla Fransa, İspanya ve Yugoslavya’nın desteğini kazanarak Kuzey Afrika ülkelerinin gözlemci statüsü kabul edilmiştir. Malta’nın önerisi Fransa tarafından proje haline getirilmiştir. İtalya, İspanya ve Türkiye bu projeyi büyük katkı sağlamıştır. Böylece Monako’nun üye olarak katıldığı 28 Mayıs 1973’te, gözlemci statüsüyle Fas da görüşmelere katılmıştır. Ortadoğu sorununun AGİK kapsamına alınma ihtimali, tartışmaya yol açmıştır. Romanya’nın Cezayir, Tunus gibi Akdeniz

Sepet (sınırların barışçıl olarak değiştirilebileceği) ve Üçüncü Sepet (insani temas ve bilginin yayılması) ile ilgili uzun süre koruduğu pozisyonunu değiştirmiştir (Möckli 2009, 117-118).

ABD, Avrupalı müttefiklerin AGİK'i NATO'nun yerine bir alternatif olarak görmesi ve/veya önceliği AGİK'e vermesi halinde NATO'nun zarar görmesinden çekindiğinden, müttefiklere nüfuz etme denemelerinde bulunmuştur. Kissinger, NATO San Clemente konuşmasında, Sovyetlerin Doğu Avrupa'dan çekileceğini düşünmenin “delilik” olduğunu ve AGİK NATO'ya zarar verecek kadar dramatik olmaması gerektiğini söylemiştir. Batı Almanya Dışişleri Bakanı Walter Scheel, buna karşılık “Avrupa Topluluğu'nu siyasi gelişime AGİK kadar teşvik eden başka bir şey olmadığını” söylemiştir. Scheel, ABD'nin Avrupa güvenliğinde etkisinin devam etmesi için AGİK'e ABD'yi Avrupa'nın (aslında çoğunlukla Batı Almanya'nın) davet ettiği uyarısında bulunmuştur. Hollanda Dışişleri Bakanı Max von der Stoel, NATO'nun Avrupa'daki ilişkilerinin geleceğinin AGİK'in sağlamayı önerdiği açıklık ve serbestlik ilkelerinden geçtiğini vurgulamıştır (Kieninger 2016, 235-236). Möckli, Morgan ve Kieninger'ın bu tezde faydalanan çalışmalarına göre, AGİK'in “insan hakları” başta olmak üzere daha kapsayıcı hale getirilmesinde, en büyük Avrupa Topluluğu ile tarafsız-bağılantısızların payı olmuştur. Hazırlık görüşmelerinde ABD'nin kayda değer bir öneri vermemesi, Batı Avrupa ülkelerine Batı Bloku ve NATO'yu temsil etme imkânı verdiği görülmektedir.

İkinci Sepet, üzerinde diğer sepetlere daha az tartışma doğuran sepettir. Möckli, buna rağmen İkinci Sepetin “gölgesinin diğer sepetlere düştüğünü” vurgulamaktadır. Daha az tartışma doğurmasının sebebi, detantın ilk tahlilde Batı ile Doğu Avrupa arasındaki ekonomik ilişkilerin düzeltilmesi olarak anlaşılmıştır. Buna rağmen, Sovyetler Birliği'nin AGİK'e eklemeye çalıştığı “en fazla kayırılan ulus” ve “ayrımcılığın olmaması” hükümleri kabul edilmemiştir. Buna misilleme olarak, SSCB önderliğindeki Doğu Bloku da ticari ve teknolojik bilgilerin paylaşılmasına dair Batı taleplerini reddetmiştir. Möckli'nin çalışmasına göre, Moskova Batı teknolojisine hazırlık görüşmeleri sırasında daha az ilgi göstermiştir (Möckli 2009, 121).

Doğu Avrupa'nın İkinci Sepetle ilgili yaklaşımı genel olarak kendilerine katkıları olacaktıydı. Polonya Dışişleri Bakanı Stefan Olszowski, AGİK'in Avrupa ülkelerine ekonomi, teknoloji ve bilim alanlarında işbirliği fırsatı sunacağını ifade

etmiştir. Çekoslovakya Dışişleri Bakanı Bohuslav Chňoupek’e göreyse, AGİK yakıt, mühendislik, kimya, deniz-kara taşımacılığı ve iletişim alanlarındaki “sorunlara ortak çözümler” sunacaktı (Thomas 2007, orj. 2001, 74).

Çok taraflı hazırlık görüşmeleri sonrasındaki dönemde, Sovyetler Birliği’nin uluslararası itibarı “başarılı” diplomasisi sayesinde artmıştır. Kremlin artık Batı Bloku tarafından bir ortak olarak kabul edilmekteydi. Brejnev, Batı Almanya’yı ziyaret eden ilk Sovyet lideri olmuştur. Batı Almanya Şansölyesi Willy Brandt, Brejnev’e spor bir BMW hediye etmiştir. SSCB’nin Batı Almanya açılımı sayesinde, Batı Almanya’ya satılan Sovyet enerji kaynakları ve pamuk adetlerinde artış görülmüştür. Buna karşılık Sovyetler Birliği, Batı Almanya’dan ekipman, teknoloji ve sarf malzemesi ithal etmeye başlamıştır (Zubok 2007, 229-230).

3.2.2. Birinci Etap Görüşmeleri: Siyasi Değişiklikler ve Müzakereler

Hazırlık görüşmelerinin bitişinden Helsinki Nihai Senedi’ne kadar olan dönemde, Doğu-Batı ilişkilerinde “dramatik” gelişmeler yaşanmıştır. Arap-İsrail Savaşları sonrası petrol fiyatlarındaki artışı, sanayileşmiş ülkelerin jeopolitik ve ekonomik zayıflıklarını ortaya çıkarmıştır. 1974 senesinde, Portekiz Devrimi olduğunda komünistlerin güçleneceği korkusu yaşanmıştır. Aynı senede gerçekleşen Yunanistan Darbesi sonrası, Türkiye’nin Kıbrıs müdahalesi gerçekleşmiştir (M. C. Morgan 2018, 111).

Helsinki görüşmelerinin üç etabı boyunca, Batı Bloku’nda önemli hükümet değişiklikleri gerçekleşmiştir. Ted Heath başbakanlığındaki Britanya Muhafazakâr Partisi hükümeti seçimleri, Harold Wilson liderliğindeki İşçi Partisi’ne kaybetmiştir. Fransa Başbakanı Georges Pompidous kansere yenik düşmüştür. Batı Almanya Şansölyesi Willy Brandt casus skandalıyla, ABD Başkanı Richard Nixon, “Watergate” adıyla bilinen Demokrat Parti’yi dinleme skandalıyla “küçük düşürücü bir şekilde” istifa etmek zorunda kalmıştır (M. C. Morgan 2018, 111).

Brandt’ın istifasında, bir seks skandalını örtbas etme niyetinin yanı sıra, en yakın yardımcılarından Guenther Guillaume’un Doğu Alman Gizli Servisi Stasi adına çalışan bir casus olduğunun ortaya çıkması etkili olmuştur. Kremlin Stasi’nin bu faaliyetini onaylamamış, ancak Doğu Almanya lideri Honecker ile Stasi Şefi Erich

Mielke casusluk faaliyetinde ısrar etmiştir. Brejnev, kişisel olarak dost bildiği Brandt'ın istifasıyla hayal kırıklığına uğramış ve Honecker'e kızgınlık duymuştur (Zubok 2007, 231-241). Bu sebeplerden, Birinci Etap görüşmelerinin önemli bir uluslararası gündem baskısıyla başladığı anlaşılmaktadır.

AGİK'in Birinci Etabı, 3 Temmuz 1973 tarihinde Helsinki'de Finlandiya Cumhurbaşkanı Urho Kekkoken'in konuşmasıyla başlamıştır. Kekkoken çıkar ve prestijin büyük ülkeler kadar küçük ülkelerin de hakkı olduğunu şu sözlerle açıklamıştır: "Avrupa ülkeleri eşit, fakat farklıdır." Finlandiya'nın askeri ittifaklarla değil, tarafsızlık ve iyi ilişkilerle güvenliği sağladığını, çift taraflı ilişkilerle barışın sağlanması çok karmaşık olduğundan tarafsız Finlandiya'nın aracı olarak bu inisiyatifi değerlendirdiğini ve bazı kazanım ve tavizlerle karşılıklı uzlaşmaya varmanın Avrupa'nın geleceği açısından ne kadar önemli olduğunu vurgulamıştır (CVCE 1973). Kekkoken konuşmasında AGİK'in mottosunun "güvenliğin çitler örerek değil kapılar açarak sağlanır" olduğunu ifade etmiştir. 3-7 Temmuz 1973 tarihleri arasında gerçekleşen Birinci Etap görüşmelerinde, hazırlık görüşmelerinde hazırlanan "Mavi Kitap", katılımcılarca onaylanmıştır. Hükümet seviyesinde gerçekleşen Birinci Etap, Çok taraflı hazırlık görüşmelerinde hazırlanan evrakın onaylandığı formalitelerle geçmiştir (M. C. Morgan 2018, 109) (Thomas 2007, orj. 2001, 73).

Kanada ve Britanya Dışişleri arşivlerini inceleyen Michael Cotey Morgan'ın çalışmasına göre, Helsinki, AGİK büyüklüğünde bir konferansa ev sahipliği yapabilecek bir kapasiteye sahip olmadığını düşündüklerinden ve Batı Bloku liderlerin kendi ülkelerine daha yakın mesafede bulduklarından, AGİK'in İkinci Etabını Cenevre'de yapma kararı almıştır. Bu yüzden 18 Eylül 1973 tarihinde başlayacak Cenevre Etabı için Cenevre Uluslararası Konferansı Merkezi (CICG) ayarlanmıştır (M. C. Morgan 2018, 109).

3.2.3. İkinci Etap Görüşmeleri: İlkelerin Kabul Edilmesi

Cenevre görüşmeleri, Freeman tarafından "AGİK görüşmelerinin en zor etabı" olarak tanımlanmaktadır. Bu zorluk, Helsinki ilkelerin Doğu ve Batı Bloku açısından üstünlüğündeki farklılıklardan kaynaklanmıştır (Freeman 1991, 62). Bir başka zorluk zamanlama tahminleriyle ilgilidir. Eylül 1973'te Cenevre'ye giden delegasyonların İkinci Etap görüşmelerin ne kadar sürede sonuca varacağı konusundaki beklentileri

birbirlerinden çok farklı olmuştur. Bazı ülkelerin delegasyonlarının Cenevre toplantılarının birkaç ayda sonuca varacağını düşünmekteydi. İtalya delegasyonundan Mario Alessi'nin verdiği röportaja göre, yazın Cenevre'ye varan İtalya ekibi soğuk İsviçre kışını yazlık elbiseyle karşılamıştır. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği AGİK Delegasyonu Şefi Anatoli Kovalev'in röportajına göre, Kovalev Brejnev'den delegelerin Cenevre'ye ailelerini ve tercümanlarını da götürebilmesi için izin almıştır. Diğer temsilcilerden “daha hazırlıklı” davranan Finlandiya Delegasyonu Şefi Jaako İloniemi'nin ailesinin yanı sıra atını da Cenevre'ye götürmüştür. Cenevre toplantılarına katılan diplomatik temsilciler, kişisel harcamaları için devletten önceki Finlandiya toplantılarına nazaran daha büyük istihkak almıştır (M. C. Morgan 2018, 115-116).

AGİK söylemde blok diplomasisi dışında bir konferans olsa da Cenevre görüşmeleri eylemde blokların ortak görüşlerini ortaya çıkarmıştır. NATO adına Fransa, Varşova Paktı adına SSCB ve tarafsız-bağılantısızlar adına Yugoslavya kendi yorumlarını oturum gündemine sunmuştur. Varşova Paktı'nın Aralık 1973'e gelindiğinde sepetlerin yorum ve müzakere sorumluluklarını ülkeler arasında paylaştırdığı görülmüştür. Birinci Sepet (güvenlik) SSCB, İkinci Sepet (ekonomi, bilim ve teknoloji) Doğu Almanya ile Macaristan, Üçüncü Sepet (insani) Polonya ile Bulgaristan ve Dördüncü Sepet (takip) Çekoslovakya tarafından üstlenilmiştir. Varşova Paktı ülkelerinin Batı'yla yakınlaşması, Doğu Avrupa üzerindeki Moskova kontrolünün kaybolacağı korkusunu doğurmuştur. KGB Şefi Yuri Andropov, Doğu Bloku ülkelerini izlemesi için Sergey Kondraşov'u Cenevre'ye yollamıştır. Bu paranoyanın Doğu ve Batı Avrupa ülkelerinin birbirlerine çok fazla güvenememesi sebebiyle gerçekleşmediği görülmektedir (Thomas 2007, orj. 2001, 76-78). Sovyetler Birliği'nin Cenevre'de Birinci Sepet üzerine yoğunlaşması, Avrupa sınırlarının değiştirilmemek üzere “dondurulması” ve devletlerin başka devletlerin topraklarında hak iddia etmemesini sağlamak amacıyladır (M. C. Morgan 2018, 110).

1973'te AGİK'in askeri boyutu görüşülürken barış için kilit unsurun “sınırların ihlal edilmezliği” olduğunu özellikle SSCB tarafından vurgulanmıştır. Böylece, II. Dünya Savaşı sonrası statükoyu sürdürmek adına Sovyetler Birliği için bu ilkenin en önemli ilke olduğu görülmektedir. Gromiko'nun ikinci vurgusu, konferansın süresini kısa tutmak adınadır. Burada, aynı hazırlık görüşmelerinde görüldüğü gibi, Batı Bloku'nun “insani temas” ve “insan hakları” konularına girmeden toplantıyı

sonlandırma stratejisi güdüldüğü anlaşılmaktadır. SSCB, “sınırların ihlal edilmezliği” ilkesinin Dekalog’un I. ilkesi olması için yaptığı çabalara rağmen bu ilke, “egemen eşitlik, egemenliğin doğasında bulunan haklara saygı” ve “tehdit ya da kuvvet kullanımından kaçınma” ilkelerinin ardından üçüncü sırayı almıştır. Batı Bloku’nun temel tezi, I. ve II. ilkelerin güvenliğin sağlanması için en önemli ve birbiriyle girift iki ilke olduğudur (Freeman 1991, 62-63) (M. C. Morgan 2018, 82).

ABD’nin Vietnam ve Arap-İsrail savaşlarını AGİK’ten daha öncelikli gördüğü görmesi, Batı adına Avrupa Topluluğu’nun öncü olmasını sağlamıştır. AT, insan haklarının insanlar arasında takip edilen bir konu olmasını en başından beri arzulamıştır. Fransa kültürel ilişkiler, Britanya ise bilginin serbestçe yayılması konularıyla ilgilenmiştir. Batı Almanya, insanlar arasındaki ilişkiler konusunu Doğu Bloku’yla yüzleşme yaşamadan takip etmiştir. Hollanda, AT’de insan hakları konusunu yer yer karşı karşıya gelerek en sert şekilde savunan ülke olmuştur. AT’nin AGİK çabaları, AT üyesi olmayan, ABD, Kanada, Türkiye, Portekiz, Yunanistan ve İrlanda gibi NATO üyelerini de “insan hakları” tartışmasına çekmiştir. Finlandiya, Yugoslavya, Malta, Avusturya, İsveç ve İsviçre’den oluşan tarafsız-bağılantısızların da kendi insan hakları gündemlerini geliştirdikleri söylenebilir. Bilhassa Yugoslavya bu alanda sık sık kendi metinlerini katılımcılara sunmuştur. Varşova Paktı ile NATO’nun insan haklarını AGİK kapsamında tutmak için karşılıklı uzlaşmaya varmasında Yugoslavya’nın Cenevre’deki çabaları önemlidir (Thomas 2007, orj. 2001, 76-79).

Cenevre görüşmelerinde, Sovyetler Birliği’nin Birinci Sepet konularında “minimalist” bir tutum takındığı görülmüştür. Bunun sebebi, askeri ve siyasi güvenlik konuları üzerinde genel tartışma yapılmadan anlaşma isteğidir. Cenevre görüşmelerinin yapılabilmesi, Brejnev’in MBFR’ı (1973-1989 Viyana Süreci) “şaşırtıcı bir şekilde” kabul etmesinde yatmaktadır (Freeman 1991, 64-66). Bilindiği üzere, SSCB’nin kara ordusu Avrupa’ya askeri müdahalelerde bulunabilmesini sağlamıştır. NATO’nun temel amacıysa Avrupa’daki Sovyet askeri personelinin varlığını “budamak” olduğu anlaşılmaktadır. SSCB’nin AGİK’i sürdürebilmek NATO’nun koyduğu MBFR şartına direnmemesi, AGİK sürecinin beklenmeyen sonuçlarından biri olduğu anlaşılmaktadır.

Yugoslavya başta olmak üzere, tarafsız-bağılantısızların Doğu ve Batı Bloku’na nazaran askeri güvenlik konusunda daha “hırslı” olduğu ifade edilmektedir. Nükleer

silahlarla güvenlik tarafsız-bağılantısızlara göre “güvenliğin olmaması” anlamına gelmekteydi. Freeman, Tarafsız/Bağılantısızların Viyana Sürecinde dahil edilmemesinin Doğu ve Batı Bloku’na karşı bir kırınglık oluşturduğunu belirtmektedir (Freeman 1991, 65). Bu yüzden, Tarafsız/Bağılantısızların Cenevre’de daha talepkâr davrandıkları görölmektedir. Önceki başlıklarda açıklandığı üzere, Arnavutluk’un AGİK’e katılmamasındaki çekincelerindeki haklılık payı, MBFR örneğinde böylece kendisini göstermektedir.

Tasarlanan Avrupa Silahsızlanma Konvansiyonu’nun yapılmaması, silahsızlanma yerine CBM kapsamındaki tedbirlerin devreye sokulmasını sağlamıştır. Cenevre’de CBM kavramı “öngörülebilirlik” üzerine yoğunlaşmıştır. Helsinki Nihai Senedi’nin “büyük çaptaki manevraların bildirilmesi” gibi “Güven Arttırıcı Önlemler ile Güvenlik ve Silahsızlanmanın Bazı Yönleri Hakkındaki Belge” başlıklı bölümünün girişinde yer alan şu ifade 1975’te Cenevre’de kabul edilmiştir: “Katılımcı devletler,... özellikle katılımcıların zamanında ve net bilgi alamayacak durumda olması halinde, silahlı çatışmanın ve yanlış anlaşılma veya yanlış hesaplamanın oluşturacağı tehlikelerin azaltılmasına katkıda bulunma gereğinin bilinci içerisinde(dir)” (Freeman 1991, 66) (Sorun Yayınları 1976, 206).

Cenevre’de 21 Temmuz 1975’te askeri işbirliği konusunda üzerinde anlaşmaya varılan iki önemli husus, AGİK kapsamına deniz kuvvetlerinin alınmaması ve “askeri manevralarının önceden bildirilmesi” gibi güven arttırıcı tedbirlerin zorunlu kılınmasıdır. Yugoslavya, AGİK’te diğer ülkelerin yaklaşımlarından farklı olarak, güvenliğı özel tehlikelere maruz bırakacak askeri faaliyetlere “kısıtlamalar” getirmeyi 1974’te önermiştir. Bu kısıtlamalar, özellikle ülke sınırındaki askeri faaliyetlerle ilgiliydi. Çünkü sınırda kapsamlı bir askeri faaliyet, komşu ülkeyi rahatsız edebilecekti. Doğu ve Batı Blokları, askeri faaliyetleri üzerinde herhangi bir “kısıtlamayı” kabul etmediğinden bu öneri kabul edilmemiştir (Freeman 1991, 68-71).

Daha önce 15 Ocak 1973 tarihinde birkaç ülke tarafından farklı kavramlarla (ör: insani temas ve bilgi alışverişi) yan yana kullanılan “insani temas” kavramının, Cenevre’deki basit tanımı “seyahat etme, bilgi yayma ve diğer insani alışverişlerde bulunma özgürlüğü” olarak anlaşılmıştır. “İnsani temas” tartışması, Cenevre’de aile birleşmeleri ve gazetecilerin çalışma koşulları gibi konuları kapsayacak şekilde genişletilmiştir. Cenevre’de Batı Bloku’nun insan hakları konusunda “en coşkulu

üyeyi” Hollanda, özel yazışmaların kutsallığı konusunu tartışarak Sovyetler Birliği’ni zaman zaman sinirlendirmiştir. Liechtenstein Prensi Henri, Hollanda’nın AGİK’in bu etabındaki tutumunu “Hepimiz Sovyetlere taş atıyoruz. Hollanda bütün blok beton atıyor.” şeklinde özetlemektedir. İtalya’nın “insan hakları” adına katkısı yabancı ülkede basılan yayının özgürce ithal edilebilmesi konusuydu olmuştur. Cenevre görüşmeleri başlarında, Nixon hükümetinden “insan hakları” konusunda yeterli desteği göremeyen AT, çoğunlukla tarafsız-bağılantısızların desteğiyle Nihai Senet’e “yabancı kitapların tercümesi ve dağıtımına” ilişkin işbirliği hükümlerinin eklenebildiği görülmektedir (Snyder 2011, 22-29)

3.2.4. Üçüncü Etap Görüşmeleri ve Helsinki Nihai Senedi’nin İmzalanması: İlkelerin Devletler Açısından Anlamları

Helsinki Nihai Senedi’nin imzasından sonra devlet temsilcilerinin yaptığı konuşmalara bakıldığında, farklı devletlerin farklı bir AGİK ilkesini vurguladığı görülmektedir. Doğu Bloku için asıl önemli hususların Birinci ve İkinci Sepetler kapsamında olduğu görülürken, Batı Bloğu ile tarafsız-bağılantısızlar için Üçüncü Sepet ilkelerinin en tartışmalı hususlar olduğu tespit edilmiştir.

Helsinki Nihai Senedi, 30 Temmuz 1975’de imzalanmıştır. O gün öğleden önce, BM Genel Sekreteri Kurt Waldheim başkanlığında toplantı başlamıştır. Toplantının tutanaklara geçirilen görüşmeleri, Helsinki Finlandiya Salonu’nda gerçekleşmiştir. Bu oturumun başkanlığını Vatikan Kilisesi Kamu İşleri Konseyi Kurulu Sekreteri Monsenyör Agostino Casaroli yapmıştır (Sorun Yayınları 1976, 12-13). Vatikan’dan sonra, konuşma sırasını Büyük Britanya ve Kuzey İrlanda Birleşik Krallığı Başbakanı Harold Wilson almıştır. AGİK konferansını "1814 Viyana ve 1878 Berlin Kongreleri'nin çay partilerine benzetmiştir. "Yaşa ve yaşat" şeklinde özetlediği "detant ruhuna" övgüler yağdıran Wilson, Clement Atlee'nin "bir arada yaşamaya tek alternatif, bir arada ölümdür" sözünü hatırlatmıştır. AGİK Konferansı'nın öncüsü olarak Ostpolitik kapsamında Batı Almanya’nın doğu komşularını tanımasını göstermiştir. Nükleer silahsızlanma konusuydu ilgili Çin’in de katılacağı bir konferans önermiştir. Britanya Başbakanı Wilson, AGİK hükümlerinin sınırları değiştirmeyeceğini vurgulamıştır (Sorun Yayınları 1976, 13-17).

Britanya, AGİK temsilcisi olarak George Walden ve Brian Fall isimli iki kıdemsiz diplomatı göndermiştir. Walden'a göre, Dışişleri Bakanlığı AGİK'e düşük seviyeli diplomat göndererek Sovyetler Birliği'ne karşı güvensizliğini göstermekteydi. Londra'nın Moskova'yla işbirliğindeki güvensizliği Walden tarafından 1974'te söylediği "Rus limonunu çok sert sıkmalıyız ki kamuoyu detantın ne kadar az limonata (*juice*) verdiğini görsün" sözleriyle açıklanmaktadır. Bununla beraber, Morgan, AGİK'in "az meyve vermesi" halinde, Batılı liderlerin genel olarak Batı kamuoyu tarafından suçlanacağını belirtmektedir (Hopkins 2004, 135-136) (M. C. Morgan 2018, 184) (Thomas 2007, orj. 2001, 69).

Yunanistan Cumhuriyeti Başbakanı Konstantinos Karamanlis, konuşmasında Nihai Belge ilkelerinin bağlayıcı olması ve bu ilkeleri çiğneyen ülkelere cezai yaptırım uygulanması gerektiğini söylemiştir. "Kuvvet kullanmama yasağı" ilkesine atfen, Kıbrıs müdahalesinde katılımcı devletlerin Akdeniz'in güvenliği konusuna eğilmeye davet etmiştir. Kıbrıs konusunda "hatalı tarafın" Nihai Belge hükümlerine uyması gerektiğini, aksi takdir AGİK'e başarıya ulaşmayacağını söylemiştir. Karamanlis, Akdeniz ülkeleri arasındaki ticari ve siyasi ilişkilerin desteklenmesi hususunu memnuniyetle karşıladıklarını belirtmiştir (Sorun Yayınları 1976, 23-27). 1974 Kıbrıs Atilla Operasyonu'yla ilgili Yunanistan'ın konuşmasının bir benzeri Kıbrıs Cumhuriyeti tarafından da yapılmıştır.

Kanada Dominyonu Başbakanı Joseph Philippe Pierre Yves Elliott Trudeau, "kuvvet kullanmama" yasağının temellerini Birleşmiş Milletler Şartı'ndan alan AGİK'in başarılı olması için Avrupa dışındaki insanlara "daha iyi bir gelecek fırsatı sunması gerektiğini vurgulamıştır. Nükleer çağda ihtiyatlı olmanın bilgelik olduğunu belirten Trudeau, SALT II'nin başarılı olması ve SALT III'e başlanması için güzel temennilerini sunmuştur (Sorun Yayınları 1976, 32-34).

Bulgaristan Komünist Partisi Merkez Komitesi Birinci Sekreteri Todor Hristov Jivkov, dünyanın iki büyük dünya savaşı ve "Soğuk Savaş'ın bataklığından" geçtiğini vurgulamış ve AGİK'i katılımcıların ortak çabası ve zaferi olarak gördüğünü ifade etmiştir. Avrupa'da değişik sosyal ve siyasi sistemlere sahip olan ülkelerin toprak bütünlüğüne saygılı davranmaya davet etmiştir. Böylece Ortadoğu ve Kıbrıs'taki bunalımı dünya atlabilecekti. Siyasi detantın askeri detant dönüşmesi gerektiğini

vurgulayan Jivkov, AGİK'in düzenlenmesi için çaba harcayan Brejnev'e özel teşekkürleriyle konuşmasını tamamlamıştır (Sorun Yayınları 1976, 34-39).

Demokratik Almanya Cumhuriyeti Sosyalist Birlik Partisi Merkez Komitesi Birinci Sekreteri Erich Honecker, Avrupa, ABD, Kanada ve Sovyetler Birliği'nin bir ittifak halinde Hitler Faşizmi'ni yenmelerinin 30. yıldönümü olduğunu hatırlatarak konuşmasına başlamıştır. Bu konferansı düzenleme fikrinin Varşova Paktı üyelerinden geldiğini vurgulamış, SSCB Komünist Partisi'nin 24. Kongresi'nin barış programının gelişmeleri ilerlettiğini, Doğu Almanya'nın "sosyalist birliğin bir parçası olarak kendi payına düşeni" yaptığını söylemiştir. "Askeri detantın politik detantın gerisinde kalmasını endişeyle karşıladıklarını" belirten Honecker, Helsinki'nin savaşın üstesinden gelme hedefinde bir başlangıç olduğunu söylemiştir (Sorun Yayınları 1976, 39-42). "Sınırların ihlal edilmezliği" ilkesinin barışçıl durumlarda sınırların değişebilmesine olanak tanıyacak şekilde düzenlenmesi, Honecker'a istediği garantileri sağlayamamıştır (Caciagli 2008, 118).

İtalya Cumhuriyeti Başbakanı Aldo Moro, AGİK'i tüm katılımcı ülkelerin ortak ve uzun bir çalışması olarak değerlendirmiştir. "Nihai Belge'nin çağdaş duruma göre sınıfları çizilmiş bir noter belgesi olmadığını", bundan sonra "geleceğe bir çıkış" olarak algılanması gerektiğini vurgulamıştır. Geleceği dönük olarak 1977 takip konferansı için sinyaller vermiştir. 9 ülkenin üyesi olduğu Avrupa Topluluğu Konseyi'nin Görevli Başkanı sıfatıyla konuşan Moro, Avrupa'nın Avrupa Topluluğu çatısında birleştirilmesi hedefine AGİK konferansının engel olmayacağını vurgulamıştır (Sorun Yayınları 1976, 43-46).

İsviçre Konfederasyonu Başkanı Pierre Graber, tarafsız bir ülke olmanın hiçbir zaman uluslararası gelişmelere kayıtsızlık anlamına gelmediğini belirtmiştir. Tarafsız kalabilme olanağının İsviçre için ulusal bağımsızlık anlamına geldiğini belirtmiştir. Konuşmasında Nihai Senet'in on ilkesini memnuniyetle karşıladıklarını ifade eden Graber, konferans hükümlerinden haberleşme, bilim ve teknik ilişkiler kurma özgürlüğünün Avrupa refaha arttıracaklarını; devletlere mutlak bağımsızlık, içişlerine karışmama, tehdide başvurmama, kuvvet kullanmama, anlaşmaların barışçıl çözümü ve insan haklarına saygı ilkelerinden hak ve yükümlülükler doğduğunu vurgulamıştır (Sorun Yayınları 1976, 47-52).

Federal Almanya Cumhuriyeti Şansölyesi Helmut Schmidt, ülkelerinin detantın ilerlemesi ve barışın sağlanması için olumlu çabalarda bulunduğunu altını çizerek konuşmasına başlamıştır. Cumhurbaşkanı Walter Scheel ile selefi Brandt'ın Ostpolitik doğrultusunda gerçekleştirdiği SSCB ile 12 Ağustos 1970, Polonya ile 7 Aralık 1970, "Berlin'in detanta dâhil edildiği" 3 Eylül 1971 ve Çekoslovakya ile 21 Aralık 1972 tarihli antlaşmaların güvenlik ve işbirliğine yaptığı katkıları vurgulamıştır. Viyana'da yapılacak MBFR görüşmelerinin o zamana kadar yapılan çatışmaların üzerine inşa edilebileceğini belirtmiştir. Sporcu ve gazetecilerin Doğu ile Batı ülkeleri arasında serbestçe dolaşabildiğini görmeyi arzuladıklarını belirten Schmidt, Helsinki'de kabul edilen ilkelerin uygulamaya geçirilmesi gerektiğini ve halkların güvenilir hükümetler görmeyi arzuladıklarını vurgulamıştır. 17.45'te ilk oturum sona ermiştir (Sorun Yayınları 1976, 53-58).

Tito başkanlığında başlayan ikinci oturumun ilk konuşmasını alan Çekoslovak Sosyalist Cumhuriyeti Başkanı ve Komünist Parti Genel Sekreteri Gustáv Husák, ABD ile SSCB'nin ilişkilerinin yumuşamasının Avrupa devletlerine olumlu etkilerde bulunduğunu belirtmiştir. İkinci Dünya Savaşı'nda Çekoslovakya, Fransa, Yugoslavya, SSCB ile diğer Avrupa ülkelerinin Nazi istilasının kuvvetin kötü kullanılmasından kaynaklandığını vurgulayan Husák, Tuna Operasyonu'na değinmemiştir. Husák'ın değindiği ilginç bir konu, Avrupa'da gelişecek kültür, eğitim, spor ve turizm alanındaki geniş ilişkilerdir (Sorun Yayınları 1976, 59-62).

Polonya Halk Cumhuriyeti Birleşik İşçi Partisi Birinci Sekreteri Edward Gierek, konuşmasına II. Dünya Savaşı'nda Polonya'nın çektiği güçlüklerle ve sınırların ihlal edilmezliği ile kuvvet kullanmama ilkelerine değinmiştir. Husák gibi "insanların dolaşımı" gibi kritik konulara girmeden, kültür politikalarının hümanizm getirmesi gerekliliğini vurgulamıştır (Sorun Yayınları 1976, 64-68). Polonya'nın politikasıyla ilgili yazın, Polonya'nın da Romanya ve Yugoslavya gibi Sovyet müdahalesinden çekindiğini göstermektedir.

Fransa Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Valéry Giscard d'Estaing, süpergüçlerin arasındaki denge mücadelesinden Avrupa'nın olumsuz etkilendiğini ima ederek konuşmaya başlamıştır. Viyana Kongresi'yle mukayese kuran d'Estaing, Viyana Kongresi'nde "dışişleri bakanları çalışırken devlet başkanlarının dans etmek için bu kongreye katıldığını" ve AGİK'in daha kapsayıcı olduğunu savunmuştur. Berlin

konusunun dört devlet arasında çözülmesi sayesinde, bu konferansın mümkün kılındığını ve barışın devamı için samimi işbirliğinin önemini vurgulamıştır (Sorun Yayınları 1976, 69-73).

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Komünist Partisi Genel Sekreteri Leonid İlyiç Brejnev, bu konferansı II. Dünya Savaşı'nın sonundan o zamana kadar geçen sürede başarıya ulaşmamış olan tüm kolektif çabaların sonucu olarak gördüğünü söylemiştir. Devletler arasındaki siyasi ve felsefi farklardan ötürü ideolojik çatışmanın kaçınılmaz olduğunu, fakat hoşgörülle bunların asgari düzeye indirileceğini ifade etmiştir. Kişisel insanı özgürlükler alanına girmeden, bunun devletlerin silahlanma yarışının azaltılması ve silah indirimi üzerinden gerçekleşeceğini belirtmiştir. Ekonomi, spor, kültür, bilim ve diğer alanlardaki işbirliğini devletler arasındaki işbirliği olarak resmetmiş ve insani faktörle ilgili davranışların yine devlet tarafından geldiğini ima etmiştir. İmzacıların konferans şartlarına uyacaklarını temenni ettiğini ve Sovyetler Birliği'nin kesin uyacağını ifade etmiştir (Sorun Yayınları 1976, 73-77).

İrlanda Cumhuriyeti Başbakanı (*Taoiseach*) Liam Cosgrave, konferans ilkelerinin imzacıları arasındaki fark ve çelişkileri barındırdığını, fakat müşterek menfaatlerde bir araya gelinmesini sağladığını belirtmiştir. İlkeler çerçevesinde, İrlanda gibi küçük ülkelerin egemenliğini koruması için gerekli şartların sağlandığını belirten Cosgrave, Kuzey İrlanda'nın isteği halinde tek bir İrlanda olarak birleşebileceklerini, fakat bunun cebren olamayacağını ifade etmiştir. Cosgrave'in ifadelerinde önemli bir vurgu da üçüncü sepet hükümleridir. Bireye ve aileye ait hakların, ilkeler çerçevesinde güvenceye alınmasından duyduğu memnuniyeti vurgulamıştır. (Sorun Yayınları 1976, 81-85). İrlanda'nın Kuzey İrlanda'yla birleşmesi, günümüzde halen potansiyelini koruyan bir durumdur. AGİK ilkelerinin sınırların ihlalini yasaklamasına karşın barışçıl değişiklikleri mümkün kılması, İspanya'nın Cebelitarık, İrlanda'nın Ulster ve Türkiye'nin Kıbrıs konusundaki durumlarını saklı tutmaktadır" (Civelek 2006, 12).

Kıbrıs Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Başpiskopos III. Makarios, kuvvet kullanmama ilkesi ve Kıbrıslı Rumların evlerini terk etmek zorunda kalması argümanıya, Kıbrıs harekâtını katılımcılar nezdinde Türkiye aleyhine çevirmeyi istemiştir. Konuşmanın büyük bir bölümünü Kıbrıs harekâtı konusuna ayıran Makarios, savunmasız ve ittifaksız Kıbrıs'ın detanta "kurban edildiğini" iddia etmiştir.

Makarios, Türkiye'nin Kıbrıs'ı istila ettiğini, Kıbrıs'taki Türklerle Rumların Türkiye'nin propagandası sayesinde anlaşma içerisinde yansıtıldığını ve bu askeri operasyonun Helsinki Nihai Senedi'nin on ilkesinin ihlali olduğunu savunmuştur (Sorun Yayınları 1976, 87-91). Bu zamana kadar söz alan Kıbrıs ve Yunanistan'a Kıbrıs konusunda, Süleyman Demirel dördüncü oturumda Türkiye adına cevap vermiştir.

Macaristan Halk Cumhuriyeti Sosyalist İşçi Partisi Genel Sekreteri János Kádár, birçok Doğu Bloku temsilcisinin konuşmasına başlarken değindiği gibi, II. Dünya Savaş'ın sona ermesini antifaşist koalisyonun başarısı olarak göstermiştir. Sovyet ordusu Macaristan'ı Hitler'den kurtarmıştır. Bu konferansı mümkün kılan 1969 Budapeşte çağrısını vurgulayan Kádár, Macaristan'ın barışa katkı yapmak amacıyla Helsinki'de olduklarını belirtmiştir. Silahsızlanma hususlarındaki kararları memnuniyetle karşıladığını ifade eden Kádár, bilimsel, ekonomik ve ticari ilişkilerin gelişmesi hususlarının genişletilmesini istediklerini vurgulamıştır. Konu “insani temas” hususuna geldiğinde, yılda ortalama 8 milyon yabancı turist Macaristan'a ve 3 milyon Macar turist yabancı ülkelere seyahatini referans göstererek, Macaristan'ın bu konuya katkı sağladığını savunmuştur. Anılan turist rakamları, sosyalist ve sosyalist olmayan tüm ülkeleri kapsamaktadır. (Sorun Yayınları 1976, 92-97).

Dördüncü oturumun ilk konuşmacısı olan Yugoslavya Federal Sosyalist Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Josip Broz Tito, sömürgecilik ve faşizmin kaynağının Avrupa kıtası olduğunun altını çizmiş; demokrasinin de yine Avrupa'da halkları arasındaki ilişkiler sonucunda geliştiğini savunmuştur. Vietnam ve Kamboçya ile Afrika ülkelerinde bağımsızlıklarını kazanan halkların zaferi, Tito için özgürlük, barış ve eşitliğin simgesi olmuştur. Arap-İsrail Savaşları ile Kıbrıs gibi sorunları örnek göstererek, barışın sağlanmasının imzacıların sorumluluğunda olduğunu belirtmiştir (Sorun Yayınları 1976, 99-106)

Türkiye Başbakanı Süleyman Demirel, Kıbrıs konusunda hakları gasp edilenin aslen Kıbrıs Türkleri olduğunu, son on yıl boyunca Türklerin Kıbrıs'ta haklarının gasp edildiğini ve ikinci sınıf insan muamelesi gördüklerini söylemiştir. 1974'te Kıbrıslı Rumların “insan hakları” ve “temel özgürlükler” konusuna uymadıklarını, Türkiye'nin Garanti Antlaşması'ndan doğan yükümlülüklerini yerine getirdiğini savunmuştur. Makarios'un bu detayları vermeden, Türkiye'yi tek taraflı olarak işgalci olarak

nitelemesi, bu bakımdan Demirel'e göre yanlıştır. Türkiye'nin "bu adayla ilgili politikasının Helsinki ilkeleriyle aykırı olmayacağını" söylemiştir. Detantın sadece Avrupa'da değil tüm dünyada sürdürülmesi gerektiğini belirterek şüphenin yerine güvenin tesis edilmesi gerektiğini söylemiştir (Sorun Yayınları 1976, 106-112).

Danimarka Başbakanı Martin Jorgensen, gelinen süreçte önemli olayları Batı Almanya'nın Polonya, Çekoslovakya, SSCB ve Doğu Almanya ile yaptığı antlaşmalar olarak değerlendirmiştir. AET ile beraber Danimarka'nın Üçüncü Sepet kapsamında vatandaşların bireysel ilişkileri, haber yayını faaliyetleri, kültür ve eğitim alanındaki sorunlarını "aktif" bir alan olarak gördüğünü vurgulamıştır. Jorgensen'e göre, devlet birey ilişkileri AGİK'le beraber net sonuçlar doğurmuştur. 1977 Belgrad takip toplantısı hakkında bu sonuçların takibinin mümkün olacağı hakkında ipuçları vermiştir (Sorun Yayınları 1976, 113-117).

Belçika Başbakanı Tindemans, II. Dünya Savaşı'nda itilaf ve ittifak devletlerinin Belçika'da karşı karşıya geldiğini ve bu yüzden, Belçika'nın Avrupa güvenliğine çok önem verdiğini belirtmiştir. Güven verici tedbirler arasında olan "askeri manevraların önceden haber verilmesi" hükmünün askeri detanta hizmet ettiğini ve askeri detant olmadan siyasi detant başarılamayacağını savunmuştur. Sadece silahsızlanma alanında ilerlemenin olmasını bile büyük bir gelişme olarak değerlendirmiştir. İnsan haklarının 1830'dan beri Belçika Anayasası'nın bir ilkesi olduğunu belirten Tindemans, "insan hakları" konusunun Avrupa'da bağlayıcı olması gerektiğini savunmuştur (Sorun Yayınları 1976, 117-121).

Amerika Birleşik Devletleri adına konuşan Başkan Gerald Ford, "barışın bir kağıt parçası olmadığını" söyleyerek kalıcı barışın karşılıklı olarak bu yolda çalışmayla gerçekleşebileceğini vurgulamıştır. Dolayısıyla "bu konferans bir son değil, bir başlangıçtır." Berlin konusunu çözen 1971 Antlaşması, Doğu ve Batı Avrupa arasındaki antlaşmalar ve 1972 SALT görüşmeleriyle planlanan stratejik silahların sınırlandırılması barışın evriminin bir parçası olduğunu belirtmiştir. Bu açıdan, alınan stratejik ve taktiksel hamlelerin kalıcı barışa evrilmesi için bazı iyileştirilmeleri yapılması gerekmektedir. Bu düzeltmeler, "düşünce ve vicdan özgürlüğü, siyasi ve sosyal hakları kapsayan "insan hakları" alanında yapılmalıdır. Ford'a göre bu kavramlar, Avrupalıların torunları olarak bağımsızlığını ilân eden Amerikalılar tarafından anayasaya "insan haklarına saygı" ifadesiyle eklenmiştir. Ford, Doğu-Batı

ayırt etmeksizin Avrupa genelinde üretici ile tüketicinin buluşamaması, Avrupa'nın ilerleyememesine neden olacaktır (Sorun Yayınları 1976, 150-159).

Helsinki Nihai Senedi'nin imzalanmasıyla başlayan üç günlük zirve, liderler AGİK'in barışa olumlu katkı yapacağı yönündeki güzel temennileriyle sonlanmıştır. Decaux'ya göre, başta Fransa olmak üzere Batı kamuoyu, Nihai Senet'in başta "Helsinki'ye trenle giden" Brejnev'in zaferi olduğunu düşünmekteydi. Bu sebepten, ilk tepkilere göre, AGİK küçümsenmiş ve eleştirilmiştir. Fransa Cumhurbaşkanı d'Estaing'in kullandığı "detantın ölçü birimini birlikte ayarlıyoruz" gibi ifadeler, *Le Monde* yazarı André Fontaine tarafından "Fransızca dilinin bir Avrupa dili olarak çöküşü" ve işbirliğine giden yoldaki "koflukların süslü sözlerle bastırılması" olarak adlandırılmıştır (Decaux 1993, 13-14).

AGİK'in kapanış konuşmalarında bile Afrika'nın sömürgeleşme mücadelesi ve Kıbrıs müdahalesi gibi uluslararası olayların vurgulanması, Helsinki Nihai Senedi'nden ani beklentiler içerisine girilmesini engellediğini göstermektedir. Bu bakımdan Fischer, "hardal tohumu gür bir ağaca dönüştü" benzetmesini yapmaktadır (Fischer 2009, 1). Helsinki Nihai Senedi, bu bakımdan, ani sonuçlar doğurmayan, fakat barış için gerekli olan normların kurumsal altyapısını hazırlayan bir belgedir.

3.3. Helsinki Nihai Senedi İlkeleri

Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı'yla tanımlanan güvenlik rejiminin dört sepetten oluştuğu önceki bölümlerde belirtilmiştir. Helsinki ilkeleri belirlenirken önemli tartışmalar, Birinci (siyasi ve askeri) ve Üçüncü Sepet (insani) ilkelerinin güvenlik ve işbirliği kapsamında doğmuştur. AGİK'in Soğuk Savaş üzerindeki etkileri de temelde bu iki sepet kapsamındadır. AGİK'in "sadece devlet başkanlarının değil vatandaşların" da meselesi olduğu yönündeki Batı tezine, Sovyetler Birliği ve Doğu Bloku karşı çıkmıştır. Polonya Dışişleri Bakanı Yardımcısı "savaşların Schmidt ile Kowalski ailelerinin arasındaki temas eksikliğinden kaynaklanmadığını" söylemiştir (M. C. Morgan 2018, 178). Nihai Senet kapsamındaki insan hak ve özgürlükleri hakkındaki hükümlerinin devletler üzerinde ne ölçü yaptırımda bulunabileceği baştan tartışmalı başladığı ve bu sorunlu alanın Soğuk Savaş sona erene kadar tartışmalı kaldığı görülmektedir.

Jale Civelek'in de belirttiği gibi Nihai Senet, “bir uluslararası antlaşma değildir”, fakat “bir temenniler listesi de değildir”; daha çok bir “program” niteliğindedir:

“Bir uluslararası antlaşma gibi hukuki zorlayıcılığı bulunmasa da Nihai Senet'in orijinal bir hukuki bağlayıcı gücü bulunduğundan bahsedebiliriz. Biçim ve içeriği bakımından Helsinki Nihai Senedi diğer senetlerde farklı bir niteliğe sahiptir. Nihai Senet'in kendine özgü içeriğinin özelliği, bildiri ve program görünümüne haiz olmasıdır. Metinde kullanılan bazı ifadelerden belgenin uluslararası bir antlaşmada bulunabilecek ifadelerle kaleme alınmış olduğu da dikkat çekicidir (Civelek 2006, 6-7).

Hazırlık görüşmeleri sırasında hazırlanan “Mavi Kitap” kapsamında, güvenliğin siyasi ve askeri yönünü tanımlayan Birinci Sepet, diğer bütün sepetlerdeki ilkeleri özetleyen “Dekalog” adı verilen şu on ilkeyi içermektedir:

- I. Egemen eşitlik, egemenliğin doğasında bulunan haklara saygı: Katılımcılar her devletin toprak bütünlüğü ve siyasi bağımsızlıklarına saygı gösterirler.
- II. Kuvvet kullanma tehdidi ve kuvvet kullanımından kaçınma: Katılımcılar BM amaçlarıyla bağdaşmayacak şekilde diğer katılımcılara kuvvet uygulayamaz, kuvvet uygulama tehdidinde bulunamazlar.
- III. Sınırların ihlal edilmezliği: Sınırlar saldırı bulunularak değiştirilemez.
- IV. Ülke bütünlüğü: Katılımcılar kuvvet yoluyla ülke bütünlüğünü ihlal edemezler.
- V. Uyuşmazlıkların barışçıl yollarla çözümü: Uyuşmazlıklar Devletler Hukukuna dayanan yöntemlerle çözülecektir.
- VI. İçişlerine karışmama: Katılımcılar diğer devletlerin ulusal yetki alanına giren hususlara karışamazlar.
- VII. Düşünce, vicdan, din ve inanç özgürlüklerini de dâhil insan haklarına ve temel özgürlüklere saygı: Katılımcılar, ırk, cinsiyet, dil ve din ayrımı gözetmeksizin, herkesin düşünce, vicdan, din veya inanç özgürlüklerine saygı gösterirler.

- VIII. Halkların haklarının eşitliği ve kendi kaderlerini tayin hakkı: Dünya halklarının hepsi birbiriyle eşittir ve iç ve dış statülerini belirlemekte özgürdür.
- IX. Devletler arasında işbirliği: Devletler BM Şartı uyarınca işbirliği geliştirirler.
- X. Devletler hukuktan doğan yükümlülüklerin iyiniyetle yerine getirilmesi: Devletler hukukun yerine getirilmesi için iyiniyetle işbirliği içerisinde olurlar. (Sorun Yayınları 1976, 194-202)

Nisan 1973’de ilkelerin birbirleriyle ilişkisi konusu tartışılmıştır. Burada üç görüş ortaya çıkmıştır:

- (1) Birbiriyle ilişkili: Bu görüş, İtalya ve Fransa başta olmak üzere Batı Bloku tarafından ileri sürülmüştür. Buna göre, ilkeler birbirleriyle ilişkili olmak üzere birbirlerinden bağımsızdır.
- (2) Birbiriyle bağımlı: Bu görüş, Romanya tarafından ileri sürülmüştür. Buna göre, ilkeler birlikte organik bir bütünü oluşturur.
- (3) Birbirinden bağımsız: Bu görüş, SSCB ve Doğu Almanya başta olmak üzere Doğu Bloku tarafından ileri sürülmüştür. Buna göre, her ilke tekil ve birbirinden ayrı değerlendirilir. Bu ilke kabul edilen ilke olmuştur (Ferraris, ve diğerleri 1979, 27).

“Dekalog” ilkeleri, Hong’a göre AGİK’in üstyapısını oluşturmaktadır. Dekalog ilkeleri ilk defa 1973’te İtalya tarafından önerilmiş, Batı ve Tarafsız/Bağılantısızlar tarafından desteklenmiş, Doğu Bloku adına Polonya tarafından tartışılmış ve nihayetinde herkesin kabulüyle BM Dostane İlişkiler Bildirisi temel alınarak tanımlanmıştır (Hong 1997, 14-15) (Ferraris, ve diğerleri 1979, 19-21). Nihai Senet, BM’nin 102. maddesi hükmünce tescil edilen bir antlaşma olmasa da BM, AT ve UNESCO ile doğrudan ve etkin bir bağlantı kurmuştur (Civelek 2006, 9).

SSCB “sınırların ihlal edilmezliği” ilkesinin Dekalog’un I. ilkesi yapmak için yoğun çabalar göstermiştir. Batı Bloku, için bu ilkenin “egemen eşitlik, egemenliğin doğasında bulunan haklara saygı” (I. ilke) ve “kuvvet kullanma tehdidi ve kuvvet kullanımından kaçınma” (II. ilke) ilkelerinin ardından üçüncü sırayı almasında aktif rol oynamıştır (Freeman 1991, 62-63). Dekalog’un ilk ilkesi uluslararası hukuk

açısından devletlerin hak ve görev açısından eşit olduklarını vurgulamaktadır (Civelek 2006, 9).

İkinci ilke, Civelek'e göre, V. ilke olan “uyuşmazlıkların barışçıl yollarla çözümü” ile beraber ele alınması gereklidir. Bu ilke, tarafların aralarındaki sorunları askeri değil, “görüşme, soruşturma açma, arabuluculuk, uzlaşma, tahkim, yargı veya tarafların kendi seçecekleri diğer bir barışçıl yöntemler” gibi diplomatik ve yargısal yönden çözülmesini öngörmektedir (Civelek 2006, 10).

Dekalog'un VII ve VIII. ilkeleri “kendi kaderini tayin hakkı” ve “insan haklarına saygı” SSCB ve Doğu Bloku tarafından istenmemiştir. Federal Almanya Cumhuriyeti tarafından bu konuda SSCB desteklense de diğer tüm Batı Bloku ülkeleri bu ilkelerin eklenmesinde ısrarcı olmuş ve kabul ettirmiştir (Hong 1997, 15) Anılan üçüncü ilke olan sınırların ihlal edilmezliği Sovyetler Birliği için güvenlik önceliğiydi. Altıncı ilke olan “içişlerine karışmama” ilkesi de Batı için Brejnev Doktrini'nden bir sapma şeklinde yorumlanabilir. Yukarıda anılan sekizinci ilke ise Wilson'dan beri “self-determinasyon” olarak bilinen ilke olup, bağımsızlık ilanına hukuki gerekçe oluşturmaktadır.

Dekalog'un VII. ilkesi olan “düşünce, vicdan, din ve inanç özgürlüklerini de kapsamak üzere, insan haklarına ve temel özgürlüklere saygı” ilkesi Üçüncü Sepet'in Birinci Sepet'teki yansımasıdır. İsviçre, 2 Nisan 1973 tarihinde (başta “sınırların ihlal edilmezliği” ve “kuvvet kullanmama”) ilkelerinin birbirinden ayrı mı bağımsız mı değerlendirilmesi gerektiği tartışması yapıldığı esnada, Sovyetler Birliği'nin ayrı değerlendirme önerisine yakınlaşmıştır. “İnsan hakları” ile “kendi kaderini tayin hakkı” ilkelerini de buna benzer şekilde ayırmıştır. İlkelerin Doğu ve Batı Bloku tarafından kabul edilmesi için tavizlerle anlaşmaya varılmasına yardımcı olmuştur (M. C. Morgan 2018, 130).

Sovyetler Birliği ve ABD burada kullanılacak güvenlik meseleleri için iyi belirlenmiş bir metin talep etmekteydi. Bu metinde “sınırların ihlal edilmezliği” olmak üzere, “içişlere müdahale edilmemesi”, “güç kullanma yasağı”, “egemen bağımsızlık” ve “ülke bütünlüğü” kavramları olacaktı. Bunların hepsinin siyasi bağlayıcılığı olacaktı. Fakat AT'nin 9 ülkesi ve Kongre'den onay geleceğini düşünmeyen ABD, bunun tavsiye niteliğinde tutmak istemişti. Batı'nın SSCB'yi yükümlü tutmak istediği “insan hakları” ve “self-determinasyon” ilkeleriydi. “Sınırların ihlal edilmezliği” ise

“güç kullanılma yasağı” ve “ülke bütünlüğü” gibi diğer unsurlar olmaksızın, kendi başına bir mana ifade etmemekteydi. NATO ülkeleri, bütün ilkeleri birbiriyle bağlantılı hale getirip, “insan hakları” kavramını ön plana çıkarmayı arzulamaktaydı. Bağlantısızlar (Yugoslavya ve Romanya gibi) ve tarafsızlar (İsviçre ve Finlandiya gibi), uyuşmazlıkların barışçıl yollarla çözümüne yönelik ilkeler sunmuştur. İrlanda, İspanya ve İtalya ortak olarak sınırların barışçıl durumlarda değişebileceğini kendi yorumlarını açıklamıştır. Heraclides, “sınırların ihlal edilmezliği” hükmünün Berlin’in bölünmüşlüğü düşünüldüğünde, Almanya örneğine birebir uygulanamayacağına işaret edilmiştir (Heraclides 1993, 7-8). “Sınırların ihlal edilmezliği” hükmü Nihai Senet’e eklenmiş, fakat barışçıl sınır değişiklikleri olabileceği de kabul edilmiştir. Doğu Almanya’nın ümitlerini boşa çıkaran bu hüküm, Batı’nın başarısı kabul edilmektedir (Caciagli 2008, 118). Civelek’e göre, “bu formül, Avrupa Topluluğu’nun siyasi bir birliğe dönüşme olanağını saklı tutmuş ve Almanya’nın birleşmesini hazırlamıştır; İspanya’nın Cebelitarık, İrlanda’nın Ulster ve Türkiye’nin Kıbrıs konusundaki durumlarını saklı tutmaktadır” (Civelek 2006, 12).

Üçüncü sepetteki SSCB ile Batı’nın uyuşmadığı noktalardan biri de “insani temas” ve “bilgi alışverişi” kavramları olmuştur. Bu kavramlar, Doğu Bloku siyasi sistemlerinin sorgulanmasına sebep olacak kavramlardı. Konferansın devamının yapılması açısından kritik konuların başında bu kavramlar gelmekteydi. Sovyetlerin II. Dünya Savaşı sonrası sınırların korunması konusunda bir “takıntısı” olduğu çoğu yazar tarafından vurgulanmıştır. Sovyetlerin birinci sepet görüşülürken vurguladığı “sınırların ihlal edilmezliği” tezine karşı Batı’nın tezi üçüncü sepetin tüm içeriği olmuştur. Brejnev bu konferansın “ikinci Yalta” izlenimi vermeden layıkıyla gerçekleştirilmesini bir prestij olarak görmekteydi. Bu yüzden Üçüncü Sepeti kabul etmiştir. Bu sepet dâhilinde şu önemli alt başlık da Yugoslavya’dan gelmiştir: “ulusal azınlıkların korunması ve bölgesel kültürler”. Bu konu 1987’de AGİK’in önemli bir konusu haline gelmiştir. 1970’lerde “azınlık hakları” kavramına bizzat başvurulmadan, “ulusal azınlıkların veya bölgesel kültürlerin sağlayabileceği katkı” şeklinde değerlendirilmiştir (Heraclides 1993, 9).

Bir başka önemli konu da konferansın takibi olmuştur. Sovyetler ve “başına buyruk” Romanya da dâhil tüm Doğu Bloku, bu konferansın Danışma Komitesi kurmak suretiyle kurumsal hale gelmesini istemekteydi. Heraclides, Batı’nın bu kurumun genel olarak Sovyetler Birliği’nin başat “yasa koyucu” haline gelme

ihtimalinden çekindiği için antlaşma haline getirmek istemediğini vurgulamıştır. Devamlılığının sağlanması için sadece bu konferansın takibini düzenlemek amacıyla Dördüncü Sepet oluşturulmuştur. Yine de başta BM Güvenlik Konseyi tarzı bir fonksiyon üstlenmesi hedeflenen AGİK, bu bağlayıcılıkta bir yapı sunamamıştır (Heraclides 1993, 10).

4. AVRUPA GÜVENLİK VE İŞBİRLİĞİ KONFERANSI TAKİP TOPLANTILARI

Dördüncü Sepet kapsamında gerçekleşen AGİK takip toplantıları, AGİK rejiminin tesisi ve yayılması açısından oldukça önemlidir. Takip toplantıları, ilkelerin birer üstlenim olarak algılanmasını sağlamıştır. Soğuk Savaş'ın barışçıl bir şekilde çözülmesi için gerekli olan altyapıyı oluşturması açısından, ilk üç takip toplantısı (Belgrad, Madrid ve Viyana) işlevsel etkilere sahiptir. AGİK sürecini kurumsallaştıran mekanizmalar, uzmanların oluşturduğu mini gruplar aracılığıyla belirlenmiştir. AGİK'in bu teknokratik yönü, hükümetlerin birbirleriyle çelişmesi yüzünden her zaman olumlu uzlaşmalarla sonuçlanmasa da kurumsal yapının tesisi açısından hayatidir.

Tablo 4. Takip Konferansları Kronolojisi

Toplantı	Tarih	Yer
Birinci Takip Toplantısı Hazırlık Görüşmeleri	15 Haziran – 3 Ağustos 1977	Belgrad
Birinci Takip Toplantısı	4 Ekim 1977 – 9 Mart 1978	Belgrad
Bilim Forumunu Hazırlayan Uzmanlar Toplantısı	20 Haziran – 28 Temmuz 1978	Bonn
Uyuşmazlıkların Barışçıl Çözümüne Dair Uzmanlar Toplantısı	31 Haziran – 11 Aralık 1978	Montreal
Akdeniz İşbirliğine Dair Uzmanlar Toplantısı	13 Şubat – 26 Mart 1979	Valetta
Bilim Forumu Hazırlayan Uzmanlar Toplantısı	18 Şubat – 3 Mart 1980	Hamburg
İkinci Takip Toplantısı Hazırlık Görüşmeleri	9 Eylül – 10 Kasım 1980	Madrid
İkinci Takip Toplantısı	11 Kasım 1980 – 9 Eylül 1983	Madrid
Güven ve Güvenlik Arttırıcı Tedbirler ve Avrupa Silahsızlanma Konferansı Hazırlık Görüşmeleri	25 Ekim – 11 Kasım 1983	Helsinki
Güven ve Güvenlik Arttırıcı Tedbirler ve Avrupa Silahsızlanma Konferansı – Birinci Etap	17 Ocak 1984 – 19 Eylül 1986	Stokholm
Uyuşmazlıkların Barışçıl Çözümüne Dair Uzmanlar Toplantısı	21 Mart – 30 Nisan 1984	Atina
Akdeniz Bölgesi Ekonomik, Bilimsel ve Kültürel İşbirliğine Dair Uzmanlar Toplantısı	16-26 Ekim 1984	Venedik
Kültür Forumunu Hazırlayan Uzmanlar Toplantısı	21 Kasım – 4 Aralık 1984	Budapeşte

İnsan Hakları ve Temel Özgürlüklerle Uyumluluğa Dair Toplantıyı Hazırlayan Uzmanlar Toplantısı	7 Temmuz – 17 Haziran 1985	Ottawa
Helsinki Nihai Senedi'nin İmzalanmasının Onuncu Yıldönümü Seremonisi	30 Temmuz – 17 Haziran 1985	Helsinki
Kültür Forumu	15 Ekim – 25 Kasım 1985	Budapeşte
İnsani Temaslara Dair Uzmanlar Toplantısı	15 Nisan – 26 Mayıs 1986	Bern
<i>Tablonun devamı...</i>		
Üçüncü Takip Toplantısı Hazırlık Görüşmeleri	23 Eylül – 3 Kasım 1986	Viyana
Üçüncü Takip Toplantısı	4 Kasım 1986 – 19 Ocak 1989	Viyana
Avrupa Konvansiyonel Kuvvetler Antlaşması Görüşmeleri	6 Mart 1989 – 19 Kasım 1989	Viyana
Güven ve Güvenlik Arttırıcı Tedbirler ve Avrupa Silahsızlanma Konferansı – İkinci Etap	9 Mart 1989 – 18 Kasım 1990	Viyana
Bilgi Forumu	18 Nisan 1989 – 12 Mayıs 1989	Londra
AGİK İnsani Boyut Konferansı Birinci Toplantısı	30 Mayıs – 23 Kasım 1989	Paris
Çevrenin Korunmasına Dair Toplantı	16 Ekim 1990 – 3 Kasım 1990	Sofya
Avrupa Ekonomik İşbirliği Konferansı	19 Mart 1990 – 11 Nisan	Bonn
AGİK İnsani Boyut Konferansı İkinci Toplantısı	5-29 Haziran 1990	Kopenhag
Paris Zirvesi'ne Hazırlık Komitesi	10 Temmuz – 17 Kasım 1990	Viyana
Akdeniz Toplantısı	24 Eylül – 19 Ekim 1990	Mayorka
Paris Zirvesi	19-21 Kasım 1990	Paris
Uyuşmazlıkların Barışçıl Çözümüne Dair Uzmanlar Toplantısı	15 Ocak – 8 Şubat 1991	Valetta
Kültürel Miraslar Semineri	25 Mayıs – 7 99 Haziran 1991	Krakow
AGİK Bakanlar Konseyi Birinci Toplantısı	19-20 Haziran 1991	Berlin
Ulusal Azınlıklara Dair Uzmanlar Toplantısı	1-19 Temmuz 1991	Cenevre
AGİK Konseyi Ek Toplantısı	10 Eylül 1991	Moskova
AGİK İnsani Boyut Konferansı Üçüncü Toplantısı	10 Eylül – 4 Ekim 1991	Moskova
Demokratik Kurumlara Dair Uzmanlar Semineri	4-15 Kasım 1991	Oslo
AGİK Bakanlar Kurulu İkinci Toplantısı	30-31 Ocak 1992	Prag
Güven ve Güvenlik Arttırıcı Tedbirler ve Avrupa Silahsızlanma Konferansı – İkinci Etap Takip Toplantısı	9 Mart 1989 – 4 Mart 1992	Viyana
Dördüncü Takip Toplantısı Hazırlık Görüşmeleri	10-20 Mart 1992	Helsinki
Dördüncü Takip Toplantısı	24 Mart-8 Temmuz 1992	Helsinki
Helsinki Zirvesi	9-10 Temmuz 1992	Helsinki

Kaynak: The CSCE and the End of the Cold War (Badalassi ve Snyder 2018, xii-xiii)

4.1. Birinci Takip Toplantısı (Belgrad)

AGİK'in birinci takip toplantısı 4 Ekim 1977'de başlamış ve 3 Ağustos 1978 tarihinde bitmiştir. Üzerinde anlaşmaya varılan usuller Belgrad'da "Sarı Kitap" adı verilen bir metin içerisinde toplanmıştır. Belgrad görüşmelerinde beş çalışma grubu oluşturulmuştur. Batı Bloku, askeri manevra öncesinde bilgi vermeyi kapsayan CBM ve insan hakları konusundaki şeffaflık amaçlarken, SSCB konu dışı kabul edilen silahsızlanma üzerine yoğunlaşmıştır (Freeman 1991, 74-75) (Hong 1997, 48).

Belgrad görüşmelerinde, Fransa, Kanada ve ABD başta olmak Batı Bloku, SSCB ve Çekoslovakya'daki insan hakkı ihlallerini gündeme getirmiştir. ABD temsilcisi Büyükelçi Arthur Goldberg "Doğu ve Batı'nın idealleri ile pratikleri arasındaki en büyük uçurumun insan hakları olduğunu" belirtirken (Fry 1993, 34); Yuri Orlov, Sovyetler Birliği'nin yurtiçi siyasi alanının mutlak tekelinde tutup, gerçekte dış politikada imajını kaybetme korkusu yaşamasını "Sovyet gücünün paradoksu" olarak tarif etmektedir. Moskova Helsinki Grubu ve onunla işbirliği içerisindeki diğer sivil toplum örgütleri, Helsinki ilkelerine uygunluğun en azından Doğu Avrupa sahnesinde sağlanması gerektiğini Belgrad'daki delegelerin bilgisine sunmuştur. 1977 Bildirgesi Grubu, Ekim 1977'de Belgrad'daki delegelere ve Cumhurbaşkanı Husák'a insan haklarıyla ilgili açık mektuplar sunmuştur. KOR, Helsinki ilkelerinin Polonya'da uygulanmadığını anlatan bir bildiri yayınlamıştır (Thomas 2007, orj. 2001, 197-198).

Görüşmelerde 50-60 binin üzerinde askerle yapılan manevralar yasaklanmasına karar verilmiştir. Bu ölçüde bir manevranın sadece NATO tarafından yapabileceği göz önüne alındığında, CBM konusu Doğu Bloku'nun ilgisini çekmemiştir. Doğu ve Batı arasında AGİK'in uygulanmasındaki görüş farklılıkları tarafları AGİK sürecinden soğutmuştur. Sovyetler Birliği'nin Belgrad toplantısında daha az katılım sağladığı görülmüştür. AGİK'in gerçekleşmesi için Moskova'nın daha çok katılımına ihtiyaç duyulmuştur (Hong 1997, 49) (Freeman 1991, 75-76).

Jimmy Carter yönetimindeki ABD, Dipoli, Helsinki ve Cenevre müzakerelerindeki kayıtsız tutumlarının aksine, Doğu Avrupa ve Sovyetler Birliği'ndeki insan hakları ihlalleriyle daha çok ilgilenmeye başlamıştır. ABD'de kurulan Helsinki Komisyonu bu ihlalleri raporlamaktaydı (Snyder 2011, 38-39, 155-156) Decaux, Belgrad görüşmelerinde Carter'ın insan hakları diplomasisi karşısında,

“Sovyet Gerontokrasisi” muhafazakarlığı ve askeri gücünün ortaya konulduğunu belirtmektedir (Decaux 1993, 14-15).

Romanya’nın önerisiyle Avrupa’da yeni askeri üsleri kapatılması, SSCB’nin önerisiyle yeni nükleer silahların kullanılmasının yasaklanması ve Avrupa’da yeni askeri ittifakların yasaklanması, Batı Almanya’nın önerisiyle nötron silahlarının üretiminin yasaklanması ve İsveç’in önerisiyle askeri bütçelerinin şeffaf hale getirilmesi konuları görüşülmüştür (Hong 1997, 51).

Belgrad görüşmelerinde, Hollanda başta olmak üzere tüm Batı Bloku, AGİK rejiminin insan hakları başlığını sağlamlaştırmaya devam etmiştir (Baudet 2008, 195). Snyder’a, Saharov’la Sovyet mahkumlarla ilgili mektuplaşan Başkan Ford’un insan hakları konusunda samimi olduğunu iddia etmektedir. ABD Ulusal Güvenlik Danışmanı Brzezinski, Ford’un Saharov’un mektubunu reddetmesi halinde “korkak” olarak algılanacağını belirtmektedir. Nitekim Kremlin’le ilişkilere zarar vermemek adına Saharov’un yüz yüze görüşme davetini kabul etmemiştir (Snyder 2011, 87-88).

Belgrad görüşmeleri sırasında, Sovyetler Birliği, Polonya ve Çekoslovakya merkezli sivil toplum hareketleri aralarındaki temasları arttırmıştır. Görüşmelerin bittiği 1978 senesinin Ağustos ayında, Polonyalı KSS-KOR ile Çekoslovak 1977 Bildirgesi, ülke sınırında buluşmak için temsilcilerini yollamıştır. Ocak 1979’da Polonyalı Helsinki aktivisti Zbigniew Romaszewski, Moskova’da Saharov ve diğer Helsinki aktivistleriyle temasa girmiştir (Snyder 2011, 112-114).

Bu dönemde, başta ABD olmak üzere tüm Batı ülkelerinden Doğu Avrupa’daki insan hakları hareketlerine destek ve ilgi oluşmuştur. ABD’de Helsinki İzleme Örgütü (*Helsinki Watch*) gibi örgütler Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı Şefi Golberg gibi devlet yetkilileri ile Ford Vakfı gibi şirket vakıflarından maddi destek görmeye başlamıştır (Snyder 2011, 116). Böylelikle Doğu Avrupa’da başlayan Helsinki örgütleri, Doğu ve Batı’da yayılarak ulusötesi bir hal almıştır.

Belgrad görüşmeleri, tarafların oydaşmaya varmaması yüzünden, önemli somut sonuçlar doğurmamıştır. Fransa Dışişleri Bakanı Louis de Guiringaud, Helsinki Nihai Senedi’nin uygulanmasının denetimi söz konusu olduğunda, belgenin “hukuki” değil “manevi” ve “siyasi” bir üstlenim olduğunu vurgulayarak bunun küçük devletlerin de talebi olduğunu belirtmektedir. Zira AGİK’in “ortak bir mahkeme” gibi ortaya çıkması ve denetim mekanizmalarının tesis edilmesi halinde küçük devletler

buna “ters tepkiler” verecekti. Üzerinde anlaşma sağlanmadığından başarısız olan (Decaux 1993, 15) (Thomas 2007, orj. 2001, 209)

Belgrad toplantısının olumlu yönleri, AGİK usullerinin kalıcılığını sürdürmesi ve sembolik siyasi eylemlerin ileride gerçek sonuçlar doğurma potansiyeli olarak görülmüştür (M. C. Morgan 2018, 196). Bir diplomattan naklen spor benzetmesiyle “golsüz beraberlik” diye adlandırılan Belgrad toplantısı, John Fry’nin deyişiyle “gelecekte geçmişe bakıldığında uzun Batı Bloku’nun önde olduğu” bir toplantıdır. Belgrad görüşmeleri kapsamında, diğer ülkelerde de AGİK görüşmeleri yapılmıştır: (a) 31 Ekim - 17 Aralık 1978 aralığında Montreux’de uyuşmazlıkların barışçıl yollardan çözümü, (b) 13 Şubat - 26 Mart 1979 aralığında Valetta’da Akdeniz güvenliği ve (c) 18 Şubat - 3 Mart 1980 aralığında bilim alanında uzman görüşmeleri ve forumlar düzenlenmiştir (Civelek 2006, 13) (Fry 1993, 40-41).

4.2. İkinci Takip Toplantısı (Madrid)

Madrid görüşmeleri, dokuz aylık bir hazırlık süresi geçirmiştir. Belgrad’dan Madrid görüşmesi arasında geçen sürede Soğuk Savaş gerilimi yeniden artmıştır. Bu görüşmede de aynı Belgrad görüşmesinde olduğu gibi doğrudan bağlayıcı sonuçlar doğurmamıştır. Yine de AGİK, SSCB’nin Afganistan işgali esnasında, Doğu-Batı görüşmelerinin kesintiye uğramadığı tek forum olma özelliği göstermiştir (M. C. Morgan 2018, 227-229).

İkinci takip toplantısı iki ay sürede hazırlanmış ve hazırlık görüşmelerinin bittiği günden (10 Kasım) bir gün sonra başlamak zorunda kalmıştır. Dördüncü Sepet kapsamında yapılan üçüncü takip toplantısıyla ilgili tartışmalarla vakit kaybedildiğinden hazırlık görüşmeleriyle müzakereler arasında hiç boşluk kalmamıştır. Madrid’deki hazırlık görüşmelerinde kabul edilen ilkeleri içeren metne “Mor Kitap” adı verilmiştir (Freeman 1991, 80-81). Bu metin Üçüncü Takip Toplantısı için de geçerli olmuştur.

Batı Bloku insan hakları, Doğu Bloku ise silahsızlanma hükümlerine bağlılığın sağlanması için çaba göstermiştir. ABD yüzün üzerinde insan hakları ihlali vaka çalışmasını sunmuştur. NATO’nun askeri konulardaki görüşü Fransa’nın öncülüğünde sunulmuştur. Moskova, toplantının genel niteliklerini değiştirme çabasına girişmemiş;

usule ilişkin pragmatik çıkışları gözlemlenmiştir. Doğu Bloku'ndan Polonya'nın askeri güvenlik konularında Fransa, İsveç, Romanya, Yugoslavya'yla beraber benzeri görüşler sergilediği görülmüştür. Üzerinde anlaşmaya varılan konu, silahsızlanma faaliyeti öncesinde tedbirler (CBM) alınmasına ve uygulanmasına karar verilmiştir. Madrid görüşmeleri, Doğu Bloku insan hakları (Üçüncü Sepet) ve Batı Bloku ise silahsızlanma (Birinci Sepet) konularında ne kadar tavizler verebileceğini test etmiştir (Freeman 1991, 81-85).

Bu dönemde, Sovyet yetkilileri Ukrayna Helsinki Grubu üyelerinin tutuklanmasının ardından Ermenistan, Gürcistan ve Litvanya Helsinki Gruplarını da sistematik şekilde “avlamıştır”. Nobel ödüllü fizikçi Saharov, Gorki'ye sürgüne gönderilmiştir. Diğer taraftan, Nihai Senet'in “bilginin serbestçe yayılması” hedefleri doğrultusunda, Doğu Avrupa ülkelerinde, *Voice of America*, *BBC* ve *Deutsche Welle*'nin radyo yayınlarının durdurulmasına son verilmiştir. Sovyet karşıtlığı daha belirgin olan Radio Free Europe ve Radio Liberty radyolarının yayın yasağı devam etmiştir (Fry 1993, 45-46, 64).

Polonya'da Jaruzelski hükümetinin uygulamaları, Reagan tarafından tek taraflı kınanmış ve ekonomik yaptırım kararı alınmıştır. Batı Avrupa, aslında Doğu Avrupa'yla kurduğu ticari, insani ve kültürel temaslardan memnun olsa da Brejnev Doktrininin tekrar devreye girmesi, NATO ülkelerini “birleştirmiştir”. Böylece NATO ülkeleri, Polonya ve Sovyetler Birliği'ne, başta doğalgaz ithalatı olmak üzere, ekonomik yaptırım uygulama kararı almıştır. Polonya darbesinden doğrudan Moskova'yı sorumlu tutmanın veya SSCB'yi “cezalandırmak” için “küçük adamı” (Polonya'yı) da cezalandırmanın anlamsız olduğu, boykot kararına AT'den gelen tepkiler arasındadır. Özellikle Bonn, Doğu Avrupa'yla ekonomik ilişkilerinde sorun yaşanmasını istememekteydi (Selvage 2009, 42-48).

1981'de Madrid görüşmeleri kapsamında, Ronald Reagan yönetimi göreve geldikten üç hafta sonra ABD, Fransa'nın yaptığı Avrupa Silahsızlanma Konferansı (*Conference on Disarmament in Europe*, kısaca CDE) düzenleme teklifini kabul etmiştir (Selvage 2009, 41) (Fry 1993, 65). 1982'nin sonu ile 1983'ün başı arasında, Batı Almanya'nın çabalarıyla ABD'nin enerjisini ticari boykottan insan hakları alanına kaydırmasını sağlamıştır. Dışişleri Bakanı Hans-Dietrich Genscher, Polonya'da sendikal hakların serbestleştirilmesi, özel radyo yayınlarının bozulmaması

ve özgür gazetecilik faaliyetinin temini taleplerini ABD'ye yansıtmıştır. Madrid görüşmeleri sonucunda, Avrupa Silahsızlanma Konferansını düzenlememe kararı verilmiştir. Fakat AGİK'in coğrafyası, sadece kara ordusunu kapsaması, askeri manevra ön bildirimi ve ordunun kapasite üst sınırı hususlarındaki hükümlerin bağlayıcılığına karar verilmiştir (Freeman 1991, 81-84).

Fransa öncülüğünde Batı Bloku, 1981'de NATO'nun Haziran 1980 Ankara toplantısında karar verdiği kriterler doğrultusunda müzakere etmiştir. Bu kriterlere göre, CBM askerî açıdan dikkate değer ve ölçülebilir, siyasi açıdan ise bağlayıcı olmalıdır. Afganistan müdahalesi ve 1980-81 Polonya Krizi, Sovyetler Birliği'nin bu konudaki bağlayıcılığı kabul etmesini zorlaştırmıştır. Müzakerenin çıkmaza girmemesi için "Ankara CBM kriterlerini" kabul etmek zorunda kalmıştır (Freeman 1991, 86-87)

ABD, askeri kuvvetlerin niteliğinin kara ordusu olacağını ve deniz kuvvetlerini kapsamayacağı tezini kabul ettirmiştir. ABD, Avrupa'daki deniz kuvvetlerini CBM kapsamına dahil etmek istememiştir. Sovyetler Birliği, bunun karşılığında, Kuzey Amerika kıtasındaki kuvvetlerin de dahil edilmesini kabul ettirmeye çalışmıştır. Batı Bloku, konferansın Avrupa kıtasıyla sınırlı kalması adına, AGİK coğrafyasının Atlantik Okyanusu ile Ural Dağları arasında kalması gerektiğini savunmuştur. Şubat 1981 itibarıyla Brejnev bunu isteksizce kabul etmiştir (Freeman 1991, 87). Madrid görüşmelerinde, Güven ve Güvenlik Arttırıcı Tedbirlere dair AGİK konferansının 1984'de Stokholm'de düzenlenmesine karar verilmiştir (Fry 1993, 73).

Madrid görüşmeleri AGİK sürecinin "pürüzsüz" bir şekilde ilerlemesine sebep olmuştur. Brejnev, 1982'deki ölümünden önce en son, güven arttırıcı tedbirlerle ilgili görüşmeleri başlatabilmiştir. Doğu Avrupa muhalif grupları ve kiliselerinin baskısıyla "bireylerin kendi vicdanına uygun olarak yalnız veya grup halinde diğerleriyle beraber dini ve inanışı sözle açıklamak ve uygulamakta özgür olduğu" kabul edilmiştir (Bange 2017, 115).

Madrid görüşmelerinde, "(insan hak ve özgürlüklerinin) etkin olarak temini için devletleri kendi ülkelerinde gerekli eylemleri almaya" davet eden hükümler kapsamında Helsinki izleme örgütlerinin faaliyetleri koruma altına alınmaya çalışılmıştır. Dini özgürlüklere yapılan vurgu genişletilmiştir. İnsani temaslarla ilgili

olarak, evlenme, aile birleşmesi ve Batı'ya göç ilgili Sovyet idari usullerinin esnetilmesi istenmiştir (Fry 1993, 74).

Madrid görüşmelerinde, 1984'te Atina'da uyuşmazlıkların barışçıl çözümü, 1984'te Venedik'te Akdeniz işbirliği, 1985'te Ottawa'da insan hakları, 1985'te Helsinki'de Nihai Senet'in onuncu yıldönümü, 1985'te Budapeşte'de kültür forumu ve 1986'de Bern'de insani temasa dair uzman toplantıları düzenleme kararı alınmıştır (Fry 1993, 76).

4.3. Üçüncü Takip Toplantısı (Viyana)

Viyana takip görüşmeleri, AGİK süreci açısından “bölünmüş Avrupa’da yapılan son toplantı” niteliğindedir. Doğu-Batı ilişkileri bu dönemde yeni döneme girmiştir (Civelek 2006, 12). Bu dönemin “yeniliği”, uluslararası şartların yanı sıra Sovyet yönetimindeki yaklaşım değişiklikleridir. Gorbaçov faktörünün devreye girmesi, iç politika ve bireysel analiz seviyelerindeki değişikliklerin uluslararası sistemi etkilediği anlaşılmaktadır. Gorbaçov’un getirdiği açıklık (*glasnost*) programı sonucu, Sovyet vatandaşlarının kendi görüşlerini açıkça ifade edip, siyasi rejimini eleştirebilmelerine izin vermekteydi (Fry 1993, 10).

Görüşmelerde Birinci Sepet bakımından en yoğun görüşülen konu “güç kullanma yasağıdır”. Daha önceki görüşmelerde, bu yönde atıfta bulunulan BM kararları ile diğer uluslararası hukuk hükümlerinin geçerliliği, Viyana MBFR görüşmelerinde de sabit kabul edilmiştir. Burada bu konunun tekrarı, Gorbaçov yönetimine bu ilkeyi net bir şekilde kabul ettirmektir (Freeman 1991, 114-115).

İkinci konu, AGİK’in “bilgilerin paylaşımı” ile ilgili duruşudur. Tarafların CBM kapsamında askeri manevra öncesinde bilgi vermesi gerekliliği tekrar kabul edilmiştir. Gorbaçov, bir adım ileriye giderek askeri teknik bilgilerin de işbirliği kapsamında paylaşılmasını teklif etmiştir. Bu teklif, NATO müttefikleri tarafından kabul edilmediğinden oydaşmaya varamamıştır (Freeman 1991, 115-116).

İnsan hakları alanına gelince, Gorbaçov, AGİK’ten kaynaklanan insan hakları üstlenimlerini yerine getirmek istediği görülmüştür. Saharov gibi siyasi tutuklular serbest bırakılmıştır. Viyana görüşmelerinde süpergüçler arasındaki bu alanda yoğun diyalog görülmüştür. Gorbaçov’un kararıyla Viyana görüşmelerinde sunulan Doğu

Bloku'ndaki hak ihlallerini raporlamak için Politbüro kapsamında özel alt komite oluşturulmuştur. Viyana görüşmeleri kapsamında görüşülen insan hakkı ihlalleri, Sovyetler Birliği tarafından samimi hamlelerle çözülmeye çalışılmıştır (Snyder 2011, 208-217).

Viyana görüşmeleri sırasında Doğu Avrupa'da baskıcı rejimin devamı, Gorbaçov'un "ortak Avrupa evi" yaklaşımıyla bağdaşmamaktaydı. Bu sebepten ABD ve diğer Batı Bloku ülkeleri, Sovyetler Birliği'ne bu konuda telkinlerde bulunmuştur. SSCB Dışişleri Bakanı ve Gürcistan ikinci Cumhurbaşkanı Eduard Şevardnadze'ye göre, Viyana görüşmelerinde insan hakları üzerine sağlanan anlaşma 1989 Devrimlerinde etkili olmuştur (Snyder 2011, 213-215).

Üçüncü takip toplantısı olan Viyana görüşmelerinin en büyük katkısının "insan hak ve özgürlükleri" alanında olduğu kabul edilmektedir. AGİK'in "insani boyutuna" ilişkin bir mekanizma inşa edilmiştir. İnsani Boyut Konferansı (1) 1989'da Paris'te, (2) 1990'da Kopenhag'da ve (3) 1991'de Moskova'da olmak üzere üç etaptan oluşmuştur (Civelek 2006, 17).

5. AVRUPA GÜVENLİK VE İŞBİRLİĞİ KONFERANSI'NIN SOĞUK SAVAŞ'IN SONA ERMESİ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

AGİK rejiminin Soğuk Savaş'ın çözülmesindeki etkileri, askeri, siyasi ve insani olmak üzere üç başlıkta değerlendirilmelidir. Askeri etkileri, Avrupa'nın Sovyet konvansiyonel güçlerinden kademe kademe arındırılması sonuçlarını doğurmuştur. Siyasi etkileri, Avrupa sınırlarının barışçıl olarak değiştirilebilmesine olanak tanımasıdır. Bu yüzden, siyasi etkilerinin maddi değil ilkesel bir altyapı sağladığı iddia edilmektedir. Bu ilkesel etkilerin en önemli sonuçlarına, Almanya'nın yeniden birleşmesi ve Baltık ülkelerinin Sovyetler Birliği'nden ayrılması örnek olarak verilebilecektir.

AGİK rejiminin en bariz etkisinin Üçüncü Sepet kapsamı olarak yer aldığı yazında gözlemlenmektedir. AGİK'in insan hakları alanındaki etkileri, Doğu Bloku ülkelerinde zaten var olan sivil toplum hareketlerine hareket kazandırmasıdır. İnsan hakları ağlarını hızlandıran AGİK ilkelerinin 1989 Doğu Avrupa Devrimlerine olanak sağlayan etmenlerden olduğu yazında sıkça belirtilmektedir.

AGİK ilkelerinin doğurduğu üstlenimlerin Sovyetler Birliği tarafından samimi olarak kabul edilmesi, Soğuk Savaş'ın barışçıl bir şekilde sona ermesi için zorunlu bir etmen olarak görülmektedir. Bu yüzden, Mihail Gorbaçov'un Komünist Parti Merkez Komitesi Genel Sekreteri olması, Soğuk Savaş'ın barışçıl bir şekilde çözülmesi için bir ön koşul olmuştur. Bu iddiayı güçlendiren en büyük saik, Sovyet siyasi yapısının Gorbaçov yönetimince reforme edilme niyet ve iradesidir. "Sovyet yeni düşüncesi" veya "Gorbaçov faktörü" gibi kavramlarla açıklanmaya çalışılan bu değişim, Kremlin'in samimi bir şekilde Avrupa devleti gibi davranmak isteğinden kaynaklanmaktadır. Josef Stalin'in iktidara gelmesinden Konstantin Çernyenko'nun ölümüne kadar süren tarih aralığında köklü bir şekilde tesis edilen gerontokratik idare biçimi, Gorbaçov sayesinde reforme edilmiştir. Yine de bu iç politika değişikliklerinin Sovyetler Birliği'nin dağılmasını önleyemediği görülmektedir.

Tablo 5. Soğuk Savaş'ın Sona Ermesinde Etkili Olan AGİK İlkeleri ve Bunların Etkileri

Sepet Başlık	Birinci Sepet		Üçüncü Sepet
Alan	Askeri	Siyasi	İnsani
AGİK ilkesi	- Kuvvet kullanma tehdidi ve kuvvet kullanımından kaçınma	- Egemen eşitlik - Halkların kendi kaderini tayin hakkı - Sınırların barışçıl olarak değiştirilebilmesi	- Halkların haklarının eşitliği - İnsan hakları ve temel özgürlüklere saygı
Etkisi	- Silah kontrolü antlaşmalarının imzalanması - Güven ve güvenlik artırıcı tedbirlerin alınması	- Almanya'nın birleşmesi - Baltık ülkelerinin Sovyetler Birliği'nden ayrılması	- Uluslararası Helsinki insan hakları ağlarının oluşumu ve yaygınlaşması - 1989 Doğu Avrupa Devrimleri

5.1. Soğuk Savaş'ın Barışçıl Olarak Sona Ermesinin Bir Ön Koşulu Olarak Gorbaçov Faktörü

Mihail Gorbaçov'un Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkez Komitesi Genel Sekreteri olması, Soğuk Savaş'ın barışçıl olarak sona ermesinde etkili olan bir ön koşul olarak kabul edilmektedir. AGİK'in öncelikle askeri ve insani güvenlik rejimlerinin tesis edilmesi için SSCB'nin bu yöndeki bir irade beyanı gerekliydi. Doğu Bloku'nda sivil reform taleplerinin dikkate alınması ve Batı Bloku'yla güvenlik işbirliğine girilmesi için Sovyetler Birliği'ni bir "Avrupa ülkesi" olarak gören bir yönetim anlayışının idareyi alması beklenmiştir.

Gorbaçov'un Batı liderleriyle girdiği ilişkiler, Doğu-Batı ilişkilerini etkilemiştir. Reagan ile ortak anlaşmaya vardıkları ideal, nükleer silahların azaltılması ve yeni silahların üretiminin yasaklanmasıydı. Bu noktada, Britanya lideri Thatcher ve Fransa lideri Mitterand'ın nükleer silahların caydırıcı gücünü ve kendi süpergüç statülerini kaybetmemek için karşıt noktada durdukları gözlemlenmektedir (A. Brown 2015, 228-230).

“Yeni düşünce”, Mihail Gorbaçov yönetimini tanımlamak için sıklıkla başvurulan bir kavramdır. Kendi kendine örgütlenecek yapıyı tesis etmekte başarılı olan AGİK’in Sovyetler Birliği üzerinde ve dolayısıyla Soğuk Savaş’ın gidişatı üzerinde kalıcı etkiler yapabilmesi için Kremlin yönetiminin Helsinki insan hakları ilkeleri uymaya hevesli bir çizgi izlemesi gerektiği görülmektedir. Bu bakımdan, AGİK’in gerçek etkiler doğurması için Gorbaçov yönetiminin AGİK ilkelerini samimiyetle kabul etmiş olması gerekmiştir. Diğer bir deyişle, AGİK’in Doğu Bloku’nda etki sağlaması için Kremlin’in buna riayet etmesi gerekli olmuştur.

Mart 1985’te Mihail Gorbaçov Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkez Komitesi Genel Sekreteri olduğunda, köylü geçmişi, reformcu yaklaşımı ve özgüveni sebepleriyle Kruşçov’la kıyaslanmaktaydı. Zubok, Gorbaçov’u Brejnev’in iç politikada muhafazakarlığı ile Kruşçov’un merkeziyetçiliği azaltmaya çalışan reformculuğu arasında bir yerde tanımlamaktadır. Bu bakımdan Gorbaçov, Kruşçov’un yarıda bıraktığı reformları devam ettirme misyonuyla göreve başlamıştır (Zubok 2007, 278).

Gorbaçov’un ilk iki senesinde idareyi kullanışı Andropov dönemiyle benzerlik göstermekteydi. Gorbaçov, Sovyet Sosyalist ve Doğu Avrupa Sosyalist Cumhuriyetleri’ndeki nomenklatura ağıyla siyasi iletişimi sağlamaktaydı. Ayrıca üretim üzerinde merkezi yönetimini de bırakmak istememişti. Gorbaçov, yönetiminin ilk iki senesi (1985-1987) “radikal reform koşullarını” hazırlamıştır (Zubok 2007, 279).

Gorbaçov, öncülü Çernyenko’dan 19 yaş küçüktü. Bu açıdan, Gorbaçov’un açıklık ve yeniden yapılanma (Glasnost ve Perestroyka) politikaları, genç ve dinamik bir zihnin ürünüdür. Sovyet gerontokrasisi, daha önce Kruşçov’un 1956’da başlattığı Stalinizm’den ayıklanma politikası muhafazakâr baskılarla sona ermişti. Dolayısıyla Gorbaçov’un “yeni düşüncesinin” uygulanması için öncelikle nomenklaturanın buna hazırlanması gerekmektedir (Snyder 2011, 217-218).

Gorbaçov Dış Politikası, Fransa ve ABD gibi Batı Bloku ülkeleri ve Çin ile ilişkileri geliştirmeye odaklanmıştır. Gorbaçov Doğu Avrupa rejimlerinin yıkılacağını öngörmeden, idealistçe, Varşova Paktı ülkelerindeki reformcuların liderliği alıp kendi “perestroykalarını” yapmalarını istemiştir. Gorbaçov’un politikaları kısa sürede Doğu Bloku için “ifade özgürlüğü” anlamına gelmiştir (A. Brown 2015, 228-230).

Haziran 1987’de Sovyetler Birliği Komünist Partisi’nin 19. Konferansı, parti hayatı için önemli bir adımdır. Komünist Partisi Genel Sekreteri aynı zamanda Yüksek Sovyet Prezidyumu’nun da Sekreteri olacaktı. Böylece Gorbaçov, Gromiko’un yerine geçmiştir. İkinci olarak bürokratizmi azaltmak için partinin gündelik ekonomik faaliyetlerden çekilmesi kararlaştırılmıştır. Gorbaçov, Dolgih, Dobrinin, Biryukov, Lukyanov gibi isimlerin komisyonlardaki sekreterliklerine de son vermiştir. Bu yüzden, Gromiko, Yeltsin ve Ligaçev gibi isimlerin tepkisini çekmiştir (Gill 1994, 63-77). Gorbaçov yerleşik Sovyet gerontokrasisini yıkarak, AGİK rejimlerinin tesis edilmesine imkân verecek bir siyasi irade ortaya koymuştur.

5.2. Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı’nın Üçüncü Sepet Bakımından Etkileri

Avrupalı aydınlar Helsinki Nihai Senedi’ne Batı Avrupa kamuoyunda olduğu gibi (Decaux 1993, 13), Doğu Avrupa kamuoyunda da ilk başta kötümser yaklaşmıştır. Litvanyalı akademisyen Tomas Venclova, “(Nihai Senet’in) sadece Avrupa statükosunu teyit ettiğini ve insan hakları hükümlerinin en iyi durumda bile iyi niyet olarak kalacağını” düşündüğünü söylemiştir. Rus muhalif Vladimir Bukovski, “dostane ilişkilerin (vatandaşların) kemikleri üzerinden yükseldiğini” ve “Batı’nın vicdanını rahatlatmak için çetrefilli doktrin ve kuramlara başvurduğunu” yazmıştır. Çekoslovak şair ve filozof Egon Bondy, “evrensel boyunduruğun müzakeresi” olduğunu ve “iğrenç bir pakt” olduğunu söylemiştir. Doğu Alman aydınlar, Nihai Senet’in Batı Almanya’daki aile fertlerini görmeye yardımcı olamayacağını düşünmekteydiler (M. C. Morgan 2018, 219).

Fakat bugün yazında “AGİK süreci” ve “Helsinki etkisi” şeklinde ifade edilen olgu, Oliver Bange’nin deyişiyle, “neredeyse istisnasız olarak Üçüncü Sepetin önemiyle” ilişkilidir. Bange’ye göre, Helsinki Nihai Senedi üç olguya kaynaklık etmiştir: (1) kamuoyu ve siyaset için referans kaynağı, (2) mahkeme önünde meşruiyet kaynağı ve (3) demokratik hareketler için manevi destek ve özgüven kaynağı (Bange 2018, 305). Böylelikle Doğu Avrupa rejimlerinin değişimi, dönüşümü ve gelişiminin nitelikleri AGİK kıstasları ölçüsünde değerlendirilmiştir.

Helsinki Nihai Senedi, ilk etkisini Doğu Avrupa’da muhalif ağların ateşlediği rejim krizleri olarak göstermiştir (Snyder 2011, 53). Rus nükleer fizikçi Andrey

Saharov'un Aralık 1975'te Nobel Ödülü töreninde yaptığı "Barış, İlerleme ve İnsan Hakları" başlıklı konuşmasında Sovyet rejiminin Helsinki ilkelerine uymak için eylemde bulunmadığına belirtmiştir. Saharov'un konuşması, Doğu Avrupa rejimlerinin insan hakları performansını uluslararası kamuoyunda resmen tartışmaya açmıştır. Sovyetler Birliği'nin bu ödülü almasını yasakladığı Saharov, (Snyder 2011, 54) ödülü Doğu Avrupa ve Sovyetler Birliği hapisanelerinde yatan düşünce suçlularına armağan etmiştir. Saharov'a göre, insan haklarını savunmak için "ilk başta birçok ülkedeki rejimlerin masum kurbanları açıkça konuşulmalıdır." Bu bir "devrim değil, reform çağrısıydı" (Sakharov 1976, orj. 1975, 8-9).

"Batı ülkelerinin temel amacının Doğu Avrupa ülkelerinde temel insan hak ve özgürlüklerinin geliştirilmesinin sağlanabilmesi" olduğunu vurgulayan akademisyenlerden Jale Civelek, "Konferansın başlığının tespitinde sosyalist ülkelerin güvenlik, Batı ülkelerinin ise işbirliği konusu üzerinde durduklarını" ifade etmektedir (Civelek 2006, 2).

Sovyetler Birliği Vaşington Büyükelçisi Anatoli Dobrinin, Brejnev'in Helsinki Nihai Senedi'nin Üçüncü Sepet hükümlerinin yurtiçinde (yani Varşova Paktı topraklarında) azaltılabileceğini düşündüğünü, fakat yanıldığını belirtmiştir. *Pravda* ve *Izvestiya* gazetelerinde Nihai Senet'in yayınlanması, Senet hükümlerine resmiyet katmıştır. İnsan haklarıyla ilgili Helsinki üstlenimlerinin öğrenilmesi, "muhalefetin yasallaşması" anlamına gelmekteydi. Önde gelen Rus aktivist Lyudmila Alekseyeva, Sovyet vatandaşlarının "hükümetin insan haklarıyla ilgili uluslararası yükümlülükler aldığına" ilk defa şahit olduğunu söylemektedir. Helsinki Nihai Senedi, Sovyet liderleri ve vatandaşları için beklenmeyen sonuçlar doğurmuştur (Snyder 2011, 55-57).

Helsinki Nihai Senedi, zaten belirli bir sivil toplum olgunluğuna erişmiş olan Doğu Avrupa sivil toplum hareketlerini kendi çatısı altına almıştır. Muhalif hareketler ve siyasi tutuklanmalar, Nihai Senet'in siyasal üstlenimlerinin Doğu Avrupa rejimlerinde ihlâl edildiğini dünyaya duyurmuştur. Doğu Avrupalı muhalifleri Batı Bloku'nda da ilgi görmüş, takip toplantılarında insan hakları ihlallerini görüşme gündemine getirmiştir.

Stefan Lehne'den alıntılan Hong, AGİK rejiminin Doğu Avrupa sosyalist rejimlerinin istikrarını üç şekilde sarstığını belirtmektedir:

- (1) Doğu Avrupa rejimlerinin AGİK insan hakları ilkelerine riayet etmemesi meşruiyet krizleri meydana getirmiştir.
- (2) Doğu Avrupa sivil toplum ağıları rejim karşıtı faaliyetlerini AGİK ilkeleriyle temellendirmiştir.
- (3) Doğu Avrupa rejimlerinin baskıcılığının Batı tarafından eleştirilmesi sivil ağlara bir tür koruma sağlamıştır (Hong 1997, 108).

5.2.1. Doğu Avrupa İnsan Hakları Ağlarının Oluşumu ve Yayılması

5.2.1.1. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nde sivil toplum hareketliliğinin kökeni 1965 Puşkin Meydanı olaylarına dayanmaktadır. Helsinki Nihai Senedi, öncesinde, Sovyetler Birliği'nde 1970'de kurulan İnsan "Hakları Komitesi" insan hakları örgütleri (Skilling 1989, 201-202) ile Moskova ofisi 1974'te kurulan Uluslararası Af Örgütü gibi uluslararası örgütler kurulmuştur. İlk Helsinki sivil toplum örgütü, 12 Mayıs 1976'da kurulan Moskova Helsinki Grubu'dur. Yuri Orlov, Vitali Rubin, Yelena Bonner, Aleksandr Ginzburg, Anatol Şçaranski ve Lyudmila Alekseyeva gibi "veteran" Sovyet muhalifler, Moskova Helsinki Grubu'nu Sovyet rejiminin Helsinki Nihai Senedi ilkelerine uygunluğunu izlemek için kurmuşlardır (Thomas 2007, orj. 2001, 172).

Moskova Helsinki Grubu'nun ardından, Kafkas ve Baltık Sovyet ülkelerinde de Helsinki örgütleri kurulmuştur. Moskova Helsinki Grubu'yla işbirliği içerisinde, 9 Kasım 1976'da Ukrayna, 27 Kasım 1976'da Litvanya, Ocak 1977'de Gürcistan ve Nisan 1977'de Ermenistan Helsinki Grupları kurulmuştur (Snyder 2011, 62).

Rus muhalif Andrey Amalrik'e göre, Helsinki Nihai Senedi ilkeleri, "hapis-protesto-hapis" döngüsünü kırabilecekti. Şçaranski, Moskova Helsinki Grubu faaliyetlerinin yurtiçinde gerçekleştirmesinin tehlikeli olduğundan, bu örgütün önce Batı'da kurulması ve daha sonra Sovyet topraklarına getirilmesi gerektiğini düşünmekteydi. Orlov'a göre, Sovyet hükümeti Helsinki Nihai Senedi'ni imzalayarak vatandaşlarının Helsinki ilkelerine uygunluğunu gözetlemesini istemekteydi (Snyder 2011, 57-58).

KGB, Moskova Helsinki Grubu'nun kurulmasından iki gün sonra, 15 Mayıs 1976'ta, Orlov'a "grubun yasadışı olduğunu" ve "hükümetin Helsinki'ye bağlılığını sorgulamaya haklarının olmadığını" bildirmiştir. Grup, tehditlere aldırmadan faaliyetlerinin kapsamını geliştirmiş ve Batılı radyoların Sovyet rejiminin insan hakları ihlallerini yaymalarını sağlamıştır. Grup, Helsinki ilkelerini Kafkaslardan Ukrayna'ya, hatta küçük Yakut köylerine kadar duyurmuştur (Snyder 2011, 61-63).

Şçaranski, Saharov ve Orlov, Sovyetler Birliği'ndeki insan hakkı ihlalleriyle ilgili yabancı gazetecilere röportajlar vermeye başlamış ve yurtiçinde insan hakları ihlalleriyle ilgili düzenledikleri raporların yurtdışına kaçırılmasını sağlamışlardır (M. C. Morgan 2018, 219-220) (Thomas 2007, orj. 2001, 173). Orlov, Batı'dan gelecek desteğin Sovyet yetkililerinin "baskıcı politikalarını daha ılımlı hale getirecekti. Orlov, Nobel ödüllü Saharov'a Moskova Helsinki Grubu Başkanlığını teklif etmiş; Saharov ise bireysel olarak mücadele etmeye devam edeceğini, fakat grubu destekleyeceğini belirtmiştir. Böylelikle Brejnev tarafından Rusya Bilim Akademisi'nden Orlov, grubun başkanı olmuştur. Saharov yerine, karısı Yelena Bonner katılmıştır (Snyder 2011, 58-60).

Moskova Helsinki Grubu, diğer Doğu Avrupa ülkelerindeki Helsinki gruplarına önce olmuş ve katılmak isteyen her dinden dindar, her müzik grubundan müzisyen, her akımdan edebiyatçıya davasında yer vermiştir (Skilling 1989, 205-206). AGİK Madrid Takip Toplantısı sürerken, Şubat 1977'de KGB örgütü çökertmiş ve Orlov ile diğer üyeleri göz altına alınmıştır. Mayıs 1977 tarihinde tutuklanan Orlov, dört gün süren davada, yedi yıl ağır hapis ve beş yıl sürgün cezasına çarptırılmıştır (Snyder 2011, 74).

Saharov, Şubat 1977'te SSCB'de bulunan diğer aktivistlerle ilgili bilgileri, ABD Büyükelçiliği aracılığıyla Başkan Gerald Ford'a iletmıştır. Ford'un yanıtı, insan haklarını desteklemeye yurtiçinde olduğu kadar yurtdışında da devam edecekleri olmuştur. Ford'un Belgrad görüşmelerinde Saharov'la karşılıklı mektuplaşması SSCB'deki tutuklamaların sayısını azaltmamış ve tutuklamalar devam etmiştir. Rejimin yaptığı baskılar yüzünden, Lyudmila Alekseyeva gibi tutuklanmayan diğer aktivistler de yurtdışına kaçmak zorunda kalmıştır. Şçaranski'nin defalarca yaptığı vize başvurusu her seferinde reddedilmiş ve kısa süre sonra o da tutuklanmıştır (Snyder 2011, 74-78).

Uluslararası Af Örgütü Moskova Ofisi Başkanı Valentin Turçin, ABD merkezli *Bulletin of the Atomic Scientists* gibi yayınlara makale yazarak Batı enteliyansiyasını Orlov'un durumuyla ilgili bilgilendirmelerde bulunmuştur. Turçin, Orlov'un "Stalin'in ölümünden sonra, ilk tutuklanan Sovyetler Birliği Bilimler Akademisi üyesi" olduğunu yazmıştır. Turçin, nükleer fizikçi Orlov, biyolog Kovalev bilgisayar bilimci Şçaranski ile edebiyatçı Ginsburg ve Rudenko'nun tutuklanmasının bilimi ve bilim insanlarını hedeflediğini açıklamaktadır. Amerikalı bilim insanlarının Orlov'un mahkemesine davet etmiştir (Turchin 1978, 7).

Tutuklamalar ve sürgünler yüzünden çalışmasında kesintiye uğrayan Moskova Helsinki Grubu'nun yokluğunda, Ukrayna, Litvanya, Gürcistan ve Ermenistan Helsinki Grupları faaliyetlerini sürdürmeye devam etmiştir (Thomas 2007, orj. 2001, 199).

1980'de Saharov'un tutuklanmasından önce ABD Helsinki İzleme Örgütü'ne yaptığı istek üzerine, 1982'de Uluslararası Helsinki İnsan Hakları Federasyonu kurulmuştur. 1980'lerin ilk senelerine gelindiğinde, Helsinki Nihai Senedi'yle ilgili örgüt kurulmuş ülkeler Belçika, Hollanda, Fransa, İsveç ve Norveç'tir. Uluslararası Helsinki İnsan Hakları Federasyonu, bu örgütlerin bir forum oluşturup ortak gündem ve hedefler belirlemesine yardımcı olmuştur (Snyder 2010, 128).

5.2.1.2. Polonya

Helsinki bağlantılı ilk Polonya insan hakları örgütü, Moskova Helsinki Grubu'nun ardından Kasım 1976'da kurulan İşçileri Savunma Komitesi'dir (KOR). KOR'un halk nezdinde galip temel söylemi, gıda fiyatlarının artışıydı. KOR üyeleri, Jacek Kuroń, Jan Józef Lipski, Antoni Macierewicz, Adam Michnik ve Zbigniew Romaszewski gibi aydınlardı. Michnik, ani değişiklikler ayaklanma ve şiddet doğuracağından kademe kademe değişikliğe inanmaktaydı. KOR üyeleri, gösterilere katılmak, hak ihlalleriyle ilgili bilgi toplamak ve yaymaktan rejim tarafından daha önce cezalandırılmışlardı (Snyder 2011, 67) (Skilling 1989, 178-179).

Lipski, Polonya'daki insan hakları hareketlerinin entelektüel kökenini 1950 ve 1960'larda kurulan "Çarpık Tekerlek Kulübü" (*Klub Krzywego Koła*) gibi tartışma

kulüplerine bağlamaktadır. Lipski gibi önemli aktivistlerden bazıları hem “Çarpık Tekerlek Kulübü” hem de KOR’un faaliyetlerinde bulunmuşlardır (Falk 2003, 15).

KOR’un kuruluşundan birkaç ay önce 25 Haziran 1976’da Gdańsk’ta işçiler grev yapmışlardır. Gierек yönetimi, düşük gelirliilere ayarlayacak şekilde fiyatları indirmiştir. Bu sefer de en ucuz ürün fiyatı bir öncekinden yüzde 23 fazlaydı. Bu indiriminin ilanı aynı gün yapılmış ve grev bir gün sürmüştür. Bunun üzerine Radom ve Ursus’ta bulunan 130 fabrika greve gitmiştir. Bu olaylarda, polis müdahalesi olmuş, 20 bin işçi bu eyleme katıldığından dolayı işten kovulmuş ve bin kadar vatandaş cezayla suçlanmıştır. Bu olayların üzerine kurulan, KOR’un amacı işçi hak mücadelelerini kurumsallaştırmak olmuştur (Falk 2003, 34-35) (Thomas 2007, orj. 2001, 179-180)

KOR’un başarısı, Belgrad’daki birinci takip toplantısının hazırlık görüşmeleri sırasında, 22 Temmuz 1977 tarihinde, Polonya Birleşik İşçi Partisi’ne yaptığı baskılarla genel af kararı alınmasında etkili olmasıdır. Parti Birinci Sekreteri Edward Gierек, beklenmedik bir şekilde, sivil toplum örgütü KOR üyelerine genel af ilan etmiştir. Bu affın ilk sebebi, Gierек’in yirmili yaşlardaki KOR üyesi Stanisław Pyjas’ın öldürülmesiyle başlayan sosyal ayaklanma yüzünden uluslararası konferansta “insan hakkı ihlalcisi” şeklinde gözükmek istememesiydi. Polonya asıllı ABD Başkanlığı Ulusal Güvenlik Danışmanı Zbigniew Brzezinski’nin Doğu Bloku’na insan hakları konusunda hassas yaklaşmasının etkili olması, ikinci bir sebep olarak Vaughan ve Snyder tarafından verilmektedir. 1980 yılında Dayanışma Sendikası’na (*Solidarność*) ilham veren (Vaughan 2009, 18-21) (Snyder 2011, 68-69) KOR, 1977 senesinin sonunda Toplumun Kendini Savunması Komitesi (*Komitet Samoobrony Społecznej*, kısaca KSS-KOR) halini almıştır (Falk 2003, 39).

Sivil hareketin siyasi etkileşim kazandığı kırılma noktası, 1980-1981 Polonya Krizi’dir. Polonya Krizi, Sovyetler Birliği’nin maddi ve ekonomik kabiliyetlerinin azaldığını göstermektedir. Detant dönemiyle Batı’dan alınan borçlar artması, zaman içerisinde Polonya ekonomisini Batı sermayesine bağımlı hale getirmiştir. Bu yapısal ekonomik olumsuzluklar, sivil muhalefeti arttırmıştır.

Ağustos 1980 itibarıyla Sovyetler Birliği’nin Polonya’ya yaptığı dört milyar dolarlık yatırım, gözle görülür sonuçlar vermemiştir. Polonya ekonomisindeki keskin düşüş ve gıda kıtlığı, Sovyet karşıtı duyguları harekete geçirmiştir. Polonya

ekonomisini kurtarmak için Batı'dan gelen nakdi kredi yardımı muhtaç kalması, Kremlin için bir hayal kırıklığı kabul edilmiştir. Krizin baş sorumlusu kabul edilen Parti Birinci Sekreteri Gierek görevden alınmış ve bir yıl hapisle cezalandırılmıştır. Gierek'in yerine gelen Stanisław Kania da olayların dramatik boyutlara varması sonucunda, 18 Ekim 1981 tarihinde görevi General Jaruzelski'ye teslim etmiştir. SSCB bu krizi Çekoslovakya müdahalesinde olduğu gibi Varşova Paktı aracılığıyla bastırmak istemediğinden, rejimi askeri idareye teslim etmeyi tercih etmiştir (Zubok 2007, 268-269).

Krizde sivil direnişe ilham veren en önemli unsur Katolik kilisesi ile sivil muhalefetin işbirliği olmuştur. 2 Haziran 1979'da Papa II. Jean Paul'un (Karol Wojtyła) anavatanı Polonya'yı ziyareti, Polonya halkına inanç ve ulusal gurur kaynağı olmuş ve muhalif ağları hareket geçirmiştir. Papa'nın ziyareti Dayanışma Sendikası'nın manevi ve lojistik altyapısını hazırladığını belirtmektedir (Falk 2003, 43-45). Papa'yı Varşova Zafer Meydanı'nda karşılayan çeyrek milyonluk kalabalık arasında "Özgürlük, Bağımsızlık, İnsan Haklarının Korunması" yazılı pankartlar bulunmaktaydı. Thomas'a göre, "bu şifrelerin" Papa'ya verilmesi, Soğuk Savaş'ın başından beri süregelen Vatikan-Polonya ilişkileri açısından beklenmeyen bir durumdu. Bundan dört ay sonra, Başpiskopos Stefan Wyszyński önderliğinde Polonya Katolik Kilisesi, KSS-KOR örgütüyle resmen ittifaka girmiştir (Thomas 2007, orj. 2001, 213-214).

14 Ağustos 1980'de başlayan tersane grevi, 16 Ağustos'ta "Fabrikalar Arası Grev Komitesi'nin" (MKS) kuruluşuyla devam etmiştir. KSS-KOR ve bağlantılı diğer örgütler, MKS kuruluşunda hızlı şekilde organize olduğu görülmüştür. Andrzej Gwiazda ve Alina Pieńkowska gibi grev liderleri, Jacek Kuroń gibi KSS-KOR aktivistleriyle telefon görüşmeleri yaparak işçi-aydın bağını sağlamlaştırmışlardır. Fabrikalar Arası Grev Komitesi'ne gazeteci, ekonomist, sosyolog gibi uzmanlar dahil olmuştur. MKS'den bir ay sonra, Lech Wałęsa önderliğinde Dayanışma Sendikası kurulmuştur. 1980 grevi, işçi, aydın ve kilise mensuplarından oluşan büyük bir ittifakı bir araya getirmiştir (Falk 2003, 43-48). Bu ittifak 1980-1982 arasında yaklaşık 10 milyon üyeye ulaşmıştır (Thomas 2007, orj. 2001, 216).

Hükümetle müzakereleri sürdürecekt kişileri hızlıca belirleyen içerisinde Dayanışma Sendikası, Jaruzelski'nin göreve geldiği ay ilk ulusal kongresini yapmıştır.

Dayanışma Sendikası liderlerinden Bronisław Geremek, müzakerenin devlet, sendika ve kilise üçlüsü arasında yapılması gerektiğini vurgulamıştır. Wałęsa da Geremek'le aynı görüşteydi. Ancak Polonya Kilisesi bağımsız fakat destekçi durumunu korumak istemiştir. Toplumdan gelen geniş destekle sendikanın gücü, Wałęsa'nın Jaruzelski'yle müzakere edebilecek seviyeyi yakalamasına çok az kala, 13 Aralık 1981'de sıkıyönetim ilan edilmiştir. Bu gelişmeyle beraber, eylem faaliyetleri cebren bastırılmış ve birçok aktivistin hakkında cezai işlem yapılmıştır (Falk 2003, 46-54).

5.2.1.3. Çekoslovakya

Çekoslovakya muhalefетinin kökeni 1960'larda faaliyet gösteren Yazarlar Birliği'dir. *Kultúrný život* (Kültürel Hayat) ve *Literární noviny* (Edebiyat Haberleri) gibi dergiler siyasi eleştirinin paylaşılmasını sağlamıştır. Václav Havel'in abzürd tiyatro uyarlamaları, Çek "big beat" caz müziği, "yeni akım" sinemalar gibi sanat dalları, Yazarlar Birliği çerçevesinde gelişen faaliyetler olmuştur. 1968 Sovyetler Birliği müdahalesi sonrasında, Çekoslovak gizli servisi StB (*Státní bezpečnost*) faaliyetlerindeki artış, muhalifleri tedirgin etmekteydi. Bu yüzden Çekoslovak sivil toplumu, Falk'a göre, ölüp "yeniden doğabilmekteydi" (Falk 2003, 67-76).

Çekoslovakya'nın Helsinki bağlantılı örgütü, hazırlıklarına Aralık başlanan ve 1 Ocak 1977'te ilan edilen Çekoslovakya 1977 Bildirgesi'dir. Bildirge, "devletin demokratik açıklığını yasal zemine taşıması" için (Grulich 1992, 303) görevden alınan Jan Hájek ve Zdeněk Mlynář gibi 1968'de devrilen Dubček yönetiminde görev alan (M. C. Morgan 2018, 220) komünist fonksiyonerlerden ve diğer sivil aydınlardan oluşan 242 kişi tarafından imzalanmıştır (Thomas 2007, orj. 2001, 187).

Bildirge'yi ateşleyen kıvılcım, "*Plastic People of the Universe*" adlı rock grubu üyelerinin tutuklanması olmuştur. Bildirge, Moskova Helsinki Örgütü örneğindeki gibi bir sivil toplum örgütünden ziyade, tabandan gelen bir halk hareketi olmuştur. Bildirge imzacıları, Belgrad görüşmeleri esnasında, 27 Nisan 1978 tarihinde, KOR'dan etkilenerek Haksız Yargılananları Savunma Komitesi'ni (*Výbor na obranu nespravedlivě stíhaných*, kısaca VONS) kurmuşlardır. 1977 Bildirgesi'nin sözcüsü Jan Patočka'ya göre Bildirge'nin konusu insan hakları olduğundan, değerlerinin siyasetin ötesinde olduğunu iddia etmiştir (Snyder 2011, 69-70) (M. C. Morgan 2018, 221).

Rejimin ilk tepkisi 1977 Bildirgesi'nin geçerliliğini azaltmaya çalışmak olmuştur. *Rudé pravo* gazetesine göre, Bildirge “batılı emperyalist ülkeler” tarafından düzenlenmişti ve Bildirge'nin imzacıları Helsinki insan hakları ilkelerini yanlış yorumlamaktaydılar. Çin Halk Cumhuriyeti'ndeki bir günlük komünist gazeteye göre, 1977 Bildirgesi, Doğu Avrupa'yı işgal eden Sovyetler Birliği'nin Çekoslovakya'ya tekrar müdahale edebileceği tedirginliğinden ortaya çıkmıştı. Çekoslovakya Cumhurbaşkanı Gustáv Husák'a göre, “insan hakları” adı altında “yabancı hükümetlerin kendi öz vatandaşlarına nasıl davranacağını” dikte etmekteydi (Thomas 2007, orj. 2001, 189-191).

Bildirge'nin ilk sözcüsü 69 yaşındaki filozof Jan Patočka, Şubat 1977'de Hollanda'nın Dışişleri Bakanı Max van der Stoel ile Prag'da bir otelde görüştüğü için 11 saat sorguya alınmıştır. Polis, bu sorgulama sonrasında hasta düşen Patočka'yı 1 Mart'ta hasta yatağından kaldırıp tekrar sorguya çekmiştir. 3 Mart'ta kalp krizi geçirip hastaneye kaldırılan Patočka, beyin kanamasından hayatını kaybetmiştir (Heneka, ve diğerleri 1985, 191). Patočka'nın ölümünden sonra sözcülük görevinde kısa bir süre kalan Havel de tutuklanmıştır (Skilling 1989, 130).

Skilling, Bildirge'nin (*Charta 77*) bağımsız vatandaşların katılımıyla kendinden örgütlenen paralel bir topluluk oluşturduğunu belirtmektedir. Bildirge imzacılarından Václav Benda, apolitik sistemsiz toplulukların kendine oluşturduğu mecrayı “paralel *polis* (şehir)” kavramıyla açıklamıştır (Skilling 1989, 177-178). *Plastic People of the Universe* grubunun sanat direktörü Ivan Martin Jirous, “konformist” olmayan, fakat doğrudan siyasi de olmayan bu yeni muhalif kültüre “ikinci kültür” adını vermişti. Sanatla otoriterliğe karşı siyasi olmayan yöntemler kullanan Jirous'un yakın arkadaşı ve Bildirge sözcülerinden Havel ise siyasi kuramlarla rejimi eleştirmiştir (Falk 2003, 84-85).

Havel, “Güçsüzlerin Gücü” (*Moc bezmocných*) adlı eserinde, Sovyet sistemini şu şekilde eleştirmektedir: “Sistemimiz Sovyetler Birliği'nde son altmış senedir, Doğu Avrupa'da yaklaşık otuz senedir gelişmektedir. Sistemin uzun yıllardır gelişen yapısal özelliklerinden birçoğu Çarlık mutlakiyetçiliğinden kaynaklanmaktadır”. Havel'e göre, bu yüzden, diğer diktatörlüklerde “karşıt görüşleri ifade etmek bir ölçüde” mümkünken, Doğu Avrupa rejimlerinde mümkün değildi (Havel 1990, orj. 1978, 4).

5.2.1.4. Macaristan

1956 ile 1988 yılları arasında Macar Sosyalist İşçi Partisi Genel Sekreterliği yapan János Kádár yönetimi, “Yalta sistemi sınırları dâhilinde kalmak kaydıyla sınırlı çoğulculuk” şeklinde tanımlanan Doğu Avrupa sosyalizmlerinin daha “liberal” biçimi olmuştur (Skilling 1989, 183). 1956 senesinden sonra kendi tarihini eleştirebilen aydınların görüldüğü, görece “hoşgörülü” bir rejim olması ve Kádár’ın getirdiği siyasi ve ekonomik reformlarla gelen refah seviyesinden dolayı, Macaristan rejimine “gulaş sosyalizmi” denilmektedir (Thomas 2007, 192-194). Falk ise “Kádárcı Komünizm’in lideri gibi hayalperest olduğunu” belirtmektedir (Falk 2003, 112).

1977 Bildirgesi sırasında, 34 Macar samizdat yazarı “Bildirge imzacılarıyla dayanışmada olduğunu” ilan etmiştir. Thomas, bu aktivistlerin polisler tarafından rahatsız edildiklerini fakat ciddi bir kamu suçlamasıyla karşılaşmadıklarını belirtmektedir. György Hajas ve diğer bazı aktivistler, Temmuz 1977’de Budapeşte’de Helsinki izleme örgütü kurmak istemiş olsa da Kádár rejiminin kültürel ve entelektüel özgürlüklere hoşgörülü tutumu, siyasi statükoyu sarsacak büyüklükte bir kitle oluşumunu engellemiştir (Thomas 2007, 192-194).

1977 Bildirgesi’yle bağları olan Macaristan merkezli başlıca sivil toplum örgütlerinden biri, Slovak asıllı aktivist Miklós Duray önderliğinde 1978’de kurulan “Macar Azınlıklarını Koruma Komitesidir”. Bu örgütün amacı, eğitim sisteminin farklı kültürlerini kapsayacak şekilde düzenlenmesi için rejime baskı yapmaktır. Bu yüzden, Helsinki örgütleri gibi “komünist rejim karşıtı” amaçlar gütmemektedir. Bildirge’yle bağı 1980’lerde kurulmuştur (Falk 2003, 96)

Bu yüzden, János Kis gibi Macar muhaliflerin Macaristan özeli yerine Doğu Avrupa geneli hakkında kavramlar ürettikleri görülmektedir. Kis, Çekoslovak muhalif Jirous’un “ikinci kültür” tanımıyla benzer bir felsefe içerisinde, ideolojik baskı altında kendilerine düşünsel mecra açmak için “ikinci kamusal alan” ve “ikinci kamuoyu” kavramlarına başvurmuştur. György Konrád ise siyasetsiz muhalefeti öngören “antipolitika” kavramını kullandığı görülmüştür. Bu kavram, aslen Havel de dahil Çekoslovakyalı ve Polonyalı düşünürlerin yoğunlukla kullandığı bir kavramdır. Skilling’e göre, Konrád felsefi terminoloji olarak Polonya’dan çok Çekoslovakya tarafına yakındır. Macaristan düşünsel hayatında etkili olan Polonya kökenli bir

demokratikleşme kuramı, Michnik'in rejimin kademe kademe özgürleşmesini öngören “yeni evrim” kuramıdır (Skilling 1989, 182).

5.2.1.5. Alman Demokratik Cumhuriyeti, Romanya ve Bulgaristan

Thomas, Helsinki Nihai Senedi'nin Doğu Almanya ve Bulgaristan üzerinde kısıtlı etkiler sergilediğini vurgulamaktadır. 2 Mart 1978 tarihinde Doğu Almanya, Bulgaristan ve Romanya'dan anonim aktivistlerin imzaladığı “1978 Bildirisi” başlıklı metin Sofya'da ortaya çıkmıştır. Bu metnin yazıldığı dönem, Belgrad görüşmelerinin bittiği döneme denk gelmiştir. Doğu Almanya rejimi, Belgrad görüşmeleri öncesinde kamuya açık eylemlerin olmaması için tutuklu muhalif Karl-Heinz Nitschke'yi serbest bırakmıştır. 1977 senesinin sonlarına gelindiğinde, Doğu Almanya'dan çıkış vizesi başvurusu 200 bini (nüfusun yüzde 2'si) aşmıştır. Bu başvuruların hemen hepsi Helsinki Nihai Senedi ilkeleri gerekçe göstermekteydi. Honecker yönetimi, bu başvuruları yapanları Stasi aracılığıyla taciz ve tehdit etmiştir. Dilbilimci Nitschke, yurtdışına çıkışına izin verilmemesi sebebiyle kamuya açık 8 dakikalık bir gösteri düzenlediğinden beş yıl hapis cezasına çarptırılmıştı (Thomas 2007, orj. 2001, 195-196).

5.2.2. Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı İnsan Hakları Rejiminin Oluşumu

Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı ilkelerinin norm olarak kabul edilmesi, Dördüncü Sepet kapsamında düzenlenen takip toplantılarında gündemi ne kadar işgal ettiğiyle ilişkilidir. 1977 Belgrad görüşmeleri boyunca, ABD Başkanı Jimmy Carter yönetimi, “insan haklarını ABD dış politikasında detanttan daha öncelikli” görmüştür. Böylelikle Batı Bloku, Çekoslovakya'da 1977 Bildirgesi ve SSCB'de Moskova Helsinki Grubu üyelerinin tutuklanması gibi konuları görüşme gündemine getirebilmiştir. ABD Helsinki Komisyonu, AGİK görüşmelerindeki insan hakları gündem maddelerini aktif olarak Dışişleri Bakanlığı personeline sunabilmiştir. 1980 Madrid görüşmelerinde, Polonya Krizi sonrasında yaşanan hak ihlalleri gündeme gelmiştir. 1980 Madrid Görüşmeleri çerçevesinde yayımlanan “Mor Kitap” ekleri çerçevesinde, 1985'de Ottawa'da İnsan Haklarına Dair Uzmanlar Toplantısı

düzenlenmiştir (Fry 1993, 23, 24, 26, 67). AGİK insan hakları rejimini oluşturulmasında en belirleyici toplantı, 1986-1989 Viyana görüşmeleridir.

İnsan haklarına ilişkin genel bir denetim mekanizmasının prosedürünü oluşturan toplantı, AGİK Üçüncü Takip Toplantısı olan Viyana görüşmeleridir. Bu mekanizma “insani boyut mekanizması” olarak adlandırılır. 1989-1991 aralığında sırasıyla Paris, Kopenhag ve Moskova’da gerçekleşen insani boyut toplantılarıyla uzmanlar toplantılarıyla tesis edilen insani boyut mekanizması şu yöntemleri öngörmektedir:

- (a) Bilgi paylaşımı: İnsan hak ve özgürlüklerine ilişkin sorunlarda, devletler “iç işlerine müdahale” kavramının arkasına saklanmadan bilgi talebinde bulunan devlete diplomatik kanallarını kullanarak bilgi verir.
- (b) İkili görüşme: İnsan hak ve özgürlüklerine ilişkin sorunlarda, devletler, sorunların önem önceliği ne olursa olsun bir araya gelmek zorundadır. Bu yöntemle örnekler, SSCB’den çıkış vizesi gibi konularda yasal usullerin düzeltilmesi, Havel’in hapsi gibi konularda siyasi suçlunun tahliyesinin veya adil yargılanmasının sağlanması gibi durumlardır.
- (c) Arabuluculuk: İkili görüşmenin çözüm vermediği durumlarda, iki devlet arasındaki insani sorun diğer AGİK üyelerinin arabuluculuğuna sunulur.
- (d) Konferansa sunma: Arabuluculukla çözüm sağlanmayan büyük bölgesel sorunlar AGİK gündeminde tartışılır (Decaux 1993, 88). Buna örnek olarak, Soğuk Savaş sonrası ortaya çıkan Yugoslavya İç Savaşı’nın AGİK gündemine alınması olarak verilebilir.

Sovyetler Birliği’nin son dışişleri bakanı ve Gürcistan’ın ilk cumhurbaşkanı olan Eduard Şevardnadze’nin “yeni siyasi düşünce” olarak adlandırdığı Gorbaçov faktörü, AGİK’in bir insan hakları rejimini (ya da “insani boyut mekanizması”) tesis etmesinde etkili olan en önemli unsurlardan biridir. Gorbaçov’un açıklık (*glasnost*) programı, Sovyet vatandaşlarının kendi görüşlerini açıkça ifade edip, siyasi rejimini eleştirebilmelerine izin vermektedir. 1 Ocak 1987’de siyasi mahkumların affı ve yurtdışına seyahat izinlerine dair yayınlanan kararnameler, Gorbaçov yönetiminin insan hakları politikasını yürürlüğe koymuştur (Fry 1993, 106, 109).

3 Ekim 1991’de kabul edilen Moskova İnsani Temas Toplantısı Nihai Senedi, AGİK insan hakları rejimini tesis eden önemli belgelerdendir. Bu belgeye göre, insani

temas mekanizması “insan haklarına, temel özgürlüklere, demokrasiye ve hukuk devletine saygıyı, diyalog ve işbirliği yoluyla güçlendirmeyi sağlayan AGİK süreci yöntemlerini” içermektedir (Decaux 1993, 89-90). AGİK’in “insani boyut mekanizması”, Helsinki Nihai Senedi’nin insan hakları normlarını rejim haline getirmiştir.

5.2.3. 1989 Devrimleri

Gorbaçov’un *glasnost* ve *perestroyka* politikalarını Doğu Avrupa’da da görmek istemesi, Macaristan János Kádár yönetiminin ekonomi modelinin (Kádárizm veya Kádarcılık) Polonya’da denenmesiyle sonuçlanmıştır. Taktiksel reform denemeleri, “Kádarcılığın Polonya’da başarısızlığa uğramasıyla” sonuçlanınca, 1988 senesi yazında, Dayanışma Sendikası’nı tekrar direniş faaliyetlerine geçirmiştir. Sivil hareketler sonucunda, General Jaruzelski önce sendikayı yeniden yasallaştırmış, daha sonra hareketin lideri Wałęsa ile Yuvarlak Masa görüşmeleri yapma kararı vermiştir. Ocak 1989’da başlayan müzakereler sonrasında, Polonya’da seçim yapmaya karar verilmiştir (Falk 2003, 55-58). 4 Haziran 1989 seçimlerinde, Yuvarlak Masa görüşmeleri uyarınca Jaruzelski’yi Cumhurbaşkanı olarak tutmak kaydıyla, Dayanışma Sendikası iktidara gelmiştir (Okey 2004, 84). Böylece Polonya ilk demokratikleşen Doğu Avrupa ülkesi olmuştur. Polonya’ya demokrasinin müzakereyle gelmesi, ekonomik başarısızlığın krizlere yol açtığı Polonya’nın yerleşik sivil toplum kültürüyle bağlantılıdır.

Macaristan değerlendirildiğinde, Károly Grósz Haziran 1987’de Bakanlar Konseyi Başkanı, Mayıs 1988’teyse János Kádár’ın yerine Sosyalist İşçi Partisi Merkez Komitesi Genel Sekreteri olmuştur. Sosyalist İşçi Partisi yönetiminin değiştirilmesinde Gorbaçov’un bir “Macaristan perestroykası” hedeflediği görülmektedir. Lévesque, “Gorbaçov faktörünün” Macaristan’da Çekoslovakya örneğine nazaran daha etkili olduğunu belirtmektedir. Gorbaçov Kádár’ı bizzat görevden almıştır. Grósz göreve geldikten sonra siyasi reformları yapmakta direnç gösterince parti içinde ayrışma olmuştur (Lévesque 1997, 66-69). Eylül 1989’de gerçekleşen Macaristan Yuvarlak Masa görüşmeleri, Rezső Nyers ve Imre Pozsgay’ın Sosyalist İşçi Partisi’ni kontrol etmesini sağlayacak halk desteğini sağlamıştır. Nyers ve Pozsgay partiyi dönüştürerek “Sosyalist Parti” haline getirmiştir. Bu bile halen

Macaristan seçimlerinde yarışmakta olan Sosyalist Parti, 1989'da rejimi dönüştürerek Sovyet modeli sosyalizmi yıkmıştır (Okey 2004, 84).

Macaristan'ın 11 Eylül 1989 tarihinden itibaren sınırları açması, Doğu Almanya'da yerleşik olmayan ve dağınık olan muhalif grupları harekete geçirmiştir. Doğu Almanya'daki sivil toplum grupları "Yeni Forum" ismindeki siyasi platformda etkinlik kazanmıştır. Bunun yanı sıra, Ekim 1989'un başında Sosyal Demokrat Parti yeniden siyasi hayata girmiştir. Sosyalist rejim karşıtı gruplar, Leipzig Aziz Nikolai Kilisesi gibi dini gruplarla doğal bir ittifak kurmuştur. Alman Demokratik Cumhuriyeti'nin 49. yıldönümü olan 7 Ekim 1989'da ülkeyi ziyaret eden Gorbaçov, Stasi'nin uygulamalarını açıkça eleştirmiştir. Ekonomik sorunlarla insan hakları ihlalleri birleşince baskıya dayanamayan Erich Honecker ülkeyi terk etmek zorunda kalmıştır. Honecker yerine Parti Merkez Komitesi Genel Sekreteri olan Egon Krenz yönetimi, Berlin Duvarı'nın yıkılmasından sonra sistemi konsolide edebilmek için sivil kuruluşların kurulmasını ve serbest seçimleri yasal hale getirse de devrimin etkilerini azaltamamıştır. Krenz yönetimi Politbüro üyelerinin istifa etmesiyle yıkılınca Doğu Alman sosyalizmi yıkılmıştır (Okey 2004, 85-87).

Çekoslovakya'da Komünist Parti Genel Sekreteri diğer ülkelere göre daha önce görevden alınsa da demokratikleşmenin gerçekleşmesi, Polonya, Macaristan ve Doğu Almanya'dan sonradır. Gorbaçov'un Mart 1987 tarihindeki Prag ziyareti sonrası, Gustáv Husák yerine Miloš Jakeš getirilmiştir. Jakeš'in yaptığı reformlar, Falk'a göre "kozmetik" taktiksel değişikliklerdi. Bu sebepten John Lennon Barış Kulübü gibi yeni örgütler kurulmuş, 1977 Bildirgesi gibi yerleşik örgütler de yeniden etkinlik kazanmıştır. Havel, 19 Ocak 1989'da Varşova Paktı işgali sürerken öldürülen Kral Karel Üniversitesi öğrencisi Jan Palach'ın 20. ölüm yıldönümü anısına Kral Václav Meydanı'na çelenk bıraktığı için izinsiz gösteri düzenlemekten hapse atılmıştır. Havel ev hapsindeyken Macaristan'da "Panorama" isimli televizyon programı Prag Baharı'yla ilgili yayın yapmıştır (Falk 2003, 98-99).

James Krapfl, bazı yorumculara göre Doğu Avrupa'da rejime karşı muhalefetin kaynağının "yaşam standartları açısından Batı'yı yakalamak" olmasına karşın, Çekoslovakya örneğinde maddi sebeplerden daha çok siyasi sebeplerin sorun teşkil ettiğini vurgulamaktadır. Kasım ve Aralık 1989 tarihlerinde rastsal sosyoekonomik kategorilerden seçilen 100 talepler listesi oluşturulmuştur. Bu talepler listesine göre,

“siyasi temsil” sorununun en önemli muhalefet kaynağı olduğu görülmektedir. Anılan Kasım-Aralık 1989 tarihli Çekoslovakya talep listelerine göre, katılımcıların yüzde 37’si siyasi temsil sorununu ön plana çıkartırken, yüzde 62’si işyerlerindeki insan hakları sorunları, 1968 Tuna Operasyonu’yla ilgili araştırma ve soruşturma yapılması, ekolojik sorunlar ve sosyal yaşamın ideolojiden arındırılması sorunlarını ön plana çıkarmıştır. Krapfl, Kadife Devrim’in bu sebepten “demokrasi, barış, şiddetsizlik, adillik ve insanlık” sloganlarıyla geldiğini belirtmektedir (Krapfl 2013, 78-80).

Prag merkezli Vatandaş Forumu (*Občanské forum*) ve Bratislava merkezli Şiddet Karşıtı Kamu (*Verejnosť proti násiliu*) Çekoslovakya’da sosyalist rejimin sona ermesini hazırlayan sivil toplum örgütleridir. Krapfl, Kadife Devrim’de Çekoslovakların bültenler, afişler ve bildiriler yoluyla seslendirdiği ideallerin yeni düşünceler olmadığı sonucuna varmaktadır (Krapfl 2013, 77-78). Gerçekten de Havel’i muhaliflikten siyasete taşıyan Vatandaş Forumu, Helsinki insan hakları ağlarından biri olan 1977 Bildirgesi’nin devamıdır. Aynı şekilde Polonya’da iktidara gelen Dayanışma Sendikası, KOR örgütünün devamı niteliğindedir.

Önce Macaristan’ın, sonra Polonya’nın demokratikleşmesi ve bu ülkelerin “Sovyet ağabeylerinin” desteğinden bağımsız olarak AGİK toplantılarına katılması, AGİK insan hakları rejiminin kurulmasını hızlandırmıştır. Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı Üçüncü Takip Toplantısı kapanış metninin 15 Ocak 1989 tarihinde imzalanması sırasında Romanya’dan AGİK insan hakları ilkelerine uyması istendiğinde, Romanya bu talepleri “insani boyut mekanizmasıyla” çelişecek şekilde protesto etmiştir (Decaux 1993, 18).

Huntington’ın “Üçüncü Dalga” adlı çalışmasına göre, dünyanın demokratikleşmesinin üçüncü dalgasının başlangıcı Portekiz Karanfil Devrimi’dir. Buna göre, üçüncü demokratikleşme dalgasının başlangıcı, AGİK sürecinin başlangıcıyla hemen hemen çakışmıştır. 1974’le başlayan ve kitabın basıldığı 1990’lar itibarıyla devam eden demokratikleşmenin üçüncü dalgasında üç tür rejim değişikliği görülmektedir: dönüşüm, şu üç biçimde gerçekleşmiştir: dönüşüm, yer değiştirme ve yerine geçme (Huntington 2007, orj. 1991, 15, 104, 130).

Tablo 6. Doğu Bloku Rejimleri ve Demokratikleşme Süreçleri

Süreç	Ülke	Reformcu Lider
Dönüşüm	Macaristan	Károly Grósz, Rezső Nyers, Imre Pozsgay
	SSCB	Mihail Gorbaçov
	Bulgaristan	Petar Mladenov
Yer Değiştirme	Polonya	Lech Wałęsa
	Çekoslovakya	Václav Havel
Yerine Geçme	Doğu Almanya	Yok
	Romanya	

Kaynak: (Huntington, Üçüncü Dalga 2007, orj. 1991, 114, 130, 149)

Huntington'ın sınıflandırmasına göre, Macaristan, SSCB ve Bulgaristan'da dönüşüm tipi demokratikleşme görülmüştür. Bu üç örnekte “rejimin başlattığı liberalleşme” söz konusudur. Parti yönetimini János Kádár'ın elinden alan “yarı reformcu” lider Károly Grósz kısa zamanda başarısızlığa uğrayıp yerini “reformcu” Rezső Nyers ve Imre Pozsgay'a bırakmıştır. Bulgaristan örneğinde de idare Kremlin'in desteğiyle Todor Jivkov'dan alınıp Petar Mladenov'a verilmiştir. Mladenov, demokrasiye geçişte dönüştürücü rol oynamıştır. SSCB örneğindeyse, Gorbaçov'un komünist iktidara son verme niyetinde olmaması sebebiyle, yaptığı liberal reformlara karşın bürokratik yapıyı koruduğu tespit edilmiştir. Bulgaristan'daysa (Huntington 2007, orj. 1991, 114, 147, 152). Bu yeni Macar nomenklaturası partiyi dönüştürüp rejimi çok partili hayata geçirmiştir.

Yer değiştirme tipi demokratikleşme örnekleri olan Polonya ve Çekoslovakya'da iktidar ve muhalefet ortak eylemde bulunmuştur. Yer değiştirmede “muhalefetteki demokratik ılımlılar, antidemokratik radikallere hâkim olacak kadar güçlü, fakat hükümeti devirebilecek kadar güçlü değildir”. Bu sebepten hükümetle pazarlık edebilecek konuma gelene kadar siyasi mücadele yaşanır. 1988-1999 Polonya Yuvarlak Masa Görüşmelerinde sağcı muhalifler hükümetle anlaşılan gruba katılmamıştır. Havel ve Wałęsa gibi eski mahkumların manevi otoritesini mağduriyetleri arttırmıştır. Yer değiştirme tipi demokratikleşmede, rejim tutukladıklarıyla anlaşmak zorunda kalır (Huntington 2007, orj. 1991, 167, 172, 174-175).

Yerine geçme tipi demokratikleşmede reformcu liderler yoktur. Bu süreçte, otoriter hükümet iktidarı bırakmaz. Bu biçimde, rejimin düşüşünü sağlamak için

mücadeleler vardır. Ancak düşüş sonrasında da demokratik mücadele devam etmektedir. Buna örnekler, Romanya’da Nicolae Ceauşescu ve Doğu Almanya’da Erich Honecker yönetimleridir. Bu iki lider de halkın ve (Huntington 2007, orj. 1991, 158, 160) Kremlin’in hoşnut olmadığı politikaları uygulamıştır. Honecker’in Şili’ye kaçıp sürgünde ölmesi ve Ceauşescu’nun kendi halkı tarafından idamla cezalandırılması bu hoşnutsuzluğun sonucu olmuştur.

AGİK’in Üçüncü Sepet bakımından etkileri düşünüldüğünde, Helsinki Nihai Senedi’nin hareket kazandırdığı insan hakları ağlarının siyasal sonuçlar doğurmanın ötesine geçerek iktidarı ele geçirmesi, Polonya ve Çekoslovakya örneklerinde görülmektedir. “Aşağıdan yukarı yöndeki” hareketlerin bu iki ülkede diğer Doğu Avrupa ülkelerine göre daha etkili olması, 1960’lardan beri gelişmekte olan yerleşik sivil toplum kültürünün bir sonucudur. Romanya, Gheorghiu-Dej ve Ceauşescu yönetimleri sırasında Sovyet dünya politikalarından bağımsız hareket etmiş, 1986 Viyana görüşmelerinde kapanışta insan hakları rejimini protesto etmiş ve AGİK sürecinden uzaklaşmıştır. AGİK rejiminin etki alanından uzak kalması, Romanya sosyalizminin kanlı bir şekilde yıkılmasında etkili olduğu anlaşılmaktadır.

5.3. Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı’nın Birinci Sepet Bakımından Etkileri

Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı’nın Soğuk Savaş üzerindeki askeri ve siyasi açılardan etkileri, Soğuk Savaş’ın barışçıl sona ermesinde “maddi kabiliyetler” açısından önemli sonuçlar doğurmuştur. Askeri güvenlik açısından Soğuk Savaş’ın sona ermesinde, (a) AGİK’in Güven ve Güvenlik Arttırıcı Tedbirleri (CSBM) tesis etmesi ve bununla paralel olarak gelişen (b) silahların kontrolü süreçleri üzerinde etkili olmuştur.

AGİK’in desteklediği siyasi gelişmeler sınırların ilkesel olarak barışçıl yollardan değiştirilebilmesini desteklemiştir. Helsinki Nihai Senedi’nin “halkların kendi kaderini tayin edebilmesi” ilkesinin “sınırların ihlal edilmezliği” ilkesinin önüne geçerek Avrupa ülke sınırlarının değişikliklerine “manevi destek” vermiştir. Almanya’nın birleşmesi, Çekoslovakya’nın ayrılması ve Baltık Cumhuriyetleri’nin bağımsızlığını ilan etmesinde, AGİK sürecinin sınır değişikliklerine yaklaşımı belirli düzeylerde etkili olmuştur.

Decaux, 21 Kasım 1990'da imzalanan AGİK Paris Şartı'yla "Avrupa'nın bölünmüşlüğüne sona erdiğini" işaret etmektedir. Decaux'ya göre, bu dönemde "eski düşmanların birbirine dostluklarını sunduklarını". Paris Zirvesi'nden iki gün önce Avrupa Konvansiyonel Kuvvetler Antlaşması (AKKA) imzalanmıştır. Bu bakımdan AKKA aynı zamanda "ortak dostluk bildirisi" niteliği taşımaktadır (Decaux 1993, 70). Bu açıdan bakıldığında, ABD ile SSCB arasında siyasi anlamda barışın sağlanması için önce askeri barışın sağlanmasının gerekli olduğu görülmektedir. Bu yüzden AKKA ve CSBM mekanizmaları, Paris Şartı Bildirgesi'ne yetiştirilmiştir (Fry 1993, 147).

NATO'nun Paris Şartı'yla ilgili ortaya koyduğu şu altı öneri, AGİK'in örgütsel olarak kurumsallaşmasını ve bugünkü niteliğini özetler niteliktedir:

- (a) Avrupa için siyasi, iktisadi ve askeri açıdan yapıcı ve devamlılığı olan yüksek seviyede diyalog oluşturulması.
- (b) AGİK takip toplantılarının daha sistemli şekilde planlanmasının mümkün kılınması
- (c) AGİK faaliyetlerine destek verebilmek için daimi sekreteryaya oluşturulması
- (d) Yerleşik ve yeşermekte olan demokrasilerin performansının takibi için seçim izleme ofisinin oluşturulması
- (e) Temsili demokratik sistemi benimseyen Doğu Avrupa rejimlerini kapsayacak AGİK parlamenter boyutunun oluşturulması
- (f) Askeri bilgilerin paylaşılması ve olağandışı askeri faaliyetlerin görüşülmesi yoluyla güven, tahmin edilebilirlik ve şeffaflığı destekleyecek bir çatışma önleme merkezinin kurulması (Fry 1993, 158).

Yukarıda belirtilen kanalların geliştirilmesiyle AGİK rejimine kendilerini ve kendilerini AGİK rejimine uyarlayan devletler, Avrupa'nın bölünmüşlüğüne üstesinden gelmek için Paris Şartı'nı imzalamıştır. Paris Şartı, NATO ve Varşova Paktı arasındaki Soğuk Savaş bitiren saldırmazlık paktını kapsamaktadır (Fry 1993, 160). Paris Şartı toplantısına Havel gibi bir eski muhalifler "yeni seçilmiş başkan" sıfatıyla katılmıştır. Morgan'a göre, bu durum bir yıl içerisinde Avrupa'da "çok şeyin değiştiğini" göstermektedir (M. C. Morgan 2018, 49).

Bange, AGİK sürecine konu olan başlıklar değerlendirildiğinde, "silahların kontrolü" ve "güven ve güvenlik artırıcı tedbirler" gibi güvenliğin askeri boyutunun

(Birinci Sepet), güvenliğin insani boyutuyla (Üçüncü Sepet) önemli bir bağlantı kurduğunu savunmaktadır (Bange 2018, 306). Güvenliğin sağlanması için çok boyutlu bağlantıların kullanılması, güvenlik kavramının Soğuk Savaş sona ererken dönüşüm geçirmesini sağlamıştır.

5.3.1. Güven ve Güvenlik Arttırıcı Tedbirler

AGİK güvenlik rejimi, “Avrupa’da sürpriz saldırı ve geniş ölçekli savaş risklerini azaltmak” için önceleri “güven arttırıcı tedbirler” (CBM) daha sonra “güven ve güvenlik arttırıcı tedbirler” (CSBM) olarak bilinen mekanizmayı devreye sokmuştur (Lachowski 2004, 1, 3). “Sınra yakın askeri manevraların bildirilmesi” gibi tedbirlerden oluşan CSBM mekanizması, Soğuk Savaş’ın çatışma yaşanmadan sona ermesinde etkili olmuştur.

Lachowski’nin deyişiyle “birinci nesil” tedbirler mekanizması olan CBM, 1972-1975 Helsinki-Cenevre görüşmelerinin “en zor ve tartışmalı” konularından olmuştur. Avrupa kıtasında kapsamlı konvansiyonel kuvvetler bulunduran Varşova Paktı, ciddi kısıtlamalar yaşamak istememekteydi. Bu yüzden, Sovyetler Birliği CBM fikrini güçlkle kabul etmiştir. 1980-81 Polonya Krizi sırasında, dört Varşova Paktı üyesi Polonya’da bulundurduğu askeri personeli 25 bin barajının altında olduğunu iddia etmiştir. Bu dönemde, Doğu Almanya, ülkenin doğu sınırında 40 bin kişilik “Kardeşlik-80” (*Waffenbrüderschaft-80*) tatbikatını yaptığını duyurmuştur. Doğu Almanya’nın Polonya Krizi’ne Prag Baharı’nda olduğu gibi Varşova Paktı üzerinden müdahaleyi ciddi şekilde değerlendirdiği görülmektedir. CBM mekanizmasının tesis edilebilmesi için 1980-1983 Madrid görüşmelerinde, tedbirlerin (a) siyasi açıdan bağlayıcı, (b) askeri olarak kayda değer, (c) mümkün mertebe ölçülebilir ve (d) ülkesel açıdan Ural-Atlantik arasındaki konvansiyonel kara kuvvetleri kapsar niteliklerde olmasına karar verilmiştir (Lachowski 2004, 13). Bu karar, Stokholm Konferansı’na ve CBM mekanizmasının gelişimine öncü olmuştur.

CBM, 1984-1986 Stokholm Konferansı’yla (Avrupa Silahsızlanma Konferansı - CDE) genişletilerek CSBM (güven ve güvenlik arttırıcı tedbirler) halini almıştır. CSBM ile askeri bildirim ve gözlem parametreleri genişletilerek “amfibi hareketleri” ile “paraşütle inişleri” kapsama dahil edilmiştir. Bildirime konu olacak askeri manevraların büyüklüğü ve sıklığı da sınırlandırılmıştır. Varşova Paktı, Stokholm

görüşmelerinde ilk defa “mücbir durumlar hariç” CSBM hükümleriyle uygunluğun sahada denetlenmesine izin vermeyi kabul etmiştir (Lachowski 2004, 13-14).

1986 Stokholm Belgesi, konvansiyonel saldırı olanaklarını daraltması sebebiyle, Avrupa askeri konjonktürünü daha istikrarlı bir hale gelmesi için ilk adım olmuştur. Doğu-Batı ilişkilerinde askeri anlamda barışın sağlanması bilgilerin şeffaflığından geçmekteydi. Stokholm Belgesi’nin sunduğu CSBM mekanizması aşağıdaki hallerde 30 gün önceden ilgili ülkeye bildirimde bulunulmasını şart koşan yeni bir CSBM mekanizması ortaya koymuştur:

- (a) 20 bin kişiden fazla askeri personel içeren kara manevraları ve asker intikalleri
- (b) 200’den fazla uçağı içeren bağımsız hava faaliyetleri
- (c) 30’dan fazla gemiyi içeren deniz manevraları (Fry 1993, 85, 89).

1986-1989 AGİK Üçüncü Takip Toplantısına paralel olarak gerçekleştirilen Viyana CSBM görüşmeleri, 1990 Viyana Belgesi’ni doğurmuştur. Viyana Belgesi, 1990 AGİK Paris Şartı’na eklenmek üzere şu yeni tedbirleri doğurmuştur:

- (a) Askeri kuvvetler, önemli silah ve ekipman sistemlerinin kurulum planları ile askeri bütçeler hakkındaki bilgilerin yıllık olarak paylaşılması
- (b) Olağandışı askeri faaliyetlerle ilgili danışma ve işbirliği ve askeri nitelikteki tehlikeli durumlarla ilgili işbirliği için bir mekanizmanın tesis edilmesi
- (c) CSBM iletişim ağının kurulması
- (d) AGİK üyesi devletlerin aralarındaki askeri temasın her seviyede geliştirilmesi ve hava üslerine ziyaretler düzenlenmesi
- (e) Uygulamaların değerlendirmesi için yıllık değerlendirme toplantılarının düzenlenmesi
- (f) Avrupa’daki askeri faaliyetlerde bildirim, gözlem ve denetim rejiminin geliştirilmesi (Fry 1993, 147).

AGİK kapsamındaki CSBM mekanizmasının kapsadığı coğrafya, Sovyetler Birliği ve Yugoslavya gibi federatif devletler için yeterli gelmemekteydi. Bu devletlerin güvenliğinin sağlanması için alt bölgesel tedbir mekanizmaları gerekmektedir. Balkan bölgesi özelinde güvenlik tedbir mekanizmalarının 1990’ların

başında tasarlanmamış olmasının verdiği güvensizlik durumu, Yugoslavya İç Savaşı'nın ortaya çıkmasıyla hissedilmiştir (Lachowski 2004, 128).

1990'da Litvanya'da ve 1991'de Gürcistan'da gerçekleşen olaylar, CSBM'in yaptırım gücünün sorgulanmasına yol açmıştır. Batı Almanya AGİK müzakerecilerinden Büyükelçi Günther Jötze, "Bir devletin kendi vatandaşlarına karşı bulunduğu askeri eylemler, şüphesiz diğer devletlerde kaygı ve yanlış anlaşılmaya sebep olacak tedbirler kategorisine dâhildir" (George ve Borawski 1993, 125). Böylece CSBM mekanizması diğer devletlerin de müdahil edebileceği bir alan haline gelmiştir.

5.3.2. Silahların Kontrolü

Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı rejiminin silahların kontrolü sürecini değiştirerek Doğu-Batı ilişkilerini dönüştürdüğü görülmektedir. Silahların kontrolü konusundaki Soğuk Savaş gelişmeleri incelendiğinde, SALT I, SALT II ve START görüşmeleri süreci, zaman ve kapsam olarak paralel ilerlemiş olsa da Helsinki sürecinin dışında kalmaktadır. AGİK süreciyle bağlantılı Soğuk Savaş'ı bitiren silahların kontrolü antlaşmaları incelendiğinde, öne çıkan dönüm noktalarının nükleer alanda 1987 Orta Menzilli Balistik Füze (INF), konvansiyonel alandaysa 1990-92 AKKA antlaşmaları olduğu tespit edilmiştir.

Gorbaçov yönetimi, 1985'te Kremlin yönetimine gelmesinden itibaren orta menzilli ve stratejik silahların kontrolü konularına özel eğildiği görülmektedir. Kasım 1985'te Cenevre görüşmelerinde Reagan ve Gorbaçov, stratejik sistemlerde yüzde 50 oranında indirim yapmak hususunda anlaşmaya varmıştır. Cenevre'nin kısa menzilli nükleer silahlara yer vermemesi Federal Almanya'yı tedirgin etmiştir. Diğer taraftan ABD'nin 1983'de Batı Almanya'da *Pershings* ve *Cruise* füzelerini konuşlandırması, Moskova-Bonn ilişkilerini zedelemişti (Peter 2018, 292-293).

Ronald Reagan'ın başlattığı Stratejik Savunma Girişimi (SDI), silahlanma yarışını uzaya taşıdığından, silah kontrolü konusunda Pick'in deyişiyle "oyunun kuralları değişmiştir". Gorbaçov, böylelikle SDI aleyhine "saplantılı" bir kampanyaya başlamıştır. Bu kampanyanın temel sebebi, Gorbaçov'un kıt Sovyet kaynaklarını teknolojik olarak keşfedilmemiş bir alana yatırmak istememesidir. SSCB, NATO'nun

Lance füzelerini modernleştirme çalışmasını geciktirmek için kısa menzilli nükleer füzelerin 500 km ve daha yakınında konvansiyonel kuvvetlerin konuşlandırılmasının yasaklanmasını teklif etmiştir. INF'in kabulüyle Batı Almanya, kısa menzilli Sovyet füzeleri tehdidinden kurtulmuştur (Pick 1989, 61-63, 68).

AGİK ile güvenliği askeri ve insani boyutları arasında bağlantı kurulduğunu vurgulayan Bange'ye göre, süpergüçlerin kurdukları bu bağlantılar, Doğu Almanya devletinin varlığını sürdürmesi açısından olumsuz sonuçlar doğurmuştur. AKKA ve INF antlaşmalarının imzalanabilmesi için insan hakları ihlallerinin giderilmesi bir ön koşul haline gelmiştir. "İnsan hakları" konusunda değişiklik yapmaya hevesli olan Gorbaçov yönetimi, göreve gelmesinden itibaren "seyahat serbestisi" gibi temel hak ve özgürlükleri sağlamakta hevesliydi. Askeri güvenliğin sağlanması için verilen "insan hakları" üstlenimleri süreç içerisinde Doğu Almanya rejiminin altını oymuştur. Örneğin "insani boyut" kapsamında yapılan Viyana görüşmelerinde, Doğu Almanya içerisinde çalışan yabancı gazetecilere çalışma izninin verilmesi rejimin meşru ve gayrimeşru göçmenlerin kontrol edilmesini çok güç hale getirmiştir (Bange 2018, 312-313, 315). Dolayısıyla AGİK'in Soğuk Savaş üzerindeki Birinci Sepet ve Üçüncü Sepet bakımından etkileri bir bütün halde düşünülmelidir.

Avrupa'da bölünmüşlüğü'nün giderilmesi ve barışın tesis edilmesi açısından en önemli askeri gelişmelerden biri, Avrupa Konvansiyonel Kuvvetler Antlaşması sürecidir (1989-1992). AKKA, NATO ile Varşova Paktı arasındaki konvansiyonel asimetriyi bazı askeri taban değerlerinin ayarlanması bakımından maddi, 1989'de Avrupa'da yaşanan değişiklikleri yansıtmaması bakımından sembolik anlamlara haizdir. İlk başta Doğu-Batı Blokları arasında Avrupa'da oluşacak askeri karşılaşmaları önleyerek istikrar sağlama amacıyla görüşmeleri başlayan AKKA, Soğuk Savaş askeri aparatının ortadan kaldırılması için bir araç haline gelmiştir (Williams 1993, 133).

AKKA ile Sovyet orduları Doğu Avrupa'yı terk ederken, sahadaki NATO güçleri küçültülmüştür. Bu durum, NATO üyeleri arasında farklı görüşlere yol açıp NATO'nun doktrin tutarlılığını sorgulatmıştır. Örneğin Ocak 1990'da, Belçika, NATO'nun batı kanadı bünyesindeki 37 millik sektör olan Batı Almanya'daki 25 bin kişilik askeri kuvvetlerini çekme kararı almıştır. Temmuz 1990'da, Britanya Batı Almanya'da bulunan kara ordusu personelini beş yıl içerisinde 25 bin azaltma kararı almıştır. AKKA kapsamında ABD ve SSCB taban değeri olarak 370 bin personel

olarak anlaşmalarına rağmen, Körfez Savaşı sebebiyle ABD askerlerinin daha ziyade Ortadoğu'ya intikal ettirilmeleri, Avrupa'daki asker sayısını bu anlaşılan değerin de altına düşürmüştür (Williams 1993, 135-136).

Silahların kontrolüne ilişkin tedbirlerle CSBM tedbirleri iç içe geçmiş yapılar olduğu gözükmemektedir. CBM mekanizmasının CSBM'e evrilmesi daha teknolojik (bilgisayarla yönetilen) hale gelmesini sağlarken, Paris Şartı kapsamında "Çatışma Önleme Merkezi"nin kurulması tedbir mekanizmasını daha kurumsal hale getirmiştir. Avusturyalı akademisyen Stefan Lehne bu iç içe geçmişliği, silahların kontrolü "donanımla" ilgili hususları kapsarken CSBM'in "yazılımla" ilgili hususları kapsadığını belirtmektedir (Hong 1997, 95).

Tablo 8. 1988-1989 Atlantik'ten Ural'a NATO-Varşova Paktı Dengesi

	<u>NATO</u>	<u>Varşova Paktı</u>
Toplam aktif kara kuvvetleri	2340000	2143000
Toplam kara kuvvetleri rezervi	4543000	4239000
Bariş zamanı askeri bölük	105	101 ½
Harekat zamanı toplam askeri bölük	141	214½
Temel savaş tankı	22200	53000
Zırhlı piyade aracı	6200	23600
Top	10600	36000
Tanksavar silahı	11000	13700
Uçaksavar silahı	9000	11000
Karadan havaya füze	2400	12400
Silahlı helikopter	864	1220
Bombardıman uçağı (kara kuvveti)	350	888
Kara saldırısı uçağı (kara kuvveti)	2865	2330
Savunma uçağı (kara kuvveti)	1178	4432
Bomber aircraft (deniz kuvveti)	0	286
Saldırı uçağı (deniz kuvveti)	433	188
Savunma uçağı (deniz kuvveti)	161	

Kaynak: *Arms Control and European Security* (Auton 1989, 104), *International Institute for Strategic Studies, The Military Balance 1988-1989*, s. 237 (Londra: IISS, 1988)

Ocak 1988 itibarıyla Atlantik'ten Ural'a konvansiyonel güçlerin dağılımına bakıldığında, NATO'nun 16424 tankı bulunurken Varşova Paktı'nın 51500 tankı bulunmaktaydı. Aynı dönemde, NATO'un yaklaşık 40000 zırhlı aracı varken Varşova

Paktı'nın yaklaşık 94000 zırhlı aracı, NATO'nun yaklaşık 15000 topu varken Varşova Paktı'nın yaklaşık 44000 topu, NATO'nun yaklaşık 2 milyon 200 bin personeli varken Varşova Paktı'nın 3 milyon personeli bulunmaktaydı. AKKA Antlaşması'nın 17 Temmuz 1992'de yürürlüğe girmesiyle beraber, askeri ekipmanın Kasım 1992- Kasım 1993 aralığında %25, Kasım 1993-Kasım 1994 aralığında %60 ve Kasım 1994-Kasım 1995 aralığında %100 oranında azaltılması kararı alınmıştır. Böylece 16 Kasım 1993 itibarıyla 17450 NATO ekipmanının imha edildiği görülmüştür. Bu rakam NATO'nun silah indirimi konusundaki toplam sorumluluğunun yüzde 32'sini oluşturmaktadır (Hong 1997, 103, 157).

5.3.3. Avrupa'da Sınırların Barışçıl Olarak Değişmesi

Sovyetler Birliği Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı'nda öncelikli hedef olarak II. Dünya Savaşı sonrası sınır statükosunun korunmasının belirlediği, (Szumski 2018, 264) bu açıdan SSCB için en önemli AGİK ilkesinin “sınırların ihlal edilmezliği” olduğu (Freeman 1991, 62-63) ve bu ilkenin tercümesinden kaynaklanan anlam değişikliklerinin bile SSCB açısından tartışma meselesi olduğu anlaşılmaktadır (Thomas 2007, orj. 2001, 70) (Davy 2009, 8). Batı Bloku ve Bağlantısızlar desteğiyle “sınırların ihlal edilmezliği” ilkesi barışçıl durumlarda sınırların değişebilmesine olanak tanıyacak şekilde düzenlenmiştir (Caciagli 2008, 118).

Bu bağlamda, sınır değişmesine olanak tanıyan ana ilke “halkların kendi kaderini tayin edebilmesi” ilkesidir. 1980'lerin başında yapılan çalışmalarda, bu ilkenin doğrudan hukuki sonuçları ve dolaylı olarak yol açtığı siyasi sonuçlar ilgi konusu olmuştur. Örneğin Boris Meissner, 1939 Molotov-Ribbentrop Paktı gizli protokolüyle SSCB'ye cebren iltihak olan Baltık cumhuriyetlerinin bağımsızlık hakkını “kendi kaderini tayin” etme ilkesine dayandırmaktadır. İlkenin kökeni, 1966 BM İnsan Hakları Sözleşmesi'nin I. maddesidir. 1977 Sovyetler Birliği anayasasına da eklenen bu hükmün yanı sıra anayasanın 72. maddesi, birlikten ayrılma imkanını teorik olarak vermişti. Meissner'e göre, Sovyetler Birliği'nin Estonya, Letonya ve Litvanya'yı elinde tutması “kendi kaderini tayin” ilkesi yükümlüğünün ihlaliydi (Meissner 1981, 378-380, 382-384).

Batı Almanya Dışişleri Bakanı Hans-Dietrich Genscher'e göre, Baltık devletlerinin Batı Avrupa sistemine katılması için önce Almanya'nın birleşmesinin

gerekmekteydi. Baltık devletlerinin ayrılma, Almanya'nın birleşme yoluyla Kremlin'den bağımsızlık talep etmeleri, (1966 İnsan Hakları Belgeleri gibi) BM kaynaklı evrensel ilkelere dayanmaktaydı. Buna rağmen, Baltık ülkelerinin SSCB'den ayrılması Almanya'nın birleşmesinden sonra gerçekleşmiştir. Readman'a göre, Baltık devletlerinin özgürleşmesi ve Batı'yla bütünleşmesini geciktiren temel sebep, "Batı realpolitığının" başlarda Baltık ayrılıkçı taleplerinin Sovyetlerin bir iç meselesi olarak görmesidir (Readman 2004, 1-2, 19).

Baltık devletlerinde 1980'lerde gerçekleşen ayrılıkçı protestoların Sovyet ordusu tarafından şiddetle bastırılması ve Kremlin'in Baltık halklarının bağımsızlık taleplerini bir müddet reddetmesi bu sürecin daha çok siyasi karar niteliğinde olduğunu göstermektedir. Nisan 1988'de Estonya'da başlayan, "Şarkı Devrimi" ve "Baltık Yolu" ile zirve yapan halk hareketleri, bu bakımdan Polonya ve Çekoslovakya örneğinde olduğu gibi sivil toplumun hükümet haline gelmesiyle sonuçlanmamıştır. AGİK'in Almanya'nın birleşmesi ve Baltık ülkelerinin bağımsızlıkları üzerinde ilkesel açıdan etkilerde bulunduğunu kabul edersek, bu vakaların izlenmesi AGİK'in Birinci Sepetiyle ilişkilendirilebilecektir. Zira bu örneklerde, sivil hareketlilik bağımsızlık talebinin şiddetini arttıran bir etken olmanın ötesine geçmemiştir. Bu süreçlerde, sivil girişimden çok siyasi kararlar etkide bulunmuştur.

Aralık 1989 Malta Zirvesi'nde Bush, Gorbaçov'a Helsinki Nihai Senedi'nin "Almanya'nın birleşmesi" hususunu dışarıda tuttuğunu belirtmiştir. Britanya Başbakanı da bu birleşme fikrini "bilgece" bulmamaktaydı. Batı Almanya Şansölyesi Helmut Kohl, bu karşıt tezlere karşın, AGİK hükümlerinin barışçıl durumlarda sınır değişikliklerine olanak tanıyıp Almanya'nın birleşmesini haklı çıkardığını savunmuştur (M. C. Morgan 2018, 248). Rogers'a göre, 1871-1945 yılları arasındaki Alman birliği genişlemeci bir niteliğe sahipti ve dolayısıyla Alman olmayan Batılı realistler için Almanya'nın birleşmesi Avrupa istikrarı için bir tehdit kabul edilmekteydi (Rogers 1993, 5). Nitekim ABD Başkanı Ford, Helsinki Nihai Senedi'nin Sovyetlerin Baltık devletlerini fiili ilhakını engellemek için herhangi bir hüküm ortaya koymadığı, hatta bu ilhakın kabulünü kolaylaştırıcı bir etkisi olduğunu dile getirilmiştir (M. C. Morgan 2018, 200).

Batı Almanya Dışişleri Bakanı Hans-Dietrich Genscher, Cenevre, Stokholm ve Viyana'da silahsızlanmaya dair olan toplantıların görüşülmesi esnasında, gündem dışı

olmasına rağmen, Gorbaçov'a "Ortak Avrupa Evi" ülküsünün bölünmüş bir Avrupa'da gerçekleşmeyeceğini belirtmiştir. Bu yüzden Genscher'a göre, "sınırların ihlal edilmezliği" gibi kavramlar, "geçmişe değil geleceğe ait bakış açılarıyla şekillenmektedir". Böylelikle, Avrupa toplumları, aralarında çelişkiler bulunsa da ancak bir arada yaşayarak "Ortak Avrupa Evi"ni oluşturabilecekti (Peter 2018, 292-293).

Almanya'nın birleşmesini "Avrupa bütünleşmesi" çerçevesinde değerlendiren Sovyetler Birliği'ne karşın, Genscher AGİK'in bu birleşme süreci için daha uygun olduğunu düşünmekteydi. Bu bakımdan, AGİK süreci, Almanya'nın birleşmesini Kremlin'e ikna ettirmiştir. Hong, 3 Ekim 1990 tarihinde Almanya'nın barışçıl biçimde birleşmesini AGİK güvenlik rejiminin etkilerine bağlamaktadır (Hong 1997, 109).

Almanya'nın birleşmesini ilkesel olarak Helsinki Nihai Senedi'ne bağlanabileceği gibi Avrupa'nın bu birleşmeyi fiilen kabul etmesi de AGİK süreçleriyle ilişkilidir. AKKA gibi 2+4 Antlaşması da AGİK kapsamındaki antlaşmalardır. 12 Eylül 1990'da Paris Şartı kapsamında imzalanan, Alman-Sovyet antlaşmaları, Peters'a göre, Doğu-Batı çatışmasını resmi olarak sona erdiren belgelerdir. Avrupa'da Soğuk Savaş bitiren ve Almanya'nın birleşmesini sağlayan bu belgeler, aynı zamanda Almanya, Polonya ve Sovyetler Birliği arasındaki barışı fiilen tesis eden antlaşmalardır (Peters 1993, 58).

SONUÇ

Avrupa için kolektif güvenlik ittifakı olarak başlatılan Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı, normatif altyapısıyla Soğuk Savaş'ın barışçıl olarak sona ermesine büyük katkı sağlamıştır. Birinci ve Üçüncü Sepetler kapsamındaki ilkelerin norm haline gelmesiyle meydana gelen etkiler, bloklar arasında “sıcak savaş” yaşanmadan Soğuk Savaş'ın bitişini mümkün kılmıştır. AGİK normları, 1989 Devrimlerini, silahsızlanmayı, askeri şeffaflığı ve sınırların barışçıl değişiminin altyapısını oluşturmuştur.

AGİK normların devletler tarafından kabul edilmesi, Batı ve Doğu Bloku yönetimlerinin de bu yöndeki bir iradesine bağlı olduğu görülmüştür. “Liderlerin” ve liderlerin “düşüncelerinin” birer belirleyici olarak politikalar üzerindeki etkileri AGİK'in rolünün “ön koşulları” olarak görülmektedir. Bu bağlamda, Willy Brandt yönetiminin “doğu politikası” detantı AGİK'e taşıyan, Gorbaçov yönetiminin “*glasnost* politikası” ise Soğuk Savaş'ın barışçıl olarak sona erdiren birer ön koşuldur.

Sovyetler Birliği'nin Avrupa için bir konferans düzenleme teklifi, ilk teşhiste SSCB için NATO'yu etkisiz hale getirip Avrupa'yı nüfuz altına alma hedefine hizmet eden realist bir hamle olmuştur. Batı Avrupa, Sovyet kuvvetlerinin Avrupa'da başatlığından çekindiği için ABD'nin katılımı olmadan böyle bir güvenlik konferansında bulunmak istememiştir. Kremlin, “beklenen sonuçlar mantığı” güderek daha sonra konferans hedeflerini daraltmış ve II. Dünya Savaşı sonrası Doğu Avrupa sınır statükosunun tanınmasını temel almıştır. ABD ve Kanada'nın da katılabileceği kararlaştırıldıktan sonra, 35 devlet AGİK'e katılmış ve Helsinki Nihai Senedi'ni imzalamıştır.

Detant dönemi Doğu Bloku iç ilişkileri incelendiğinde, 1968 Prag müdahalesi ve 1979 Afganistan müdahalesi gibi Sovyet işgallerine temel oluşturan Brejnev doktrininin siyasi ve insani krizler meydana getirdiği görülmüştür. Avrupa'daki Sovyet nüfuzu, sırasıyla Yugoslavya, Arnavutluk ve Romanya'nın Kremlin'den ayrılmasıyla sorgulanmıştır. Sovyet yönetimine karşı olan memnuniyetsizlik, Polonya'da ekonomik, Çekoslovakya'da siyasi temsil sorunlarıyla patlak vermiştir.

AGİK, başta siyasi, askeri ve ekonomik sebeplerle ilişkilendirilse de zamanla Hollanda gibi Avrupa Topluluğu, Yugoslavya gibi bağlantısız ve İsviçre gibi tarafsız

Ülkelerin Doğu Bloku'na yaptığı insan hakları stlenimleriyle ilgili baskılar sonucu bir insan hakları rejimi ortaya koymuştur. AGİK'in hukuki değil siyasi ve ahlaki stlenimler doğurması, Sovyet rejimlerinin insan hakları stlenimlerini inkâr etmesine yol açmıştır. Bu inkâr, ihlalle devam etmiştir. İnsan haklarının Sovyet rejimleri tarafından sistematik ihlali, zaten var olan Doğu Avrupa muhalif hareketini Helsinki Nihai Senedi hükümleri altında birleştirmiştir. 1980 Polonya Krizi, Avrupa'da Sovyet rejimine halkın büyük kitlelerin karşı çıkmasıyla sonuçlanmıştır.

Gorbaçov'un SSCB lideri olmasından sonra, Kremlin Avrupalı kimliğini ön plana çıkarmıştır. "Uygunluk mantığı" güdülerek bu kimliğe uygun hareket edeceğini açıklayan SSCB, AGİK stlenimleriyle bağlanmayı kabul etmiştir. stlenimlerin kabulü, Doğu Avrupa'da rejim muhaliflerinin hak taleplerini meşru kılmıştır. İnsan hakları ağları böylece 1989 Devrimlerini hazırlamıştır.

Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı, 1990'larda değişmeye devam etmiştir. Konferans rgte evrilirken, iki Almanya birleşmiş, Çekoslovakya ikiye ayrılmış ve Baltık cumhuriyetleri bağımsızlıklarını ilan etmiştir. Helsinki Nihai Senedi'nin Soğuk Savaş'ın bitişindeki etkileri, lider (Gorbaçov), uluslararası (Avrupa Konseyi gibi devletlerarası örgütler), ulusötesi (insan hakları hareketi) ve yurtiçi (1989 Devrimleri) seviyesinde gözlemlenmiştir. AGİK rejimi, 1990 Paris şartı'yla askeri, siyasi ve insan hakları bakımlarından Avrupa'da kabul edilmiştir. AGİK rejiminin getirdiği "güven ve güvenlik arttırıcı tedbir", "silahların kontrolü" ve "insani boyut" mekanizmaları, Soğuk Savaş'ın barışçıl olarak bitmesinde etkili olduğu sonucuna varılmıştır.

AGİK coğrafyası dahilinde bulunmayan Tiananmen Meydanı olayları gibi ve AGİK coğrafyasına dahil olup da rejimin izole olmayı tercih ettiği Romanya gibi örnekler, Çekoslovakya ve Polonya demokratikleşmeleri gibi örneklerden farklı gelişmiştir. Yugoslavya İç Savaşı rneğinde olduğu gibi, AGİK'in "yumuşatıcı" etkisi yaşanmayan rejimlerde kanlı olaylar yaşandığı grlmştir.

AGİK ilkelerinin ilkesel etkiler yarattığı siyasi gelişmelere en önemli rnek Almanya'nın birleşmesi sürecidir. Yapılan okumalar, AGİK'in Almanya'nın birleşmesine ve Baltık devletlerinin ayrılmasına dolaylı olarak kavramsal altyapı sağladığını göstermektedir. AGİK ilkelerinden "halkların kendini kaderini tayin hakkı", "devletlerin egemenliğine saygı" ve "sınırların ihlal edilmezliği"

kavramlarının devletler tarafından yorumlanması, bu ilkelerin teorik boyutta Avrupa devletlerinin bağımsızlıklarına destek verdiğini göstermektedir.

AGİK rejimiyle ilgili güncel bir değerlendirme yapıldığında, Rusya Federasyonu’nun ve ABD’nin INF gibi silahların kontrolü antlaşmalarından çekildiği görülmektedir. Rusya, AKKA 1999 İstanbul zirvesiyle Gürcistan ve Moldova’dan askerlerini çekmeyi kabul etse de 2007 itibarıyla AKKA’dan çekilerek bu bölgelerdeki angajmanına devam etmektedir. Nükleer ve konvansiyonel kuvvetlerle ilgili bağlayıcı yaptırımlardan ABD ve Rusya’nın kaçınması ve özellikle Rusya’nın Ukrayna örneğinde olduğu gibi askeri müdahalelerde bulunması Soğuk Savaş’ın hala bitmediği (ya da yeniden başladığı) tartışmalarını sürdürmektedir.

Bu çalışmanın sağladığı ayrıntılar dikkatle incelendiğinde, AGİK (ya da AGİT) rejiminin Soğuk Savaş sonrası etkisinin azaldığı alanlarda “uyuşmazlıkların barışçıl çözülmesi yönteminin” askıya alınabildiği görülmektedir. AGİT’in etkisiyle gerçekleşmeyen (Yugoslavya örneğindeki gibi) rejim değişikliklerindeyse “kanlı” sonuçların doğabildiği görülmektedir.

Bugün AGİT, askeri güvenlikten ziyade “seçim güvenliği” gibi güvenliğin daha tali unsurlarına etki etmektedir. Avrupa için tek bir askeri bir ittifakın kurulması projesi, AGİT’in ilk başta kurulduğundan başka amaçlara hizmet etmesiyle, rafa kaldırılmıştır. Günümüzde AGİT’in etkisini kaybetmesi, Avrupa güvenliğinin kolektif olarak sağlanması isteğini de etkisiz kılmaktadır. Devletlerin Ortadoğu gibi kriz bölgelerinde yeniden birlikte hareket etmeyi istemeleri için AGİT rejimi normlarının bağlayıcılığının artırılması önerilmektedir.

KAYNAKÇA

- ABD Dışışleri Arşivi. «Berlin Konferansı 14. Oturum Tutanağı (Conference files, lot 60 D 627, CF 210: Telegram).» Berlin: The Office of the Historian, 1954.
- AGİT. *Helsinki Final Act Commemorative Book*. Düzenleyen: Lisa Berthelot. Viyana: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı, 2015.
- Amin, Samir. *Kapitalizmden Uygarlığa*. Çeviren Yağmur Dönmez ve Naim Atabağsoy. İstanbul: Yordam Kitap, 2007.
- Auton, Graeme P. «Conventional Arms Control in Europe: Beyond MBFR and CDE.» *Arms Control and European Security* içinde, düzenleyen: Graeme P. Auton, 95-110. New York: Praeger Publishers, 1989.
- Badalassi, Nicolas, ve Sarah B. Snyder. *The CSCE and the End of the Cold War: Diplomacy, Societies and Human Rights, 1972-1990*. Düzenleyen: Nicolas Badalassi ve Sarah B. Snyder. New York, Oxford: Berghahn Books, 2018.
- Baev, Jordan. «The Establishment of Bulgarian–West German Diplomatic Relations within the Coordinating Framework of the Warsaw Pact.» *Journal of Cold War Studies*, 2016: 158-180.
- Baeva, Iskra. «The day before the crash – Bulgarian-Soviet relations in the nineteen eighties.» *Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej*, 2012: 5-20.
- Bahr, Egon. «Germany's Ostpolitik and the Road to Helsinki.» *OSCE Yearbook* içinde, 23-28. Institut für Friedensforschung und Sicherheitspolitik an der Universität Hamburg, 2005.
- Bange, Oliver. «No End to “Political Ideological Diversion”.» *The Long Détente: Changing Concepts of Security and Cooperation in Europe, 1950s–1980s* içinde, yazar Oliver Bange ve Poul Villaume, düzenleyen: Oliver Bange ve Poul Villaume, 97-126. New York: Central European University Press, 2017.
- Bange, Oliver. «Transformation by Linkage? Arms Control, Human Rights and the Rift between Moscow and East Berlin in the Late 1980s.» *The CSCE and the End of the Cold War: Diplomacy, Societies and Human Rights, 1972–1990*

- içinde, yazar Nicolas Badalassi ve Sarah B. Snyder, düzenleyen: Nicolas Badalassi ve Sarah B. Snyder, 305-329. Berghahn Books, 2018.
- Bange, Oliver, ve Stephan Kieninger. *Negotiating one's own demise? The GDR's Foreign Ministry and the CSCE negotiations, plans, preparations, tactics and presumptions*. CSCE and the Transformation of Europe Project, The Woodrow Wilson International Center, 2008.
- Baudet, Floribert. «“It Was Cold War and We wanted to win”: Human Rights, “Détente,” and the CSCE.» *Origins of the European Security System: The Helsinki Process Revisited, 1965-1975* içinde, yazar Andreas Wenger, Vojtěch Mastný ve Christian Nuenlist, düzenleyen: Andreas Wenger, Vojtěch Mastný ve Christian Nuenlist, 183-198. Routledge, 2008.
- Becat, Joan. «Emergencia i reconeixement d'Andorra com a Estat.» *Treballs de la Societat Catalana de Geografia* XI, no. 41 (1995): 261-291.
- Békés, Csaba. «Cold War, Détente and the Soviet Bloc: the Evolution of Intra-Bloc Foreign Policy Coordination.» *Imposing, maintaining and tearing open the iron curtain: the Cold War and East-Central Europe, 1945-1989* içinde, yazar Mark Kramer ve Vít Smetana, 247-278. Lanham: Lexington Books, 2014.
- . «Hungarian Foreign Policy in the Bipolar World.» *Foreign Policy Review*, 2011: 65-97.
- Berg-Schlosser, Dirk. «“Neighborhood Effects” of Democratization in Europe.» *Taiwan Journal of Democracy* IV, no. 2 (2008): 29-45.
- Blight, James G., Joseph S. Nye Jr, ve David A. Welch. «The Cuban Missile Crisis Revisited.» *Foreign Affairs* (Council on Foreign Relations) 66, no. 11 (1987): 170-188.
- Bloed, Arie. *From Helsinki to Vienna: Basic Documents of the Helsinki Process*. Dordrecht: Martinus Nijhoff Publishers, 1990.
- BM Enformasyon Merkezi. «Devletler Arasında Birleşmiş Milletler Şartı'na Uygun Şekilde Dostane Münasebetler Kurma ve İşbirliği Yapmaya Dair Milletlerarası Hukuk İlkeleri Hakkında Bildiri.» *Birleşmiş Milletler Genel Kurulu*. Ankara: BM Enformasyon Merkezi UNIC-Ankara, 2007.

- Brown, Archie. «Gorbachev.» *Mental Maps in the Era of Détente and the End of the Cold War 1968–91* içinde, yazan Steven Casey ve Jonathan Wright, 216-235. Palgrave Macmillan, 2015.
- Brown, Martin D. «A Very British Vision of Détente: The United Kingdom's Foreign Policy during the Helsinki Process, 1969-1975.» *Visions of the End of the Cold War in Europe, 1945-1990* içinde, yazan Frédéric Bozo, Marie-Pierre Rey, N. Piers Ludlow ve Bernd Rother, 121-133. Berghahn Books, 2012.
- Burchill, Scott, ve Andrew Linklater. «Introduction.» *Theories of International Relations* içinde, yazan Scott Burchill, ve diğerleri, 1-28. 2005.
- Caciagli, Federica. «The GDR's Targets in the Early CSCE Process: Another Missed Opportunity to Freeze the Division of Germany, 1969–73.» *Origins of the European Security System, The Helsinki Process Revisited, 1965-75* içinde, yazan Andreas Wenger, Vojtěch Mastný ve Christian Nünlist, düzenleyen: Andreas Wenger, Vojtěch Mastný ve Christian Nünlist, 107-123. New York, 2008.
- Civelek, Jale. «Helsinki Son Senedi, Paris Barış Şartı ve AGİT.» *Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 2006: 1-23.
- Cox, Michael. «Fred Halliday, Marxism and the Cold War.» *International Affairs*, 2011: 1107-1122.
- CVCE. «3.7.1973 CSCE I. Stage Opening Speech, Urho Kekkonen.» Helsinki: Lüksemburg Üniversitesi CVCE, 1973.
- Davy, Richard. «Helsinki myths: setting the record straight on the Final Act of the CSCE, 1975.» *Cold War History*, Şubat 2009, 9 b.: 1-22.
- Decaux, Emmanuel. *AGİK*. Çeviren Gökçen Tunalı Alpkaya. İstanbul: İletişim Yayınları, 1993.
- Der Spiegel. «"Finnlandisierung" - Vorbild oder Gefahr?» *Der Spiegel*. 23 04 1973.
- Emerson, Michael. *Andorra and the EU*. Brussels: Centre for European Policy Studies, 2007.

- Erdem, Gökhan. «Bağılantısızlıktan Bağımlılığa: Nasır Döneminde Mısır-SSCB İlişkileri.» *The Turkish Yearbook of International Relations*, 2017: 69-98.
- Fagen, Richard. «Cuba and the Soviet Union.» *The Wilson Quarterly* (The Wilson Center) 2, no. Winter (1978): 69-78.
- Falk, Barbara J. *The Dilemmas of Dissidence in East-Central Europe: Citizen Intellectuals and Philosopher Kings*. Budapest, New York: Central European University Press, 2003.
- Ferraris, Luigi Vittorio, ve diğerleri. *Report on a Negotiation: Helsinki-Geneva-Helsinki 1972-1975*. Cenevre: Sijthoff & Noordhoff International Publishers BV, 1979.
- Fischer, Thomas. «‘A Mustard Seed Grew Into A Bushy Tree’: The Finnish CSCE Initiative.» *Cold War History*, May 2009: 177-201.
- Freeman, John. *Security and the CSCE Proces: The Stockholm Conference and Beyond*. New York: Palgrave Macmillan, 1991.
- Friedgut, Theodore H. *Political Participation in the USSR*. Princeton: Princeton University Press, 1979.
- Fry, John. *The Helsinki Process: Negotiating Security and Cooperation in Europe*. Vaşington: National Defense University Press, 1993.
- Fukuyama, Francis. «The End of History?» *The National Interest*, Yaz 1989: 3-18.
- Futter, Andrew. *The Politics of Nuclear Weapons*. SAGE Publications Ltd, 2015.
- George, Bruce, ve John Borawski. «The Negotiations on Confidence and Security-Building Measures: The Vienna Agreement and Beyond.» *The Future of European Security: the Pursuit of Peace in an Era of Revolutionary Change* içinde, yazar J. Philip Rogers, düzenleyen: J. Philip Rogers, 122-132. The MacMillan Press Ltd, 1993.
- Gill, Graeme. *The Collapse of A Single-Party System: the Disintegration of the CPSU*. Melbourne: Cambridge Universite Press, 1994.
- Goodman, Allan E. *The Search for a Negotiated Settlement of the Vietnam War*. Berkeley: Kaliforniya Üniversitesi, 1986.

- Grulich, Tomáš. *Život v "šedé zóně"*. Cilt II, *Dějiny Zemí Koruny České* içinde, yazan Pavel Bělina, ve diğerleri, 301-303. Prag: Paseka, 1992.
- Grulich, Tomáš, ve Petr A. Roček. *Leta 1945-1970*. Cilt II, *Dějiny Zemí Koruny České* içinde, yazan Pavel Bělina, ve diğerleri, 249-291. Prag: Paseka, 1992.
- Güneş, Kadri Kemal. «Doğu-Batı İlişkileri ve Nükleer Güç (1945-1985).» *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 1988, 43 b.: 319-326.
- Hakkarainen, Petri. «The FRG and the nexus between Western CSCE preparations and Deutschlandpolitik, 1969–72.» *Origins of the European Security System: The Helsinki Process Revisited, 1965-1975* içinde, yazan Andreas Wenger, Vojtěch Mastný ve Christian Nuenlist, düzenleyen: Andreas Wenger, Vojtěch Mastný ve Christian Nuenlist, 164-182. Routledge, 2008.
- Havel, Václav. *Moc Bezmocných*. Prag: Nakladatelství Lidové noviny s.r.o., 1990, orj. 1978.
- Heikal, Mohamed Hassanein. «Egyptian Foreign Policy.» *Foreign Affairs*, Temmuz 1978: 714-727.
- Hejl, František. «Alexander Dubček - obhájce a politik česko-slovenské vzájemnosti.» *Brněnské texty k slovakistice* (Masaryk Üniversitesi) 20, no. 1 (2000): 127-139.
- Heneka, A., František Janouch, Vilém Prečan, ve Jan Vladislav. «Chronicle of Everyday Repression.» *A Besieged Culture: Czechoslovakia Ten Years after Helsinki* içinde, yazan A. Heneka, František Janouch, Vilém Prečan ve Jan Vladislav, çeviren Joyce Dahlberg, Richard Fisher, Erazim Kohak, Peter Kussi, Káča Poláček Henley ve George Theiner Marian Sling-Fagan, 183-262. Stockholm, Viyana: Nystroms Tryckeri AB, 1985.
- Heraclides, Alexis. *Security and Co-operation in Europe: The Human Dimension, 1972-1992*. Psychology Press, 1993.
- Herrmann, Richard K., ve Richard Ned Lebow. «What Was the Cold War? When and Why Did it End? » *Ending the Cold War: Interpretations, Causation, and the Study of International Relations* içinde, yazan Richard K. Herrmann ve Richard Ned Lebow, 1-30. New York: Palgrave, 2004.

- Holloway, David. «Nuclear Weapons and the Escalation of the Cold War, 1945-1962.» *The Cambridge History of the Cold War* içinde, yazar Odd Arne Westad, ve diğerleri, düzenleyen: Melvyn Leffler ve Odd Arne Westad, 376-397. Cambridge University Press, 2012.
- Hong, Ki-Joon. *The CSCE Security Regime Formation: An Asian Perspective*. New York: Palgrave MacMillan, 1997.
- Hong, Ki-Joon. «The unintended consequences of the Helsinki Final Act: A path emergence theory perspective.» *International Political Science Review* (Sage Publications) 34, no. 3 (2012): 310-325.
- Hopkins, Michael F. «Review Article: Britain's Policy to the Soviet Union in the Era of Détente, 1968–76.» *Contemporary British History*, 2004: 132-142.
- Horvath, Robert. «"The Solzhenitsyn Effect": East European Dissidents and the Demise of the Revolutionary Privilege.» *Human Rights Quarterly*, 2007: 879-907.
- Hoxha, Enver. *Letter to Warsaw Treaty Member Countries*. Cilt 3, *Selected Works* içinde, yazar Enver Hoxha. Tiran: 8 Nëntori Publishing House, 1974.
- Huntington, Samuel P. «The Clash of Civilizations?» *Foreign Affairs*, Yaz 1993: 22-49.
- . *Üçüncü Dalga*. Çeviren Ergun Özbudun. İstanbul: Kilit Yayınevi, 2007, orj. 1991.
- İsviçre Federal Enstitüsü. «Brezhnev Doctrine: Speech by First Secretary of the Soviet Union Leonid Brezhnev.» Zürih: Eidgenössische Technische Hochschule Zürih, 2010.
- Jarżabek, Wanda. «Polish economic policy at the time of détente, 1966-1978.» *European Review of History: Revue européenne d'histoire*, 2014: 293-309.
- Jian, Chen. «China's Involvement in the Vietnam War, 1964-1969.» *The China Quarterly* (Cambridge University Press) 142 (1995): 356-387.
- Jordan, Richard, Amy Oakes Daniel Maliniak, Susan Peterson, ve Michael J. Tierney. «One Discipline or Many?: TRIP Survey of International Relations Faculty in Ten Countries.» Williamsburg, Virginia, 2009.

- Juneau, Jean-François. «The Limits of Linkage: The Nixon Administration and Willy Brandt's Ostpolitik, 1969–72.» *The International History Review*, 2011: 277-297.
- Kardelj, Edvard. *Samoupravljanje u Jugoslaviji 1950-1976: Sistem Socialisticog Samoupravljanja*. Belgrad: Privredni Pregled, 1977.
- Kernic, Franz. «European Security In transition: the European Security Architecture Since the End of the Second World War: An Overview.» *European Security in Transition* içinde, yazan Gunther Hauser ve Franz Kernic. 2006.
- Kieninger, Stephan. «Between Power Politics: The United States, the Long Détente, and the Transformation of Europe, 1969–1985.» *The Long Détente: Changing Concepts of Security and Cooperation in Europe, 1950s-1980s* içinde, yazan Oliver Bange ve Poul Villaume, 281-313. Budapest–New York: Central European University Press, 2017.
- . *Dynamic Détente: The United States and Europe, 1964–1975*. Lexington Books, 2016.
- Kissinger, Henry. *American Foreign Policy: Three Essays*. New York: Norton, 1969.
- . *White House Years*. Boston, Toronto: Little, Brown and Company, 1979.
- Kotkin, Stephen. *Uncivil Society: 1989 and the Implosion of the Communist Establishment*. New York: Random House Publishing Group, 2009.
- Krapfl, James. *Revolution with a Human Face: Politics, Culture and Community in Czechoslovakia, 1989-1992*. New York ve Londra: Cornell University Press, 2013.
- Kreka, Alba. «Marrëdhëniet Shqipëri - Kinë gjatë vitete 1960-1978.» *Tiran Üniversitesi Tarih ve Filoloji Fakültesi Tarih Doktora Tezi*. 2015.
- Küçük, Mustafa. «Uluslararası İlişkiler Kuramında "Konstrüktivist Dönüşü" Anlamak.» *Ege Akademik Bakış*, 2009: 771-795.
- Küçük, Mustafa. «Uluslararası İlişkiler Kuramında "Konstrüktivist Dönüşü".» *Ege Akademik Bakış* (Ege Üniversitesi) 9, no. 2 (2009): 771-795.

- Lachowski, Zdzislaw. *Confidence and Security Building Measures in the New Europe*. Oxford University Press, 2004.
- LaFeber, Walter. *The American Age: United States Foreign Policy at Home and Abroad Since 1750*. New York: Norton, 1989.
- Lähdesmäki, Tuuli. «From personality cult figure to camp image – the case of President Urho Kekkonen.» *Journal of Audience & Reception Studies* (Participations) 6, no. 1 (Mayıs 2009): 52-76.
- Leatherman, Janie. *From Cold War to Democratic Peace: Third Parties, Peaceful Change, and the OSCE*. New York: Syracuse University Press, 2003.
- Lévesque, Jacques. *The Enigma of 1989: The USSR and the Liberation of Eastern Europe*. Berkeley: University of California Press, 1997.
- Long, David. «J.A. Hobson's Approach to International Relations: An Exposition and Critique.» *Review of International Studies* (Cambridge University Press) 17, no. 3 (Temmuz 1991): 285-304.
- Macintosh, James. «Confidence-building processes – CSCE and MBFR: a review and assessment .» *East-West Arms Control: Challenges for the Western Alliance* içinde, yazan Herbert Dittgen, ve diğerleri, düzenleyen: David Dewitt ve Hans Rattinger, 119-144. Routledge, 1992.
- Maresca, John J. «Helsinki Accord, 1975.» *U.S.-Soviet Security Cooperation: Achievements, Failures, Lessons* içinde, yazan Alexander L. George, Philip J. Farley ve Alexander Dallin, düzenleyen: Alexander L. George, Philip J. Farley ve Alexander Dallin, 106-122. New York: Oxford University Press, 1988.
- . *Helsinki Revisited: A Key US Negotiator's Memoirs on the Development of the CSCE into the OSCE*. Stuttgart: ibidem Press, 2014.
- Martín, Iván. «EU–Morocco Relations: How Advanced is the ‘Advanced Status’?» *Mediterranean Politics*,, Temmuz 2009: 239–245.
- McAdams, A. James. *East Germany and Détente: Building Authority After the Wall*. Cambridge: Cambridge University Press, 2004, orj. 1985.

- McDermott, Kevin, ve Matthew Stibbe. «The Prague Spring and Warsaw Pact Invasion Through the Soviet and East European Lens.» *Eastern Europe in 1968: Responses to the Prague Spring and Warsaw Pact Invasion* içinde, yazan Kevin McDermott ve Matthew Stibbe, 1-22. Cham: Palgrave Macmillan, 2018.
- Meissner, Boris. «The Right of Self-Determination after Helsinki and Its Significance for the Baltic Nations.» *Case Western Reserve Journal of International Law*, 1981: 375-384.
- Mergel, Sarah Katherine. *Conservative Intellectuals and Richard Nixon*. New York: Palgrave Macmillan, 2010.
- Merkel, Peter H. «The German Janus: From Westpolitik to Ostpolitik.» *Political Science Quarterly* 89, no. 4 (1974): 803-824.
- Möckli, Daniel. *European Foreign Policy during the Cold War*. London: I. B. Tauris and Co Ltd, 2009.
- Molla, Guillem. «Andorra entre el torb i el mestissatge.» *Revista de Girona*, no. 310 (2018): 98-106.
- Morgan, Forrest E., Karl P. Mueller, Evan S. Medeiros, Kevin L. Pollpeter, ve Roger Cliff. *Dangerous Thresholds*. RAND Corporation, 2008.
- Morgan, Michael Cotey. *The Final Act: The Helsinki Accords and the Transformation of the Cold War*. Princeton: Princeton University Press, 2018.
- Mosse, W. E. «How Russia Made Peace September 1855 to April 1856.» *Cambridge Historical Journal*, 1955: 297-316.
- Movsisyan, Suren. «Decision Making by Consensus in International Organizations as a Form of Negotiation.» *21st Century: Information and analytical journal* (Noravank Vakfi) 1, no. 2 (2008): 77-87.
- NATO Arşivleri. «NATO C-R(54)14 referans nolu 367 sayılı Oturum Tutanağı (Gizlilik Derecesi Sonradan Kaldırılmış Belge).» Paris, 1954.

- Neagoe-Pleşa, Elis. «Rolul Lui Gheorghe Gheorghiu-Dej în Elaborarea Politicii Externe și în Direcționarea Relațiilor Româno-Sovietice (1960-1965).» *Annales Universitatis Apulensis, Series Historica*, 2005: 231-240.
- Neidle, Alan. «Nuclear Test Bans: History and Future Prospects.» *U.S.-Soviet Security Cooperation: Achievements, Failures, Lessons* içinde, yazan Alexander L. George, Philip J. Farley ve Alexander Dallin, düzenleyen: Alexander L. George, Philip J. Farley ve Alexander Dallin, 175-214. New York: Oxford University Press, 1988.
- Niedhart, Gottfried. «East-West Conflict: Short Cold War and Long Détente.» *The Long Détente: Changing Concepts of Security and Cooperation in Europe, 1950s–1980s* içinde, yazan Oliver Bange ve Poul Villaume, 19-30. New York: Central European University Press, 2017.
- Niedhart, Gottfried. *Ostpolitik: Phases, Short-Term Objectives, and Grand Design*. GHI Bulletin Supplement I, Vaşington, D.C.: German Historical Institute, 2003, 118-136.
- Okey, Robin. «Central Europe / Eastern Europe: Behind the Definitions.» *Past and Present: the Cultural and Political Construction of Europe*, Kasım 1992: 102-133.
- . *The Demise of East Europe*. London: Hodder Arnold, 2004.
- Orkunt, Sezai. «Karşılıklı ve Dengeli Kuvvet İndirimi: Türkiye ve Nato.» *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 1972 : 315-352.
- Özdemir, Haluk. «Ulusal Dış Politikalar ve Jeostrateji Bağlamında "Avrupa"nın Anlamı.» *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, Güz 2007: 91-112.
- Pecka, J. «Brejnev-Dubček 13.08.1968 tarihli telefon görüşmesi.» *Ústav pro soudobé dějiny AV ČR*, 1968.
- Peter, Matthias. «Saving Détente: The Federal Republic of Germany and the CSCE in the 1980s.» *The CSCE and the End of the Cold War: Diplomacy, Societies and Human Rights, 1972-1990* içinde, yazan Nicolas Badalassi ve Sarah B. Snyder, 275-304. Berghahn Books, 2018.

- Peters, Ingo. «Neither a Pawn nor a Superpower: a New Security Arrangement for Germany in Europe.» *The Future of European Security: the Pursuit of Peace in an Era of Revolutionary Change* içinde, düzenleyen: J. Philip Rogers, 58-73. The MacMillan Press Ltd, 1993.
- Pick, Otto. «The Soviet Union and Arms Control.» *Arms Control and European Security* içinde, yazar Graeme P. Auton, düzenleyen: Graeme P. Auton, 59-72. Greenwood Press, 1989.
- Pihoya, Rudolf Germanoviç. «Ot nomenklaturi k oligarkhii. Funktsionalno-sotsialnaya gruppа.» *Sotsial'ni n gumanitarnih nauk*, 2000: 68-81.
- Pirie, Paul S. «National Identity and Politics in Southern and Eastern Ukraine.» *Europe-Asia Studies* (Routledge) 48, no. 7 (1996): 1079-1104.
- Pribbenow, Merle L. «The Soviet-Vietnamese Intelligence Relationship during the Vietnam War: Cooperation and Conflict.» *Cold War International History Project* (Wilson Center) Working Paper 73 (2014).
- Prozumenschikov, M. Y. «The Sino-Indian Conflict, the Cuban Missile Crisis and the Sino-Soviet Split, October 1962: New Evidence from the Russian Archives.» *Cold War International History Project Bulletin* (Wilson Center), no. 8 (1996): 251-269.
- Readman, Kristin Spohr. *Germany and the Baltic Problem After the Cold War: The Development of a New Ostpolitik 1989–2000*. Londra ve New York: Routledge, 2004.
- Richardson-Little, Ned. «Between Dictatorship and Dissent: Ideology, Legitimacy and Human Rights in East Germany, 1945-1990.» *Bulletin of the German Historical Institute*, Bahar 2015, 56 b.: 69-82.
- Rieck, Hanna. «Das "nordische Finnland:" touristischer und kulturel Blick aus der Bundesrepublik.» *Zweihundert Jahre deutsche Finnlandbegeisterung* içinde, yazar Robert Schweitzer, 219-231. Berlin: Berliner Wissenschafts-Verlag, 2010.
- Risse-Kappen, Thomas. «Towards an anti-nuclear consensus? West Germany, INF and the future of nuclear arms control in Europe .» *East-West Arms Control:*

Challenges for the Western Africa içinde, yazan Herbert Dittgen, ve diğerleri, düzenleyen: David Dewitt ve Hans Rattinger. Routledge, 1992.

Rogers, J. Philip. «Introduction: An Era of Revolutionary Change.» *The Future of European Security: The Pursuit of Peace in an Era of Revolutionary Change* içinde, yazan J. Philip Rogers, düzenleyen: J. Philip Rogers, 1-19. Londra: MacMillan Press Ltd, 1993.

Romano, Angela. «Détente, Entente or Linkage? The Helsinki Conference on Security and Cooperation in Europe in U.S. Relations with the Soviet Union.» *The Journal of the Society for Historians of American Foreign Policy Relations*, 2009: 703-722.

Romanya İşçi Partisi Merkez Komitesi. «Declarația cu privire la poziția Partidului Muncitoresc Român în problemele mișcării comuniste și muncitorești internaționale.» *Romanya İşçi Partisi Merkez Komitesi (CC al PMR)*. Bükreş: Știința, 1964.

Rusya Federasyonu Dış Politika Arşivi. *F. 6, Op. 13, Pap. 2, D. 9, L1. 56-59 sayılı tutanak*. The Woodrow Wilson International Center, 1954.

Sakharov, Andrey. «Peace, Progress and Human Rights.» *Index on Censorship*, 1976, orj. 1975: 3-9.

Sarna, Arkadiusz. «Ukrainian metallurgy: the economic link in the oligarchic power system.» *CES Studies (Ośrodek Studiów Wschodnich)*, Mayıs 2002: 70-84.

Savranskaya, Svetlana. «Human rights movement in the USSR after the signing of the Helsinki Final Act, and the reaction of Soviet authorities.» *The Crisis of Détente in Europe, From Helsinki to Gorbachev, 1975-1985* içinde, yazan Leopoldo Nuti, düzenleyen: Leopoldo Nuti, 26-40. Routledge, 2009.

Scurtu, Ioan. *Politică și viață cotidiană în România: în secolul al XX-lea și începutul celui de-al XXI-lea*. Bükreş: Ioan Scurtu, 2011.

Selvage, Douglas. «The Politics of the Lesser Evil: the West, the Polish Crisis, and the CSCE Review Conference in Madrid.» *The Crisis of Détente in Europe, From Helsinki to Gorbachev, 1975-1985* içinde, yazan Leopoldo Nuti, düzenleyen: Leopoldo Nuti, 41-54. Routledge, 2009.

- Sil, Rudra, ve Peter J. Katzenstein. *Beyond Paradigms:: Analytic Eclecticism in the Study of World Politics*. Palgrave MacMillan, 2010.
- Siousiouras, Petros, ve Nikitas Nikitakos. «European Integration: The Contribution of the West European Union.» *European Research Studies Journal* 9, no. 1-2 (2016): 113-124.
- Skilling, H. Gordon. *Samizdat and an Independent Society in Central and Eastern Europe*. Ohio State University Press, 1989.
- Smith, Steve. «Positivism and Beyond.» *International Theory: Positivism and Beyond* içinde, yazan Steve Smith, Ken Booth ve Marysia Zalewski, düzenleyen: Steve Smith, Ken Booth ve Marysia Zalewski, 11-46. Cambridge University Press, 1996.
- Snyder, Sarah B. *Human Rights Activism and the End of the Cold War*. Düzenleyen: Stefan-Ludwig Hoffmann ve Samuel Moyn. New York: Cambridge University Press, 2011.
- . «“Jerry, Don’t Go”: Domestic Opposition to the 1975 Helsinki Final Act.» *Journal of American Studies*, 2010: 67–81.
- Sontag, John P. «International Communism and Soviet Foreign Policy.» *The Review of Politics*, Ocak 1970: 78-90.
- Sorun Yayınları. *Helsinki Avrupa Güvenlik ve İşbirliği*. İstanbul: Sorun Yayınları, 1976.
- Spencer, Paul. *The Samburu: A Study of Gerontocracy*. New York: Routledge, 2004.
- SSCB Bilimler Akademisi. *Leonid I. Brezhnev: Pages from His Life*. Simon & Schuster, 1978.
- Sümer, Gültekin. *Kissinger*. İstanbul: Artus Kitap, 2007.
- Survival. «Warsaw Pact Meeting.» *Survival*, 1969: 394-395.
- Szumski, Jakub. «Leonid Brezhnev and Edward Gierak: The Making and Breaking of an Uneven Friendship.» *The Soviet and Post-Soviet Review*, 2018: 253-286.
- Taagepera, Rein, ve Robert Dale Chapman. «A Note on the Ageing of the Politburo.» *Soviet Studies*, Nisan 1977: 296-305.

- Țăranu, Liviu. «Gh. Gheorghiu-Dej în istoriografia actuală. Ce i se impută, ce i se recunoaște.» *Dosarele Istoriei* (Consiliul Național pentru Studierea Arhivelor Securității) 2 (2006).
- Thomas, Daniel C. *Helsinský Efekt: Mezinárodní Zásady, Lidská Práva a Zánik Komunismu*. Çeviren Jan Růžička. Prag: Akademia a ČSDS, 2007, orj. 2001.
- Thomas, Daniel C. «Political Change in Eastern Europe.» *The Power of Human Rights: International Norms and Domestic Change* içinde, yazan Thomas Risse, Stephen C. Ropp ve Kathryn Sikkink, 205-233. New York: Cambridge University Press, 2007.
- Tismăneanu, Vladimir. *Communism and Post-Communism in Romania: Challenges to Democratic Transition*. Title VIII Program, Washington D.C.: The National Council for Eurasian East European Research, 1998.
- . «Gheorghiu-Dej and the Romanian Workers' Party: From De-Sovietization to the Emergence of National Communism.» Vaşington: Woodrow Wilson International Center for Scholars, 2002.
- Turchin, Valentin. «Boycotting the Soviet Union.» *Bulletin of the Atomic Scientists*, Eylül 1978: 7-11.
- Uğrasız, Bülent. «Uluslararası İlişkilerde İki Farklı Yaklaşım: İdealizm ve Realizm.» *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (Dokuz Eylül Üniversitesi) 5, no. 2 (2003): 139-145.
- Ulunyan, Artyom Akopoviç. *Balkanskiy «şhit sotsializma». Oboronnaya politika Albanii, Bolgarii, Ruminii i Yugoslavii*. Moskova: Rossiyskiy fond sodeystviya obrazovaniyu i nauke (Rusya Eğitim ve Bilimi Destekleme Vakfı), 2013.
- . «Nationhood under the Eastern Bloc.» *Codrul Cosminului*, 2014: 193–222.
- UNESCO. «Intergovernmental Conference on Cultural Policies in Europe: Final Report.» Helsinki, 1972.
- Unkovski-Korica, Vladimir. «Neke lekcije jugoslovenskog radničkog samoupravljanja za antikapitaliste danas.» *Dva Desetljeća Poslije Kraja Socijalizma* içinde, yazan Andreja Živković, ve diğerleri, 8-25. Zagreb: Rosa Luxemburg Stiftung Southeast Europe, 2014.

- Vaughan, Patrick G. «Zbigniew Brzezinski and the Helsinki Final Act.» *The Crisis of Détente in Europe, From Helsinki to Gorbachev, 1975-1985* içinde, yazar Leopoldo Nuti, düzenleyen: Leopoldo Nuti, 11-25. Routledge, 2009.
- Villaume, Poul. «Pathfinders and Perpetuators of Détente (Small States of NATO and the Long Détente: The Case of Denmark, 1969–1989).» *The Long Détente: Changing Concepts of Security and Cooperation in Europe, 1950s-1980s* içinde, yazar Oliver Bange ve Poul Villaume, 205-234. Budapest–New York: Central European University Press, 2017.
- Waltz, Kenneth N. «Structural Realism after the Cold War.» *International Security*, Yaz 2000: 5-41.
- Waltz, Kenneth N. «The Stability of a Bipolar World.» *Population, Prediction, Conflict, Existentialism* (Daedalus), 1964: 881-909.
- Washburn, John H. «The Current Legal Status of Warsaw Pact Membership.» *The International Lawyer*, Ocak 1971: 129-134.
- Wendt, Alexander. «Anarchy is what States Make of It: the Social Construction of Power Politics.» *International Organization* (The Massachusetts Institute of Technology Press) 46, no. 2 (Bahar 1992): 391-425.
- . *Social Theory of International Politics*. 5. Düzenleyen: Steve Smith. Cambridge: Cambridge University Press, 2003.
- Wenger, Andreas, ve Vojtěch Mastný. «New perspectives on the origins of the CSCE process.» *Origins of the European Security System, The Helsinki Process Revisited, 1965-75* içinde, yazar Vojtěch Mastný, Christian Nünlist Andreas Wenger, 3-23. New York: Routledge, 2008.
- Williams, Phil. «CFE and the Future of NATO.» *The Future of European Security: the Pursuit of Peace in an Era of Revolutionary Change* içinde, yazar J. Philip Rogers, düzenleyen: J. Philip Rogers, 133-143. The MacMillan Press Ltd, 1993.
- Zubok, Vladislav M. *A Failed Empire: The Soviet Union in the Cold War from Stalin to Gorbachev*. Düzenleyen: John Lewis Gaddis. The University of North Carolina Press, 2007.

ÖZGEÇMİŞ

15 Ocak 1986 tarihi, İstanbul ili Kadıköy ilçesi doğumluyum. İlkokulu Şemsipaşa İlköğretim Okulu'nda tamamladıktan sonra, ortaokul ve lise öğrenimimi Ümraniye Anadolu Lisesi'nde aldım. Lisans eğitimini 2008'de Marmara Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler bölümünde tamamladım. 2010'da Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti 28. Mekanize Piyade Tümeni, 28. Topçu Alayı, 1. Tabur'da çavuş rütbesiyle askerlik görevimi yerine getirdim. 2013 yılında Beykent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Uluslararası İlişkiler Bilim Dalında yüksek lisans eğitimine başladım. Halen Tedarik Operasyonları Uzmanı olarak görev yapmaktayım.

Akademik ilgi alanlarım, Avrupa Birliği ve uluslararası örgütler, Soğuk Savaş, Kıbrıs meselesi, ideolojiler ve siyaset felsefesidir.

Yabancı dillerim İngilizce ve Çekçe olup, evli ve üç çocuk babasıyım.

Onay ÖZÇAYAN